

გაეროს ელაპიანთა სსოვზება

თბილისი
1960

სეზონი - ღაწელი

მისი ღაწეობა

ცხოვრება და შემოქმედება

საქართველოს სსრ
საბავშვო და ახალგაზრდობის ლიტერატურის
სახელმწიფო გამოცემლობა
„ნაკადული“
19 თბილისი 60

ბიოგრაფია

ბავშვობა

მიხეილ იურის ძე ლერმონტოვი დაიბადა ქ. მოსკოვში 1814 წელს, 3 ოქტომბერს (ახალი სტილით 15 ოქტომბერს). ლერმონტოვების ოჯახში შემონახული გადმოცემის თანახმად, მათი გვარეული წინაპარი ყოფილა შოტლანდიელი აზნაური გეორგ ლერმონტი,¹ რომელიც რომანოვების დინასტიის პირველი მეფის, მიხეილ თედორეს ძის დროს (1613-1645 წწ.) დასახლებულა რუსეთში და ცნობილი ყოფილა, როგორც სამხედრო საქმის კარგი სპეციალისტი. მას შემდეგ, მრავალი არახელსაყრელი ისტორიული გარემოების გამო, ლერმონტოვების გვარი გაღარიბებულა და დაუკარგავს თავისი ძველებური საზოგადოებრივი წონა. დადასტურებულია, მაგალითად, რომ მიხეილ ლერმონტოვის მამა, იური პეტრეს ძე ლერმონტოვი (1787-1831), იყო სამხედრო სამსახურიდან კაპიტნის ჩინით გამოსული ღარიბი აზნაური. თავისი დროის საზოგადოებრივ წრეში, სადაც ადამიანის შესაფასებელ მთავარ საზომად ითვლებოდა ან თანამდებობა სახელმწიფო სამსახურში, ან მატერიალური ქონება, იური ლერმონტოვი, როგორც ღარიბი ოფიცერი, არ სარგებლობდა დიდი ყურადღებით.

გაცილებით უფრო შეძლებულსა და გავლენიან წრეს ეკუთვნ

¹ ამ გადმოცემის მეორე ვერსიის მიხედვით, ლერმონტოვების გვარეული წინაპარი ყოფილა ესპანეთის დუკი ლერმა, რომელიც მკერებთან ომების ხანაში გაიდასახლებულა ესპანეთიდან შოტლანდიაში.

ნოღა ლერმონტოვის დედა, მარიამ მიხეილის ასული, რომელიც პენზის გუბერნიის მემამულის, მიხეილ არსენიევის მდიდარი ოჯახის შვილი იყო და თავის ღარიბსა და უხარისხო ქმარს გაჰყვა ცოლად (1813 წელს) მხოლოდ სიყვარულის გამო, თუმცა კარგად უნდა სცოდნოდა, რომ ეს ნაბიჯი მის წარჩინებულ ნათესავეებს არ მოეწონებოდათ. განსაკუთრებით უკმაყოფილო დარჩა მარიამის დედა — მოხუცებული, მაგრამ ჯერ კიდევ მხნე და შეუპოვარი მანდილოსანი, ელისაბედ ალექსის ასული¹, რომელსაც თავისი ქალიშვილისათვის უფრო ღირსეული ქმარი სურდა.

როგორც გადმოგვცემენ, იური პეტრეს ძე ლერმონტოვი ყოფილა კეთილი, მაგრამ ამავე დროს ძალიან ფიცხი ხასიათისა. თავისი სიფიცხის გამო შეეძლო ისეთი რამე ჩაედინა, რაც შემდეგ თვითონვე არ მოსწონდა. ლამაზმა და მხიარულმა იურიმ იმდენად მოხიბლა ჯანმრთელობით სუსტი, ფერმკრთალი და წყნარი მარიამი, რომ უკანასკნელმა შესძლო გადაელახა თავისი მდიდარი ნათესავ-მოყვრების წინააღმდეგობა და მეუღლედ გაჰყოლოდა იურის. ნაცვლად იმისა, რომ ახალგაზრდა ცოლი თავის საკუთარ მამულში, სოფელ კროპოტოვოში წაეყვანა, რომელიც ტულის გუბერნიაში მდებარეობდა, იური პეტროვიჩი, რაღაც საკვირველი წინდაუხედაობის გამო, თვითონ გადავიდა საცხოვრებლად ცოლის ოჯახში, სოფელ თარხანში² (პენზის გუბერნია, ჩემბარის მაზრა). რა თქმა უნდა, იმ არანორმალურ პირობებში, რომელშიც იურიმ ჩააყენა თავისი თავი, მას ძალიან გაუჭირდებოდა თავისი ურთიერთობა ცოლთან უზრუნველყო მისი ნათესავეების

¹ ელისაბედ ალექსის ასული არსენიევა წარმოშობით აზნაურ სტოლიპინების გვარს ეკუთვნოდა. მისი მამა, ალექსი სტოლიპინი, იყო პენზის გუბერნიის მემამულე, რომელსაც თავისი ქონების დიდი ნაწილი კაპიტალისტური საკმთანობით ჰქონდა შეძენილი. ელისაბედის უმცროსი და ცოლად ჰყავდა გარუსებულ სომეხს ხასტატოვს, რომელსაც ჩრდილოეთ კავკასიაში, ხასავე-იურტის მახლობლად, ჰქონდა საკუთარი მამული. ელისაბედს ჰყავდა ძმებიც: არკადი, დიმიტრი, ათანასე და ნიკოლოზი; ყველა ამათ დიდი თანამდებობა ეჭირათ სახელმწიფო სამსახურში.

² ამჟამად ამ სოფელს ჰქვია „ლერმონტოვო“.

არასასურველი გავლენისაგან. შეიძლება ითქვას, რომ იური ლერმონტოვის სიდედრმა, რომელსაც ნაცნობები ახასიათებდნენ როგორც „დესპოტური და მოუდრეკელი ხასიათის დედაკაცს“¹, ნამდვილი განხეთქილება შეიტანა თავისი ქალიშვილისა და სიძის ურთიერთობაში. ამ განხეთქილების ნიადაგზე იურის აუტრუვდა გული მეუღლეზე და თავისი ცოლის მოახლე ქალთან იწყო ნუგეშის ძებნა. უკანასკნელმა გარემოებამ კიდევ უფრო გააძლიერა ოჯახური უთანხმოება. ზოგჯერ ეს უთანხმოება ისეთ მწვავე ხასიათს იღებდა, რომ თავშობებულებული იური ლერმონტოვი გარბოდა ცოლის ოჯახიდან თავის პატარა მამულ კროპოტოვოში, ხოლო გულდაწყვეტილი მისი მეუღლე მარიამი დარდობდა და ქვებდებოდა.

1817 წელს მარიამი გარდაიცვალა. ამ დროს მისი შვილი მიხეილი მხოლოდ სამი წლისა იყო, და ადვილად წარმოსადგენია, რა დიდი უბედურება იქნებოდა მომავალი პოეტისათვის დედის დაკარგვა ასეთ ნორჩ ასაკში — განსაკუთრებით კი იმ ოჯახურ პირობებში, რომელიც შექმნილი იყო მის გარშემო.

მიხეილ ლერმონტოვის დედის გარდაცვალებამ კიდევ უფრო გააძწავა ურთიერთობა ლერმონტოვის მამასა და ბებიას შორის. გაჩაღდა ნამდვილი ბრძოლა სიძესა და სიდედრს შუა. ამ ბრძოლის საგნად კი იქცა პატარა მიხეილი. თითოეულ მხარეს სურდა თვითონ წაეყვანა ბავშვი და მიეღო უფლება მისი აღზრდისა. ეს ოჯახური უთანხმოება იყო ერთ-ერთი კერძო შემთხვევა იმ სოციალური ბრძოლისა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა იმდროინდელ რუსეთის ორ აზნაურულ წრეს შორის. იური ლერმონტოვის სახით წარმოდგენილი იყო ოდესლაც გავლენიანი და მდიდარი, მაგრამ შემდეგ გაღარიბებული და დაცემული აზნაურული გვარის შვილი, ხოლო ელისაბედ არსენიევა იყო ძველად უცნობი, მაგრამ ბოლო ხანებში კაპიტალისტური საქმიანობით გამდიდრებული და გაძლიერებული სტოლიპინების გვარის შვილი. საბოლოო ანგარიშში, როგორც მოსალოდნელი უნდა ყოფილიყო, ახლადამოტივტივებულმა სტოლიპინებმა სძლიეს დეგრადაციის გზაზე დამდგარ ლერმონ-

¹ П. Щеголев. Книга о Лермонтове, I, 37.

ტოვებს: ელისაბედ არსენიევამ არ დაანება პატარა მიხეილი თავის სიძეს, ლერმონტოვს, და უკანასკნელიც იძულებული შეიქმნა დაეტოვებინა ბავშვი, სანამ ის არ დასრულწლოვანდებოდა (ე. ი. 16 წლის არ შეიქმნებოდა), სოფელ თარხანში, ბებიათაგანთან, თვითონ კი დაბრუნებულიყო საცხოვრებლად თავის კროპოტოვოში. ამრიგად, ჯერ კიდევ ნორჩ ასაკში მყოფი მიხეილ ლერმონტოვი იქცა ორი სოციალური წრის ადამიანთა ურთიერთ ბრძოლის საგნად და თავის თავზე განიცადა უსამართლობა და ძალმომრეობა. რა თქმა უნდა, ამას არ შეეძლო გავლენა არ მოეხდინა მომავალ პოეტზე და ადრე თუ გვიან არ გამოეწვია მასში სიძულვილის გრძნობა ყოველგვარი ჩაგვრისა და ძალადობის მიმართ.

მომავალი პოეტი იზრდებოდა ბებიას მამულში, სოფელ თარხანში, მამისაგან მოშორებულად. ხანდახან (ძლიერ იშვიათად) ჩამოდიოდა კროპოტოვოდან თარხანში შვილის სანახავად იური ლერმონტოვი, მაგრამ ყოველი მისი ჩამოსვლა იწვევდა ელისაბედ არსენიევას უკმაყოფილებას, ვინაიდან არსენიევას ეშინოდა, სიძეს არ წაერთმია მისთვის პატარა მიხეილი. რათა უფრო მტკიცედ დაუფლებოდა ბავშვს, არსენიევა მოხერხებულად სარგებლობდა სხვადასხვა საშუალებებით: იგი აშინებდა სიძეს იმ პერსპექტივით, რომ თავისი სიღარიბის გამო იური ლერმონტოვი ვერ შესძლებდა მიეცა მიხეილისათვის ისეთივე კარგი აღზრდა, როგორსაც მისცემდა მას მდიდარი არსენიევა. გარდა ამისა, არსენიევა ემუქრებოდა სიძეს იმითაც, რომ მიხეილს დაეკარგებოდა ბებიას მდიდარი მემკვიდრეობა; და ბოლოს, არსენიევა ცდილობდა ანტიპედაგოგიური მოფერებით მოესყიდა პატარა ბავშვი და ჩაეხშო მასში მამისადმი სიყვარულის ბუნებრივი გრძნობა. როგორც არსენიევა, ისე მისი ნათესავები აგონებდნენ პატარა ბავშვს, რომ ლერმონტოვების გვარი დაცემული და უძლური გვარია, ხოლო პირადად იური ლერმონტოვი არ არის სიყვარულის ღირსი ადამიანი, რადგან მან გააუბედურა მიხეილის დედა.

აღვილად გასაგებია, რომ ყველაზე უფრო წაგებულნი ამ განუწყვეტელ დავიდარებაში სიდედრისა და სიძეს შორის რჩებოდა პატარა მიხეილი, რომელსაც პედაგოგიურად ძალიან არანორმალურ ოჯახურ პირობებში უზნდებოდა თავისი ბავშვობისა და სიყრმის გატარება. რათა მოესყიდა ნორჩი ბავშვის გული, არსენიევა ანებობდა

რებდა მიხეილს, ასრულებდა ყოველ მის ჟინს, არ უწევდა წინააღმდეგობას არც ერთს მის სურვილს, ე. ი. ნაცვლად გონიერი აღზრდის მიწოდებისა, გაუნათლებელი არსენიევა აფუჭებდა ამ უბედური ბავშვის საღ ბუნებას, უნერგავდა მას თვითნებობისა და ჭიუტობის მიდრეკილებებს, რაც ადვილად გადადის გულზნეობასა და ამაყობაში. პატარა მიხეილს ზედმეტად ანებიერებდნენ, ოჯახში ყველაფერი მის გარშემო ტრიალებდა. ყველანი თავს ევლებოდნენ მიშვიკოს, ყველა ვალდებული იყო ესიამოვნებინა მისთვის, გაერთო იგი. ვაი იმ მოსამსახურეს, რომელსაც დააგვიანდებოდა ამ განებიერებული ბავშვის ბრძანების შესრულება.

პატარა მიხეილს ძალიან უყვარდა მამა, მაგრამ იგი იძულებული იყო დაემალა ეს გრძნობა ბეზიასაგან, რადგან იცოდა, რომ ბეზიას ეს არ მოეწონებოდა. ამრიგად ლერმონტოვი ბავშვობიდანვე მიეჩვია გულდახურულობას, სულიერ კარჩაკეტილობას. იგი დაღვრემილ ბავშვად იზრდებოდა. თამაშობისა და ცეკვობის დროსაც კი პატარა მიხეილს არ შორდებოდა რაღაც ფარული მოწყენილობა. ნამდვილი ბავშვობა, ეს უდარდელი და გულუბრყვილო მზიარულებით სავსე ასაკი, ლერმონტოვს არც კი გამოუცდია. ლერმონტოვი ადრე გასცდა ბავშვური სულისკვეთების ფარგლებს, ადრე მომწიფდა სულიერად, რადგან ადრე გადაიშალა მის თვალწინ ცხოვრების წინააღმდეგობები.

ამრიგად ოჯახურმა ტრადედიამ მძიმე კვალი დატოვა მიხეილ ლერმონტოვის ფსიქიკაზე და, ერთის შეხედვით, მთელი მისი შეგნებული ცხოვრება (პირველ რიგში კი მისი სამწერლო მოღვაწეობა) იყო თავისებური ცდა იმ ჭრილობის განკურნებისა, რომელიც მიაყენა ოჯახმა მის სულს.

ბავშვობისას ლერმონტოვი სუსტი ჯანმრთელობისა იყო: ის სურავანდით იყო შეპყრობილი. გარდა სურავანდისა, პატარა მიშელს (ასე ეძახდნენ ბავშვობისას ლერმონტოვს) ემჩნეოდა რახიტი ანუ ძვალრბილობა, რომელმაც მას ფეხების სიმრუდე დაუტოვა (ცნობილია, რომ ლერმონტოვი ფეხმრუდე იყო და სიარულის დროს ცოტას მოიკოჭლებდა). ექიმების აზრით, ბავშვის მოსარჩენად საჭირო იყო პიატიგორსკის მინერალური წყლები, და, თანახმად ამ რჩევისა, არსენიევასაც ზაფხულობით მიჰყავდა თავისი შვილიშვილი პიატიგორსკში. სამი ზაფხული გაატარა

პატარა მიხეილმა პიატიგორსკში: 1818 წელს, 1820 წელს და 1825 წელს. ყველაზე უფრო კარგად დაამახსოვრდა მას 1825 წლის ზაფხული, რადგან ამ დროს ლერმონტოვი უკვე თერთმეტი წლის ყმაწვილი იყო. პენზის გუბერნიიდან (სადაც არსენიევას მამული იმყოფებოდა), პიატიგორსკამდე დიდი მანძილი იყო გასავლელი. ამ მანძილის გავლას უნდებოდა ორი-სამი კვირა, ვინაიდან რკინიგზა მაშინ არ იყო და მოგზაურობა ეტლით წარმოებდა. ღამეს ათევენდენ ან გზის ნაპირზე მდებარე სასტუმროებში, ან პირდაპირ მინდვრად, სახელდახელოდ გაკეთებულ კარავში. ადვილი წარმოსადგენია, რომ ასეთი წესით მოგზაურობა ბევრ საზრდოს მისცემდა ცნობისმოყვარე ბავშვის გონებასა და გრძნობას. პატარა მიხეილი აკვირდებოდა გზაში ბუნებას, ხალხს, მის ზნე-ჩეულებას და ეჩვეოდა ფიქრს, აზროვნებას. რუსეთის თვალუწვდენელ ველებზე ხანგრძლივი მოგზაურობის შემდეგ შორიდან გამოჩნდებოდა ცაში აზიდული კავკასიონის ქედი, მუდამ თოვლით დაფარული მწვერვლებით, და გული რაღაც გაურკვეველი სიამოვნებით იწყებდა ძგერას ბუნების ამ მშვენიერების დანახვაზე.

კავკასია იყო იმ დროს რუსული ინტელიგენციისათვის რაღაც ლეგენდით მოცული საოცნებო ქვეყანა, სადაც საკვირველი ამბები ხდებოდა და რომელიც ნოყიერ საზრდოს აძლევდა პოეტების ფანტაზიას.

დიდმა მწერალმა პუშკინმა უძღვნა კავკასიას მშვენიერი პოემა „კავკასიის ტყვე“ (1820 წ.). ლერმონტოვს წაკითხული ჰქონდა პუშკინის პოემა, და ამ გარემოებას არ შეეძლო კიდევ უფრო არ გაეძლიერებინა ის შთაბეჭდილება, რომელსაც კავკასიის დიადი ბუნება ახდენდა ყმაწვილზე.

პიატიგორსკში მიხეილი და მისი ბებია ცხოვრობდნენ ბეზიას დასთან, ეკატერინე ხასტატოვასთან, რომელსაც პიატიგორსკში ჰქონდა სააგარაკო სახლი, სადაც ის ყოველ ზაფხულს ჩამოდიოდა ხოლმე მახლობლად მდებარე თავისი მამულიდან (შელკოვოდსკიდან). ამრიგად, მიხეილ ლერმონტოვს პიატიგორსკში უხვდებოდა კარკა მასპინძელი, რომელიც კავკასიის მუდმივი მცხოვრები იყო და რომელსაც მრავალი წლის დაკვირვებათა საშუალებით კარგად ჰქონდა შესწავლილი კავკასიის ხალხთა თავისებური ზნე-ჩეულება, მათი რაინდული ყოფა, მათი უსაზღვრო სიყვარული თავისუფლება.

სადმი. უეჭველია, რომ ხასტატოვას ქალს ბევრი რამ შეეძლო ეამბნა ლერმონტოვისათვის კავკასიასა და მისი მოსახლეობის შესახებ. ბევრ რამეს გაიგონებდა კავკასიელთა შესახებ ცნობისმოყვარე ლერმონტოვი აგრეთვე იმ სამხედრო პირებისაგან, რომლებიც მსახურობდნენ კავკასიის ჯარში და რომლებსაც არა ერთი სისხლიანი შეტაკება ჰქონიათ კავკასიის მთიელებთან: ჩერქეზებთან, ქისტებთან, ინგუშებთან, ყაბარდოელებთან. ყველა ეს ნაამბობი რჩებოდა პატარა ლერმონტოვის მეხსიერებაში, რათა მომავალ პოეტს შემდეგ გამოეყენებინა იგი მასალად თავისი მხატვრული ქმნილებებისათვის.

ლერმონტოვს შეუყვარდა კავკასია, შეუყვარდა მისი საკვირველი ბუნება, მისი ბუმბერაზი მთები და ელვარე მყინვარები, მისი ნისლიანი ხევები და გიჟი მდინარეები, მისი დაბურული ტყეები, რომლებიც საფარს აძლევდნენ ბარიდან ადამიანის მიერ გამოჩენილ ირმებს, ჯიხვებსა და არჩევებს. კავკასია იქცა ლერმონტოვისათვის მეორე სამშობლოდ, არანაკლებ საყვარელ ქვეყნად, ვიდრე იყო მისთვის პირველი მისი სამშობლო — რუსეთი. როგორც მოწმეები მოგვითხრობენ, კავკასიიდან დაბრუნებული ნორჩი ლერმონტოვი მუდამ კავკასიაზე ფიქრობდა: აკეთებდა სანთლიდან მთებს, აქანდაკებდა ჩერქეზებს და თამაშობდა „კავკასიობანას.“

ეს დიდი სიყვარული კავკასიის მიმართ, რომელიც ლერმონტოვს ჩაესახა ბავშვობის წლებში, არ გაქრობია მას მთელი სიცოცხლის განმავლობაში. კავკასია შეიქმნა ლერმონტოვისათვის მხატვრული შემოქმედების მთავარ თემად. არც ერთი რუსი პოეტის შემოქმედებაში, არც ლერმონტოვამდე, არც ლერმონტოვის შემდეგ, კავკასიას არ უჭირავს იმდენი ადგილი, რამდენიც ლერმონტოვის პოეზიაში.

ს ი ჟ რ მ ე

როდესაც მიხეილი წამოიზარდა არსენიევამ დაუჭირავა მასწავლებლები. მაგრამ ყმაწვილს რომ არ მოეზრებოდა სწავლა, ბებიამ აიყვანა თავის სახლში მეზობლების რამდენიმე ბავშვი და ამოუყენა ისინი ამხანაგებად თავის შვილიშვილს. ბავშვები დაახ-

ლოებით ერთი ასაკისა იყვნენ და ერთად იზრდებოდნენ და სწავლობდნენ¹. პირველი მათი აღმზრდელი და მასწავლებელი იყო პეტერბურგიდან ჩამოყვანილი პედაგოგი, ფრანგი ჟან კაპე (Capet), რომელიც უწინ ოფიცრის თანამდებობაზე მსახურობდა. თურმე ნაპოლეონის გვარდიაში და სამამულო ომის შემდეგ ჩარჩენილა რუსეთში. კაპე იყო ნაპოლეონის აღფრთოვანებული თაყვანისმცემელი. იგი ასწავლიდა ლერმონტოვსა და მის ამხანაგებს ფრანგულ ენასა და ლიტერატურას და დიდი გატაცებით ესაუბრებოდა მათ საფრანგეთის რევოლუციასზე, ნაპოლეონ ბონაპარტეზე და რუსეთის სამამულო ომზე. თავისი ნაამბობით ჟან კაპემ გაუღვიძა ლერმონტოვს ინტერესი ნაპოლეონის გმირული პიროვნების მიმართ. ნაწილობრივ ამ ნაამბობთა გავლენით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული ის, რომ პატარა ლერმონტოვი ოცნებობდა სამხედრო მოღვაწეობაზე და თავისი თავი სურდა დიდ მეომრად ენახა მომავალში. გაკვეთილებიდან თავისუფალ დროს ბავშვები თამაშობაში ატარებდნენ. ლერმონტოვს მოსწონდა სამხედრო ხასიათის თამაშობები. აკაციებით შემოფარგულ დიდ ბაღში ბავშვები აშენებდნენ „ციხე-სიმაგრეს“, ერთი ნაწილი ჩასაფრდებოდა შიგ. შემდეგ კი იწყებოდა „ბრძოლა“ ამ ციხის „ასაღებად.“ ზამთრობით ბავშვები აგუნდავებდნენ თოვლს და აკეთებდნენ თოვლის „ჭარისკაცებს.“ თამაშში ხშირად მონაწილეობას იღებდნენ გლეხის ბიჭებიც. ლერმონტოვს განსაკუთრებით მოსწონდა ამ გლეხ ბავშვებთან „ყაჩაღობანას“ თამაში, რომელიც უეჭველად სტეფანე რაზინის და ემელიანე პუგაჩოვის² შესახებ ხალხურ თქმულებებთან შეუგნებელი ასოციაციებით იქნებოდა დაკავშირებული, და ლერმონტოვსაც, მამასადამე, საშუალება ეძლეოდა ამ ხალხურ თქმულებათა სულისკვეთება პრაქტიკულად შეეთვისებინა³.

¹ ერთ-ერთი ამ ბავშვთა შორის იყო აკიმ პავლეს ძე შანგიჩი, რომელმაც საინტერესო მოგონებები დაგვიტოვა ლერმონტოვის ცხოვრების შესახებ.

² სტეფანე რაზინი ცხოვრობდა მე-17 საუკუნეში. მან აჯანყება მოაწყო მგფე ალექსი მიხეილის ძის წინააღმდეგ; ემელიანე პუგაჩოვი კი იყო მე-18 საუკუნის გლეხთა აჯანყების მეთაური.

³ თუ რამდენად ღრმად შეითვისა ლერმონტოვმა ხალხური პოეზიის სულისკვეთება, ეს კარგად გამოჩნდა შემდეგ ლერმონტოვის ისეთ თხზულებებში, როგორიცაა „ბოროდინო“ და „სიმღერა ვაჟარ კალაშნიკოვზე“.

არსენიევა არ ზოგავდა ფულს, რათა თავისი შვილიშვილისათვის რაც შეიძლება უკეთესი სწავლა-განათლება მიეცა. როგორც ერთი მოწმე გადმოგვცემს, ლერმონტოვის სწავლაზე არსენიევას ეხარჯებოდა ყოველწლიურად ათი ათასი მანეთი, ეს კი საკმაოდ მნიშვნელოვან თანხას წარმოადგენდა, ვინაიდან იმ დროს ას მანეთად შეიძლებოდა ერთი გლეხკაცის შესყიდვა. გარდა ზევით ნახსენები ფრანგ კაპესი, რომელმაც შეაყვარა თავი ლერმონტოვს თავისი მოთხოვნებით, ლერმონტოვს ასწავლიდნენ თარხანში სხვადასხვა დროს გერმანელი ქალი ქრისტიანე რემერი და ოსმალეთიდან გამოქცეული ერთი ვილაც ბერძენი. მართალია ეს ბერძენი არ გამოდგა მეცნიერების დიდი მცოდნე კაცი, და მასწავლებლის თანამდებობა მას მალე მეტყუავის ხელობით შეაყვლევიანეს, მაგრამ საფიქრებელია, რომ მთლად უსარგებლოდ ლერმონტოვისთვის ამ კაცის გაცნობა მაინც არ დაკარგულა. როგორც ოსმალეთიდან ლტოლვილ ბერძენს, მას შეეძლო ბევრი ამბავი მოეთხრო იმ გმირული ბრძოლის შესახებ, რომელსაც მე-19 საუკუნის დასაწყისში საბერძნეთი აწარმოებდა ოსმალეთის უღლისაგან თავის დასაღწევად, და ამით გაეღვიძებინა ლერმონტოვის გულში სიძულვილი ეროვნული ჩაგვრისადმი. შესაძლებელია აგრეთვე, რომ ლერმონტოვმა პირველად ამ ბერძნისაგან გაიგონა ინგლისის იმ დიდი პოეტის (ჯორჯ ბაირონის) სახელი, რომელმაც, როგორც ცნობილია, თავი შესწირა ოსმალეთისაგან საბერძნეთის გათავისუფლების დიად საქმეს.

შთაბეჭდილებები, რომლებიც მიიღო ლერმონტოვმა ბავშვობისას, მისგან მეგრძოლ ადამიანს ამზადებდნენ. საკირო იყო ოლონდ იმ საგნის მოძებნა, რომელიც ღირსი იქნებოდა ამ ბრძოლის მიზნად ქცეულიყო. ცხადია, ეს საგანი ბავშვისათვის გონებრივ აღზრდას უნდა მიეწოდებინა.

არსენიევას მიერ დაქირავებული გუვერნიორები ასწავლიდნენ ლერმონტოვს უცხო ენებს: ფრანგულსა და გერმანულს. განსაკუთრებით კარგად შეისწავლა ლერმონტოვმა ფრანგული ენა, ასე რომ ამ ენაზე შემდგომ იგი არამცთუ სრულიად თავისუფლად ლაპარაკობდა და კითხულობდა, არამედ ისეთ ლექსებსაც კი წერდა, რომლებიც თავისი ოსტატობით არ სტოვებდნენ მკითხველზე სუსტი ნაწარმოების შთაბეჭდილებას. დიდი ყურადღება ექცეოდა

ლერმონტოვის აღზრდის სისტემაში ისეთ საგნებსაც, როგორც — მუსიკა, ხატვა და ქანდაკება, რომელთა შესწავლა ხელს უწყობდა ბავშვში ესთეტიკური გემოვნების განვითარებას. ბიოგრაფიული ხასიათის ცნობათა შორის, რომლებიც ჩვენ მოგვეპოვება ლერმონტოვის ბავშვობის შესახებ, ხშირად გვხვდება მუსიკისა და ხატვის ხსენება. ერთი ასეთი ცნობის მიხედვით, „ლერმონტოვი სწავლობდა ბეჩითად და ხატვაში განსაკუთრებულ უნარს იჩენდა, ხოლო მუსიკის გაკვეთილები არ უყვარდა“.¹ პოეტური ნიჭი ამ დროს ლერმონტოვს არ ეტყობოდა: წერდა იგი მხოლოდ მაშინ, როდესაც მიიღებდა დავალებას თავის მასწავლებელ კაპესაგან, — წერდა ფრანგულ ენაზე, და ეს ნაწერები ბევრად არ სჯობდა მისი ამხანაგების ნაწერებს. რუსული მწერლობის შესახებ ამ დროს ლერმონტოვს ძალიან სუსტი წარმოდგენა ჰქონდა.

1827 წელს, შემოდგომაზე, არსენიევა გადასახლდა მოსკოვში და თან წაიყვანა თავისი შვილიშვილი, რომელიც უკვე თორმეტი წლის ყმაწვილი იყო. არ გასულა ამის შემდეგ დიდი ხანი, და ჟან კაპე გარდაიცვალა, მისი ადგილი კი არსენიევას ოჯახში დაიკავა ახალმა გუვერნიორმა. ეს იყო ფრანგი ემიგრანტი, გვარად ჟანდრო (Gindrot), რომელიც საფრანგეთიდან გამოქცეულა 1790 წელს და მას შემდეგ ჩარჩენილა რუსეთში. ჟანდრო იყო საფრანგეთის დიდი რევოლუციის მოწმე. ახალგაზრდობისას მას თავისი თვალთ უნახავს რევოლუციის ამბები, მართალია იგი დიდხანს ცხოვრობდა რუსეთში, მაგრამ არ დავიწყებია ახალგაზრდობის შთაბეჭდილებები, და რა გასაკვირია, რომ იმ ორი წლის განმავლობაში, რომელიც ჟანდრომ არსენიევას ოჯახში გუვერნიორის თანამდებობაზე გაატარა, ლერმონტოვს ექნებოდა არა ერთი შემთხვევა, მოესმინა მისგან ტრაგიზმით სავსე მოთხრობები საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შესახებ. როგორც ფრანგი ემიგრანტი, ჟანდრო დიდი ყურადღებით ეკიდებოდა რევოლუციის საკითხებს, და მას, ცხადია, არ გამოეპარებოდა ის მოძრაობაც რუსეთის ფართო მასებში, რომელიც აქა-იქ ბატონყმობისა და თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ მიმართულ აჯანყებათა სახეს იღებდა (განსაკუთრებით

¹ Щеголев, I, 33.

გასახსენებელია 1830 წლის არეულობა, რომელიც რუსეთში ხოლერის ეპიდემიამ გამოიწვია). საფიქრებელია, რომ ჟანდროსაგან შეეძლო ლერმონტოვს გაეგონა, რომ მოსალოდნელია რუსეთშიც მალე იფეთქოს რევოლუციამ. (ამის საბუთს გვაძლევს ის გარემოება, რომ ახალგაზრდა ლერმონტოვის ნაწერებში ჩვენ გვხვდება რევოლუციის მოლოდინის მოტივები — ასეთია, მაგალითად, ლექსი „წინასწარმეტყველება“). ლერმონტოვს მოსწონდა ჟანდრო,¹ მაგრამ რაღაც მიზეზის გამო არსენიევამ დაითხოვა ეს გუვერნიორი და მის ნაცვლად ლერმონტოვისათვის აიყვანეს ახალი გუვერნიორი, ჟანდროზე უფრო ღირფი, უფრო სერიოზული, ცოლშვილიანი ინგლისელი ვინდსონი, რომლის ხელმძღვანელობითაც ლერმონტოვი ისე კარგად დაეუფლა ინგლისურ ენას, რომ თავისუფლად კითხულობდა დედანში ბაირონს, შექსპირს, თომას მურს და ვალტერ სკოტს, თუმცა ინგლისურ ენაზე თავისუფლად ლაპარაკი მაინც ვერ შეისწავლა (ფრანგულად და გერმანულად კი ლერმონტოვი ლაპარაკობდა ისევე თავისუფლად, როგორც რუსულად). ამ ხნიდან იწყება სწორედ ლერმონტოვის გატაცება ბაირონის პოეტური ქმნილებებით.

მოსკოვში ამ დროს საუკეთესო საშუალო სასწავლებელი იყო უნივერსიტეტის პანსიონი, რომლის დასრულების შემდეგ მოწაფეები იჭერდნენ გამოცდას უნივერსიტეტში შესასვლელად. პანსიონში სწავლობდნენ ცნობილი არისტოკრატიული ოჯახების შვილები, და არა ერთი სახელოვანი მოღვაწე გამოსულა მისი კედლებიდან (გრიბოედოვი, ვასილ ჟუკოვსკი, ჩაადაევი, ძმები მილიუტინები და სხვ.) არსენიევამ გადაწყვიტა თავისი შვილიშვილი უნივერსიტეტის პანსიონში მიეზარებინა, და ლერმონტოვსაც დაუწყეს მზადება პანსიონში მისაღები გამოცდებისათვის: ამ მიზნით მოიწვიეს პანსიონის მასწავლებელი ალექსი ზინოვიევი, რომელსაც კარგი პედაგოგის რეპუტაცია ჰქონდა მოსკოვში. ზინოვიევი პანსიონში ასწავლიდა რუსულსა და ლათინურ ენებს და, ლერმონტოვმაც, თანახმად მისივე სიტყვებისა, საკმაოდ კარგად შეითვისა ლათინური ენა.

უნივერსიტეტის პანსიონი, სადაც ლერმონტოვი 1828 წელს მეოთხე კლასში მიიღეს, (სულ პანსიონს ჰქონდა 6 კლასი). იყო და-

¹ შემდეგ ლერმონტოვი გამოიყვანს ჟანდროს თავის პოემაში „საშუა“, მარკოზ დეტისის სახელწოდებით.

ხურული სასწავლებელი, და მოწაფეები იქვე სკოლის შენობაში ცხოვრობდნენ. მაგრამ არსენიევამ ისე მოაწყო, რომ ლერმონტოვს მიეცა ნებათვა ყოველდღე, სწავლის გათაეების შემდეგ, დაბრუნებულიყო შინ, ბებიასთან.

თავისი დროისათვის უნივერსიტეტის პანსიონი კარგი პედაგოგიური დაწესებულება იყო. ადმინისტრაცია ზრუნავდა იმისათვის, რათა სასწავლებელს საფუძვლიანად განათლებული და ნიჭიერი მასწავლებლები ჰყოლოდა. უნივერსიტეტის პანსიონის ინსპექტორი იყო მოსკოვის უნივერსიტეტის პროფესორი პავლოვი, უაღრესად განათლებული პიროვნება, რომელიც მე-19 საუკუნის რუსული აზროვნების ისტორიაში ცნობილია, როგორც შელინგის ფილოსოფიის ნიჭიერი პროპაგანდისტი. პანსიონის მასწავლებელთა შორის აღსანიშნავი არიან აგრეთვე ს. რაიჩი, პროფესორი ა. მერზლიაკოვი და ნ. დუბენსკი („იგორის ლაშქრობის ამბავის“ გამოჩენილი მკვლევარი). სიმონ რაიჩი იყო საკმაოდ კარგად ცნობილი მწერალი: იგი იყო ფილოსოფიური ლირიკის სულისჩამდგმელი 20-იან წლებში. პანსიონში რაიჩს ჰქონდა ლიტერატურული წრე, სადაც მოწაფეები გულმოდგინედ ვარჯიშობდნენ ლექსების წერაში. ლერმონტოვი მონაწილეობას იღებდა ამ წრის მუშაობაში და ჩახედული იყო თანამედროვე ლიტერატურულ მოძრაობაში. რაც შეეხება ა. მერზლიაკოვს, მას მოსკოვის უნივერსიტეტში ეჭირა ლიტერატურის პროფესორის თანამდებობა და იმდროინდელ ლიტერატურულ სფეროებში ცნობილი იყო, როგორც გონებამახვილი კრიტიკოსი და არცთუ უნიჭო პოეტი. მერზლიაკოვი კრიტიკულად უცქეროდა ფრანგულ კლასიციზმს და ფრანგ მწერლებზე უფრო მალა აყენებდა ინგლისელ და გერმანელ პოეტებს (შექსპირს, ლესინგს და შილერს), რომლებსაც აქებდა იმისათვის, რომ ისინი არ ემონებიან გაყინულ პოეტურ კოდექსის წესებს და თავის ქმნილებებში იჩენენ მეტ ბუნებრიობას და იძლევიან სინამდვილის უფრო მართალ სურათს. პანსიონში რუსული ლიტერატურის გაცვეთილებზე მერზლიაკოვი ხშირად არჩევდა თანამედროვე მწერლებს — პუშკინს, ჟუკოვსკის, ბატიუშკოვს, და ამით აცხოველებდა პანსიონის მოწაფეებში ინტერესს მხატვრული ლიტერატურისადმი. თავის საკუთარ ლექსებში („Среди долины ровныя“ და სხვ.) მერზლიაკოვი ბაძავდა

ხალხურ პოეზიას და სარგებლობდა მკითხველი საზოგადოების მოწონებით. არსენიევა ყურადღებით ეკიდებოდა ლერმონტოვის ლიტერატურული ნიჭის განვითარებას, რადგან კარგად იცოდა, რომ ლიტერატურული განათლებით აღჭურვილ კაცს, რომელსაც არ ეძნელება ლექსის დაწერა ან გონებამახვილი ექსპრომტის წარმოთქმა, სხვებზე უფრო ადვილად შეეძლო არისტოკრატიულ საზოგადოებაში თავის გამოჩენა და კარგი კარიერის გაკეთება. აი ამ შეგნების გამო არსენიევამ საჭიროდ დაინახა, რომ ლერმონტოვს, გარდა იმ სავალდებულო გაკვეთილებისა, რომლებსაც ისმენდა პანსიონში, მიეღო მერზლიაკოვისაგან აგრეთვე კერძო გაკვეთილები რუსულ ლიტერატურაში. ლერმონტოვი დადიოდა მერზლიაკოვის ბინაში და მისი ხელმძღვანელობით ვარჯიშობდა ლექსების წერაში. უეჭველია, ეს იყო კარგი ლიტერატურული სკოლა, ვინაიდან პროფ. მერზლიაკოვს ფაქიზი გემოვნება ჰქონდა პოეტურ ქმნილებათა შეფასების საქმეში.

პანსიონში ლერმონტოვი ბეჯითად სწავლობდა და ძალიან კარგ მოწაფედ ითვლებოდა. აქ ლერმონტოვი საფუძვლიანად გაეცნო რუს პოეტებს — ლომონოსოვს, დერჟავინს, ბატიუშკოვს, ჟუკოვსკის, კოზლოვს, პუშკინს, და ბაძავდა მათ თავის საკუთარ ლიტერატურულ ცდებში. კარგად იცნობდა ლერმონტოვი რილეევის რევოლუციურ ლექსებსაც¹. უცხოეთის მწერლებიდან ლერმონტოვს მოსწონდა შექსპირი, ბაირონი, შილერი, შატობრიანი და რუსო, განსაკუთრებით გატაცებული იყო ბაირონით, რომლის თხზულებებში პოულობდა თავის ინდივიდუალურ განცდათა და სოციალურ შეხედულებათა მხატვრულ გაფორმებისათვის საჭირო ლიტერატურულ წინამუშებს. პანსიონში ყოფნის პერიოდში დაწერილია ლერმონტოვის პოემები „კავკასიის ტყვე“ (1828 წ.), „ჩერქეზები“ (1828 წ.) და „კორსარი“ (1828 წ.), რომლებიც რომანტიკულ იერს ატარებენ და ზაირონის პოემებს მოგვაგონებენ. პირველ ორ პოემაში მოჩანს ლერმონტოვის ინტერესი კავკასიისადმი. განსაკუთრებით საყურად-

¹ აქ აღსანიშნავია, რომ ლერმონტოვის ბებიას უფროსი ძმა არკადი სტოლიწინი იყო რილეევის მეგობარი. რაც შეეხება მის ძმას დიმიტრი სტოლიწინს, იგი დაახლოებული იყო დეკაბრისტული მოძრაობის მეორე მეთაურთან, პოლკოვნიკ ჰესტელთან.

ლებოა „კავკასიის ტყვე“ და „კორსარი“. „კავკასიის ტყვე“ ლერმონტოვს გადმოუკეთებია პუშკინის იმავე სათაურით ცნობილი პოემიდან, ზოგიერთი ლექსი პუშკინის ამ პოემისა თითქმის უცვლელად შეტანილია ლერმონტოვის პოემაში, მაგრამ ბოლო ამ უკანასკნელისა მაინც არსებითად განსხვავდება მისი პროტოტიპისაგან: ლერმონტოვის პოემაში ილუპება არა მხოლოდ ჩერკეზის ქალი, როგორც ეს პუშკინის პოემაშია, არამედ რუსი ტყვეც, რომელსაც ავაზაკურად ჰკლავს ამ ქალის მამა. პოემა „კორსარში“ გამოყვანილია გმირი, რომელსაც ბაირონის გმირთა მსგავსად, გული აქვს გატეხილი ცხოვრებაზე, რადგან მას მოჰყვდომია ძმა. იგი მიდის საბერძნეთში, რათა მონაწილეობა მიიღოს განთავისუფლებისათვის წარმოებულ ბრძოლაში და იქცევა ზღვის ყაჩაღად ან კორსარად. მხატვრული ღირებულება ამ პოემებისა, ცხადია, დიდი არ იქნებოდა, რადგან ლერმონტოვი ამ დროს მხოლოდ იწყებდა წერას.

ლერმონტოვი—სტუდენტი

1830 წლის გაზაფხულზე ნიკოლოზ მეფის ბრძანებით საუნივერსიტეტო პანსიონი დახურეს და გიმნაზიად გადააკეთეს. ამასთან დაკავშირებით ლერმონტოვი, რომელიც ამ დროს პანსიონის უფროს კლასში იმყოფებოდა, გამოდის სასწავლებლიდან და უნივერსიტეტში შესასვლელი გამოცდებისათვის იწყებს მზადებას. ჩვეულებისამებრ ამ წლის ზაფხული ლერმონტოვმა გაატარა მოსკოვის მახლობლად მდებარე სოფელ სერედნიკოვოში, რომელიც ეკუთვნოდა არსენიევს ძმის, დიმიტრი ალექსის ძე სტოლიპინის ქვრივს. მრავალმხრივ შესანიშნავია ეს ზაფხული ლერმონტოვის ცხოვრებაში. რომელმაც ამ დროს გარდატეხის ასაკს მიაღწია. სერედნიკოვოს გვერდით ცხოვრობდნენ ლერმონტოვის ნაცნობი ქალიშვილები (საშა ვერეშჩაგინა და კატია სუშკოვა), რომლებთანაც თექვსმეტი წლის ლერმონტოვი ხშირად ატარებდა მეცადინეობისაგან თავისუფალ დროს. ერთ-ერთი ამ ქალიშვილთაგანი, კატია სუშკოვა, რომელიც ორი წლით უფროსი იყო ლერმონტოვზე, იქცევა პოეტის უნუგეშო გატაცების საგნად. ლერმონტოვმა უძღვნა სუშკოვას

მშენებელი ლექსები („შავთვალას“, „მადლობელი ვარ“, „მათხოვარი“).

სერენიკოვოში გატარებული ზაფხულის პერიოდიდან აღსანიშნავია ერთი ფაქტიც: ლერმონტოვი დაუახლოვდა იქ სემინარიელ ორლოვს, რომელიც კერძო მასწავლებლის თანამდებობას ასრულებდა სტოლიპინების ოჯახში. ეს ორლოვი იყო ხალხური პოეზიის ღიად მოყვარული კაცი, და მასთან დაახლოებით ლერმონტოვს მიეცა შემთხვევა უფრო ღრმად გაეცნო რუსული ფოლკლორი: ხალხური ლექსები, ზღაპრები და ლეგენდები, რომლებშიაც მელანდება რუსი ხალხის გმირული სული და მისი პროტესტი მონობის წინააღმდეგ. ყველაფერი ეს გამოადგა შემდეგ ლერმონტოვს ლიტერატურული შემოქმედებისათვის.

მომეტებული ნაწილი დროისა მიდიოდა გამოცდებისათვის მზადებაზე: ლერმონტოვი გულმოდგინედ ამზადებდა საგნებს, მაგრამ ამავე დროს არ ივიწყებდა ბაირონს და ოცნებობდა ჭუსეთის ბაირონის სახელზე, როგორც ამოწმებს ამას იმდროინდელი მისი ლექსი; ამ ლექსიდან ჩანს, რომ ლერმონტოვის პოეტურ სულისკვეთებას რაღაც სევდიანი ელფერი გადაჰქრავდა. ცხოვრება არ აკმაყოფილებდა ახალგაზრდა მგოსანს, რადგან იგი თავის გარშემო, მეშინაობაში ჩაფლულ საზოგადოებრივ წრეში ვერ ხედავდა სულით ნათესავ ადამიანს, რომელსაც მასავით სწყურებოდა ქარიშხლით საესე თავისუფალი ცხოვრება.

ამასობაში ახლოვდებოდა ის დრო, როდესაც ლერმონტოვი, დადებული პირობის თანახმად, მამასთან უნდა გადასულიყო საცხოვრებლად. მაგრამ არსენიევა არ ფიქრობდა პირობა შეესრულებინა და თავისი შვილიშვილი მამისათვის გადაეცა. გამწვავდა ბრძოლა ლერმონტოვის მამასა და ბებიას შორის: თითოეული ცდილობდა, გადმოებირებინა თავის მხარეზე საყვარელი ყმაწვილი. ადვილი წარმოსადგენია რამდენი ტანჯვა უნდა განეცადა ახალგაზრდა კაცს, რომელიც ამ ბრძოლის უნებურ მსხვერპლად აქცია ბედმა. ლერმონტოვის ბიოგრაფი ვისკოვატოვი ასეთი სიტყვებით აკვიწებს ამ ისტორიას: „მძიმე იყო ლერმონტოვის მდგომარეობა არისტოკრატიზმისა და ღარიბ მამას შორის რომელსაც ლერმონტოვი იშვიათად თუ ხედავდა მანამდე იქ სადღაც შორს ცხოვრობდა მამა, რომ-

ლის მოსვლა ბებიას სწყინდა და რომელიც, მიუხედავად ამისა, საყვარელი და ძვირფასი იყო შვილისათვის; აქ კი შვილი ცხოვრობდა მდიდრულად, მოფერებითა და ფუფუნებით ავსებული. უნებურად ებადებოდა ახალგაზრდა ლერმონტოვს ასეთი კითხვები: რატომ არ უყვართ ის კაცი, ვინც მისთვის ასე ძვირფასია? რატომ არის ის გარიცხული ნათესავთა წრიდან? ასეთი ფიქრი კიდევ უფრო აძლიერებდა შვილის სიყვარულს მამისადმი. შვილს ეცოდებოდა მამა, ხოლო ვისაც უყვარს და ეცოდება კიდევ, იმას ხომ ორმაგად უყვარს¹.

საბოლოოდ საკითხი, თუ ვინ გაიმარჯვებდა ამ ბრძოლაში, თვითონ იმის არჩევანს უნდა გადაეწყვიტა, ვის გარშემოც წარმოებდა ბრძოლა, ე. ი. უნდა გადაეწყვიტა მიხეილს.

მიხეილმა კი ეს საკითხი გადაწყვიტა თავისი ბებიას სასარგებლოდ. გულგატეხილი მამა სამუდამოდ დაშორდა თავის შვილს და 1831 წლის 1 ოქტომბერს გარდაიცვალა სოფელში, გარდაცვალების წინ კი შვილს უანდერძა თავისი მამული 148 ნული გლეხით.

„გულშემზარავი არის მამის და შვილის ბედი,

როს ცალკე ყოფნა და სიკვდილი მათ ელოდება“ —

ასე იწყება ლექსი, რომელიც მიხეილ ლერმონტოვმა უძღვნა გარდაცვლილ მამას და რომელშიაც იგი თხოვს გარდაცვალებულს, აპატიოს თავის შვილს, რომ იგი შეიქნა მამის ტანჯვის უნებური მიზეზი.

„ერთი რამ ცხადია“, შენიშნავს ამ ლექსის შესახებ ლერმონტოვის შემოქმედების თანამედროვე მკვლევარი ბ. ეიხენბაუმი: „მამის პიროვნებამ და ბედმა დიდი როლი ითამაშეს ლერმონტოვის ზნეობრივი და გონებრივი ჩამოყალიბების ისტორიაში. მთელი თავისი თანაგრძნობით იგი ემხრობა მამას, რომელსაც წარმოგვიდგენს დატანჯულ კაცად“².

1830 წლის აგვისტოს უკანასკნელ რიცხვებში ლერმონტოვმა ჩააბარა გამოცდა მოსკოვის უნივერსიტეტში და 7 სექტემბერს ჩარიცხულ იქნა ეთიკურ-პოლიტიკურ ფაკულტეტზე (რომელიც თანამედროვე იურიდიულ ფაკულტეტს ეფარდება), ხოლო რამდენიმე

¹ Щеголев, I, 64.

² იხ. ეიხენბაუმის რედაქციით გამოცემული ერთტომეული ლერმონტოვის თხზულებებისა, გვ. 280.

ჩნის შემდეგ გადავიდა სიტყვიერების ფაქულტეტზე. სწავლის საქმე უნივერსიტეტში სუსტად იყო დაყენებული. ორიოდე გამონაკლისის გარდა, ლექციებს კითხულობდნენ სრულიად უფერული პროფესორები, რომლებსაც არავითარი კვალი არ დაუტოვებიათ მეცნიერებაში. სამაგიეროდ უნივერსიტეტს ჰყავდა მახვილგონიერი სტუდენტობა. ამ დროს მოსკოვის უნივერსიტეტში სწავლობდა არაერთი სტუდენტი, რომელმაც შემდეგ თავი ისახელა ლიტერატურული მოღვაწეობით. ლერმონტოვთან ერთად სწავლობდნენ სტანკევიჩი, გონჩაროვი, გერცენი, ოგარევი და ბელინსკი. უკანასკნელი ერთი წლით უფრო ადრე შევიდა უნივერსიტეტში, ვიდრე ლერმონტოვი. რაც შეეხება გონჩაროვს, იგი შევიდა უნივერსიტეტში ერთი წლით უფრო გვიან, მაგრამ დაეწია ლერმონტოვს, რადგან უკანასკნელს ერთი სასწავლო წელი გაუცდა. მიზეზი ამ გაცდენისა ის იყო, რომ 1830 წელს, შემოდგომაზე რუსეთს მოედვა ხოლერის საშინელი ეპიდემია, რომელსაც დიდი არეუ-ღარევა მოჰყვა თან. მთავრობამ მრავალი დაწესებულება დახურა და სხვათა შორის დაიხურა მოსკოვის უნივერსიტეტიც. ასე რომ, შემდგომ 1831 წელს ლერმონტოვს ისევ პირველ კურსზე მოუხდა ყოფნა.

როგორც მოწმეები გადმოგვცემენ, ლერმონტოვი არ იყო ძალიან დაახლოებული თავის ამხანაგ სტუდენტებთან და არ ჰქონდა მათთან მჭიდრო კავშირი. ეს აიხსნება ნაწილობრივ ლერმონტოვის გულჩათხრობილობით, რომელიც მის მიერ გადატანილი მძიმე ბავშვობით იყო გამოწვეული, ნაწილობრივ კი იმითაც, რომ ლერმონტოვი ადრე მომწიფდა, ადრე მიაღწია იმ სიდიდეებს და თავდაპირილობას, რომელიც ბევრ მის ამხანაგ-სტუდენტს ჯერ კიდევ აკლდა. ამიტომ ლერმონტოვის წარმოდგენაში ეს სტუდენტები იყვნენ გულუბრყვილო ყმაწვილები, რომელთათვისაც აყოლა მისთვის, ლერმონტოვისათვის, ჟებერხულიც კი იქნებოდა. ლერმონტოვი არასოდეს არ იღებდა მონაწილეობას თავის ამხანაგ-სტუდენტების მოწაფურ ოინებში და მართო ყოფნას არჩევდა სტუდენტებთან ცელქობას. ზოგს ეს არ მოსწონდა და ლერმონტოვს ამაყ, მიუკარებელ, „უცნაურ“ ადამიანად თვლიდა — მით უმეტეს, როდესაც ხედავდა, რომ უნივერსიტეტის გარეთ ლერმონტოვი სრულიადაც არ გაუბრბოდა საზოგადოებას, პირიქით, აქტიურ მონაწილეობასაც იღებდა მის მხიარულებაში. სწორედ ამ დროს ეკუთვნის ორი ეპიზოდი ლერმონტოვის ცხოვრები-

დან. ერთი ეპიზოდია ლერმონტოვის გატაცება ნატალია ივანოვას ქალით, რომელსაც ლერმონტოვმა უძღვნა არაერთი სამიჯნურო ლექსი („ნ. ფ.-ს“, „რომანსი ი-ს მიმართ“, „ხილვა“)¹. ხოლო მეორე ეპიზოდია ღრმა სიყვარულის ჩასახვა ვარია ლოპუხინას მიმართ, რომელიც 1835 წელს გათხოვდა ბახმეტიევზე, მაგრამ რომლის მიმართ ნაზი და ფაქიზი სიყვარული ლერმონტოვს არასოდეს არ გაჰქრობია გულიდან.

უნივერსიტეტში ლერმონტოვი განაგრძობდა ჯერ კიდევ მანამდე დაწყებულ ლიტერატურულ მუშაობას, ოღონდ იდეურად უფრო გაღრმავებული და მხატვრულად უფრო დასრულებული სახით. 1830—1832 წლებში ლერმონტოვის მიერ დაწერილ თხზულებათა შორის აღსანიშნავია პოემები „აული ბასტუნჯი“ (1831—1832), „ყანლი“² (1831—32) და „იზმაილ-ბეი“ (1832). სამივე პოემა ბაირონისებური სტილით არის დაწერილი და კავკასიის ცხოვრებიდან აღებულ მასალაზეა აგებული. კავკასიელები წარმოდგენილი არიან დიდი გრძნობის მქონე ადამიანებად და თავისუფლებისათვის მებრძოლ გმირებად.

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია აგრეთვე პოემა „თავისუფლების უკანასკნელი შვილი“, რომელიც 1830 წელს დაიწერა. პოემა საშუალებას გვაძლევს გავეცნოთ ლერმონტოვის პოლიტიკურ სიმპათიებს იმ ხანაში. პოემის თემას შეადგენს ძველი ნოვეგოროდის ბრძოლა ნოვეგოროდის სლავთა დამპყრობელ და დამჩაგრელ ვარიაგთა თავადის, რიურიკის, წინააღმდეგ. ამგვარი თემა პოპულარული იყო თვითმპყრობელობისადმი ოპოზიციურად განწყობილ დეკაბრისტულ პოეზიაში (დეკაბრისტების მეთაური რილეევი, მაგალითად, ძველი ნოვეგოროდის მოგონებას იყენებდა მასალად რევოლუციური აგიტაციის მიზნით დაწერილ თავის ლექსებისათვის), და ლერმონტოვიც თავისი პოემით ამჟღავნებს მკიდრო კავშირს დეკაბრისტულ პოეზიასთან. როგორც

¹ И. Андроникашвили, К биографии Лермонтова — თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 1936 წ., ნ. 1.

² „ყანლი“ თათრულად ნიშნავს სისხლის აღებას: „ყან“ სისხლია, ნაწილაკი „ლი“ არის აფიქსი. იხ. И. Ениколопов, Лермонтов на Кавказе, 50. შტრ. თ. სახოკია, მოგზაურობანი, გვ. 150.

დეკაბრისტებთან დაახლოვებულ სტოლიპინების ნათესავი, ლერმონტოვი უეჭველად ბავშვობიდანვე იცნობდა ამ დეკაბრისტულ პოეზიას. პოემა „თავისუფლების უკანასკნელი შვილი“ აგებულია პოლიტიკური თავისუფლებისა და პატრიოტიზმის იდეებზე, რომლებიც მტკიცედ იყვნენ ერთმანეთთან შეკრული, როგორც 1789 წლის ფრანგ რევოლუციონერთა მსოფლმხედველობაში (1789 წლის რევოლუციონერები თავის თავს „პატრიოტებს“ უწოდებდნენ), ისე რუს დეკაბრისტა წარმოდგენაშიც (ეს პატრიოტიზმი კარგად მოჩანს, მაგალითად, რილეევის ლექსებში). თავის პოემაში ლერმონტოვი დიდი თანაგრძნობით აგვიწერს რუსული განმათავისუფლებელი ლიტერატურისათვის (კნიაენინი, რილეევი, პუშკინი) ფრიად პოპულარულ ნოვგოროდელ ლეგენდარულ გმირს, სახელად ვადიმს, რომელიც, როგორც სლავების კემშარტი შვილი, თავგანწირულად იბრძვის „სლავური ქვეყნის“ (ე. ი. ნოვგოროდის) გასათავისუფლებლად ვარიაცთა ტირანიისაგან და ბოლოს კვდება მოძალადე რიურისთან შეტაკებაში. ამასთან ერთად, პოემაში ჩართულია სიყვარულის ინტრიგა: ვადიმს უყვარს ლედა, რომელსაც რიურიკი იმსხვერპლებს. უნდა აღინიშნოს, რომ მხატვრული სისრულე ამ პოემას მაინც აკლია.

თავისუფლების რევოლუციურ იდეაზეა აგებული აგრეთვე ლერმონტოვის პიესები: „ესპანელები“ (1830), „კაცი და ვნებანი“ (1830), „უცნაური კაცი“ (1830) და „ორი ძმა“ (1831). „ესპანელები“ არის ლერმონტოვის პირველი დრამატული ნაწარმოები; დაწერილია იგი ლესინგის „ნათან ბრძენისა“ და „ემილია გალოტის“ გავლენით. აქ მწერალი დიდი პათოსით ილაშქრებს იმ წოდებრივი, ეროვნული და სარწმუნოებრივი ჩაგვრის წინააღმდეგ, რომელსაც ადგილი ჰქონდა მე-16 საუკუნის ესპანეთში. თავისთავად ცხადია, რომ ამ პროტესტანტულ პათოსს ასაზრდოებდნენ ის რეალური შთაბეჭდილებები, რომლებსაც ლერმონტოვს აძლევდა მისი დროის (ე. ი. ნიკოლოზ პირველის) რუსეთი. ამდენად შეიძლება ითქვას, რომ პიესა „ესპანელები“ არაპირდაპირ მიმართული იყო ნიკოლოზისეული რუსეთის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ: ტუქსავდა რა დესპოტიზმსა და უსამართლობას მე-16 საუკუნის ესპანეთში, ამით ლერმონტოვი ამათრახებდა მე-19 საუკუნის რუსეთის იმ დესპოტიზმსა და უსამართლობას, რომლებიც დაამკვიდრა ნიკოლოზ პირველმა ჩამოხრ-

ჩობილი დეკაბრისტების გვამებზე. მთავარია ადამიანობა და არა ის, თუ რომელ ეროვნებას, რომელ წოდებას ან რომელ სარწმუნოებას ეკუთვნის ესა თუ ის კაცი, — ასეთია „ესპანელების“ ძირითადი იდეა, რომელიც ემთხვევა მე-18 საუკუნის ფრანგ რევოლუციონერთა მსოფლმხედველობას და საფუძველს გვაძლევს ლერმონტოვში დეკაბრისტული იდეების გამგრძელებელი დავინახოთ. ლერმონტოვის აზრით, არც წოდება, არც სარწმუნოება, არც ეროვნება არ გამოდგება ადამიანის ღირსისა და შევიწროების საბუთად.

თუ პიესა „ესპანელები“ ასახავს ადამიანის ჩაგვრას მე-16 საუკუნის ესპანეთში, პიესებში „უცნაური კაცი“ და „კაცი და ვნებანი“ ლერმონტოვი ილაშქრებს ბატონყმობის უარყოფითი მოვლენების წინააღმდეგ მე-19 საუკუნის რუსეთში, ილაშქრებს იმ მოვლენათა წინააღმდეგ, რომლებსაც ლერმონტოვი მხოლოდ წიგნებიდან კი არა, არამედ საკუთარი დაკვირვებებიდანაც იცნობდა. ამდენად ამ უკანასკნელ ორ პიესას უფრო კონკრეტული და ნაკლებ მწიგნობრული ხასიათი აქვს, ვიდრე პირველს, თუმცა მწიგნობრული ელემენტებისაგან მთლად თავისუფალი არც ისინი არიან. პიესაში „კაცი და ვნებანი“ გამოყვანილია მემამულე ქალი გრომოვა, რომელიც მხეცურად ეპყრობა თავის ყმებს. პიესის მეორე გმირი, იური, წარმოდგენილია როგორც თავისუფლებისა და თანასწორობის იდეის მოტრფიალე ახალგაზრდა კაცი.

ლერმონტოვის მტრული განწყობილება ბატონყმობის მიმართ უფრო მძაფრ გამოსახულებას იღებს პიესაში „უცნაური კაცი“, რომელიც თავისი საყოფაცხოვრებო სცენებით ძალიან ჰგავს ბესარიონ ბელინსკის პიესას — „დიმიტრი კალინინი“.¹

¹ ბელინსკის „დიმიტრი კალინინი“ დაიწერა იმავე 1831 წელს, როდესაც დაიწერა ლერმონტოვის „უცნაური კაცი“. ორივე ავტორი, ლერმონტოვი და ბელინსკი, ამ დროს მოსკოვის უნივერსიტეტში სწავლობდნენ, თუმცა პირადად ერთმანეთს არ იცნობდნენ. ლერმონტოვის პიესისა და ბელინსკის პიესის ერთმანეთთან მსგავსებას იმით ხსნიან რომ ორივეში წარმოდგენილი იყო ერთი და იგივე პიროვნება, სახელდობრ — ჩემბარის მაზრის მემამულე ქალი მოსოლოვა, რომლის საკვირველი სიმკაცრე გააოგნა ჰქონდათ როგორც ლერმონტოვს, ისე ბელინსკის, ვინაიდან ბელინსკი გაიზარდა ქალაქ ჩემბარში, ხოლო ლერმონტოვი აღიზარდა სოფელ თარხანში, რომელიც მხოლოდ 12 ვერსით იყო ქალაქ ჩემბარიდან დაშორებული.

ასეთივე შეურიგებელი დამოკიდებულება ბატონყმობისადმი ჩანს ლერმონტოვის დაუმთავრებელ ნოველაში „ვადიმი“, რომელსაც ლერმონტოვი წერდა 1832 წელს და რომელიც აგებულია პუგაჩოვის აჯანყების მასალაზე. ძნელი სათქმელია, სანამდე მიდიოდა ამ დროს ლერმონტოვის თანაგრძნობა გლეხთა აჯანყებისადმი, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: გლეხური რევოლუციის გამარჯვების მტკიცე იმედი ახალგაზრდა ლერმონტოვს არ ჰქონდა.

მსგავსი სულისკვეთება მოჩანს საუნივერსიტეტო წლების ლირიკაშიც. მრავალ ლექსში, რომელიც ამ დროს დაიწერა („წინასწარმეტყველება“, „10 ივლისი“, „30 ივლისი“, „კავკასიას“, „ნოვგოროდი“) ლერმონტოვი გვევლინება პოლიტიკური თავისუფლების შეხოტბედ და დესპოტიზმის მოწინააღმდეგედ. ასე, მაგალითად, ლექსში „კავკასიას“ (1830 წელი) ლერმონტოვი მწუხარებით ივსება იმის გამო, რომ მშვენიერი კავკასია, რომელიც ოდესღაც თავისუფლების ქვეყანა იყო, დღეს გაჩეუვლია სისხლიან იმში.

ეს პოემები და ლირიკული ლექსები, რომლებიც ლერმონტოვის საუნივერსიტეტო პერიოდს მიეკუთვნებიან, ახასიათებენ ლერმონტოვს, როგორც რევოლუციური სულისკვეთებით გაჟღენთილ პიროვნებას და დეკაბრისტული იდეოლოგიის დამცველსა და გაჩედილებელს. ამდენად ჩვენ უფლება გვაქვს სტუდენტი ლერმონტოვი გვერდში დავუყენოთ სტუდენტ გერცენს, სტუდენტ ოგარევს და სტუდენტ ბელინსკის, რომლებიც ლერმონტოვთან ერთად სწავლობდნენ მოსკოვის უნივერსიტეტში და რომლებთანაც ლერმონტოვი არ იყო პირადად დაახლოებული, თუმცა იდეოლოგიურად იგი მათ ძალიან ენათესავებოდა. გერცენის, ოგარევისა და ბელინსკის მსგავსად, ლერმონტოვიც რუსეთის ინტელიგენციის იმ თაობას ეკუთვნოდა, რომელიც (იმავე გერცენის სიტყვებით რომ ვილაპარაკოთ) შეგნებული ცხოვრებისათვის გააღვიძა ზარბაზნების გრილმა სენატის მოედანზე, ე. ი. 14 დეკემბრის აჯანყებამ. გასაგებია ამიტომ, რომ გერცენი და ბელინსკი განსაკუთრებული თანაგრძნობით ეკიდებოდნენ ლერმონტოვის პოეზიას. ისინი გრძნობდნენ ამ პოეზიაში ისეთ გულის ცემას, რომელიც მათ საკუთარ გულებთან იყო უხილავი ძაფებით დაკავშირებული...

მოსკოვის უნივერსიტეტი მიხეილ ლერმონტოვს არ დაუსრულე-
ბია¹. 1832 წლის 1 ივნისს ლერმონტოვს შეაქვს უნივერსიტეტში
განცხადება, რომ მას სურს თავი დაანებოს ამ სასწავლებელს, და
ადმინისტრაციაც, თანახმად მისი განცხადებისა, ათავისუფლებს
ლერმონტოვს უნივერსიტეტიდან.

სამხედრო სკოლა და სამსახური

1832 წლის ივლისში ლერმონტოვი ჩადის პეტერბურგში. იგი
აპირებს პეტერბურგის უნივერსიტეტში შესვლას. მაგრამ, როდესაც
გაიგებს, რომ პეტერბურგის უნივერსიტეტის ადმინისტრაცია არ
არის თანახმა ჩაუთვალოს მას მოსკოვის უნივერსიტეტში გატარებუ-
ლი წლები და მოითხოვს, რომ მან ჩააბაროს შესასვლელი გამოც-
და, ლერმონტოვი გადაწყვეტს სრულიად დაანებოს თავი უნივერსი-
ტეტზე ფიქრს და სამხედრო სასწავლებელში შევიდეს.

1832 წლის 10 ნოემბერს, სათანადო მისაღები გამოცდების შემ-
დეგ, ლერმონტოვი ჩარიცხეს იუნკერთა სკოლაში, რომელიც ამზა-
დებდა გვარდიის ოფიცრებს. ეს იყო არისტოკრატიული სასწავლე-
ბელი, სადაც მეტწილად მაღალი წოდების ახალგაზრდობა სწავ-
ლობდა. იუნკრები არისტოკრატიული მედიდურობით უცქეროდნენ
ყველას, ვინც სამხედრო წრეს არ ეკუთვნოდა, ხოლო სერიოზულ
სწავლა-განათლებას პირდაპირ დასცინოდნენ. ზნეობრივი დონე ამ
იუნკრებისა არ იდგა მაღალ საფეხურზე: ლოთობა, კარტის თამაში,
ქალების დევნა, — აი რა შეადგენდა ამ ბრწყინვალე ქაბუკების
ინტერესს.

აი ასეთ წრეში მოხვდა მოსკოვის უნივერსიტეტის აუდიტო-
რიიდან გამოსული ლერმონტოვი. «С волками жить, по-волчьи
выть» — ამბობს რუსული ანდაზა, და ლერმონტოვსაც უნებლიედ
უნდა ეგრძნო ამ ანდაზის ძალა. იუნკერი ლერმონტოვი გამოიცვალა:
იგი უკვე არ ჰგავდა მარტოობას შეჩვეულ და თავის ოცნებებში გარ-

¹ პირველი წელიწადი ლერმონტოვს გაუტდა ზოლერის ეპიდემიის გამო. მეორე
წელიწადს ლერმონტოვი ისევ პირველ კურსზე იყო, მაგრამ გადასასვლელი გამოც-
დები ვერ ჩააბარა და მესამე წელსაც პირველ კურსზე უნდა დარჩენილიყო.

თულ სტუდენტ ლერმონტოვს. თანამედროვეთა გადმოცემით, ლერმონტოვი ამ დროს, როგორც ფიზიკურად, ისე სულიერად ღონიერი ქაბუკი იყო. დაბალტანიანი, ფართობეჭებიანი, ფეხმრუდი და შავ-გვრემანი, ის არ ტოვებდა ლამაზი კაცის შთაბეჭდილებას, მაგრამ მისმა გონებამახვილმა სიტყვა-პასუხმა, მისმა მოჩვენებითმა დაუდევრობამ და აგრეთვე სიმაღლემ დიდი ავტორიტეტი მოუხვეჭეს ლერმონტოვს სამხედრო ახალგაზრდობის წრეში. ამხანაგებმა მეტსახელად ლერმონტოვს „მაიოშკა“ შეარქვეს, და აი ეს მაიოშკა ლერმონტოვი მხურვალე მონაწილეობას იღებდა იუნკერთა ოინებში, ხოლო შემდეგ წერდა ლექსებს ამ ოინების შესახებ („პეტერგოფის დღესასწაული“, „ულანთა ცოლი“, „ჰოსპიტალი“, „მონგო“), რომლებიც თავისი შინაარსის გამო ძალიან მოსწონდა სამხედრო ახალგაზრდობის წრეს, თუმცა ფართო საზოგადოების თვალში ამ ნაწერებმა ავნეს ლერმონტოვს და შეუქმნეს მას ბარკოვის¹ მიმბაძველის ცუდი რეპუტაცია. შემდეგ ლერმონტოვი დიდი უკმაყოფილებით იგონებდა სამხედრო სასწავლებელში გატარებულ „ორ საშინელ წელს“.

1834 წლის 22 ნოემბერს ლერმონტოვმა დაასრულა იუნკერთა სკოლა, მიიღო კორნეტის წოდება და სამსახური დაიწყო გვარდიის ჰუსართა პოლკში, რომელიც ცარსკოე სელოში იყო დაბანაკებული. მაგრამ არსებითი ხასიათის ცვლილება ლერმონტოვის ცხოვრებაში ამით არ მომხდარა: ისევ სამხედრო ახალგაზრდობის თავაშეკრული წრე, ისევ ქეიფი, ისევ ოინები, სწორედ ამ ხანას ეკუთვნის ლერმონტოვისა და ეკატერინე სუშკოვას ისტორია, რომელმაც დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია პეტერბურგის მაღალ საზოგადოებაში და აამხედრა ეს საზოგადოება ლერმონტოვის წინააღმდეგ.

თავისთავად ცხადია, რომ ასეთი ფუქსავატი და უშინაარსო ცხოვრება ვერ დააკმაყოფილებდა ლერმონტოვის ნიჭის მქონე კაცს, და გარეგნულად მხიარული ლერმონტოვი თავის გულში ღრმა უკმაყოფილებას გრძნობდა, როგორც თავისი თავის, ისე მის გარშემო არსებული სინამდვილის მიმართ. ამით აიხსნება დაღვრემილი

¹ ბარკოვი ცნობილი იყო უხამსი შინაარსის ლექსებით.

კილო იმ თხზულებებისა, რომლებიც დაწერილი აქვს ლერმონტოვს ამ წლებში. ვგულისხმობთ უწინარეს ყოვლისა პოემებს „აჯი აბრაგი“ (1833 წ.), „ბოიარი ორშა“ (1835 წ.) და ტრაგედიას — „მასკარადი“ (1835 წ.). პოემა „ჰაჯი აბრაგი“ მკიდროდ უკავშირდება უნივერსიტეტში ყოფნის დროს ლერმონტოვის მიერ დაწერილ კავკასიურ პოემებს, ეს იყო ლერმონტოვის პირველი დაბეჭდილი ნაწარმოები. უფრო გვიან დაიწერა ლერმონტოვის მშვენიერი ლექსი „ბოროდინო“, რომელიც თავისი სერიოზული შინაარსით ძლიერ განსხვავდება ლერმონტოვის საიუნიკრო ლექსებისაგან.

მწერალთა წრესთან ამ დროს ლერმონტოვი არ იყო დაახლოებული. იგი უფრო სამხედრო ახალგაზრდობის წრეში ტრიალებდა, რომელიც ზევიდან დაჰყურებდა სამწერლო მოღვაწეობას. ლერმონტოვს არა ერთხელ სმენია ნაცნობი ოფიცრებისაგან ასეთი რჩევა: „დაანებე, კაცო, თავი მაგ ლექსების წერას: ხელმწიფე გაგიგებს და უბედურებას ვერ გადაუჩენი“. მიუხედავად ამისა, ლერმონტოვი განაგრძობდა წერას, რადგან გრძნობდა, რომ მწერლობა იყო მისი მოწოდება.

პეტერბურგის მაღალ საზოგადოებაში ლერმონტოვს უეჭველად ექნებოდა შემთხვევა შეხვედროდა რუსული პოეზიის დიდებს, ალექსანდრე პუშკინს, რომელიც ამ დროს არისტოკრატიული სალონების ხშირი სტუმარი იყო. მაგრამ ფორმალურად რუსეთის ეს ორი დიდი პოეტი არ იყო ერთმანეთთან გაცნობილი. მიუხედავად ამისა, პუშკინი იცნობდა ახალგაზრდა ლერმონტოვის ლექსებს და აღასებდა მათ, როგორც უტყუარი ნიჭის კმნილებებს.

ლერმონტოვი საჰართველოში

ასე გავიდა რამდენიმე წელი. ლერმონტოვი განაგრძობდა გვარდიის ოფიცრისათვის ადათად ქცეულ ფუქსავატურ ცხოვრებას და უკმაყოფილო იყო როგორც თავისი თავით, ისე საზოგადოებრივი წრით. სწორედ ამ დროს დაატყდა რუსეთს დიდი უბედურება: 1837 წლის იანვარში მოჰკლეს პუშკინი. საზოგადოება აღელდა, დაიბნა და არ იცოდა, რით გაეცა პასუხი მგოსნის მკვლე-

ლებისათვის. აი ამ დაბნეულობას ბოლოს მოუღებს ფართო საზოგადოებისათვის ჯერ კიდევ თითქმის უცნობი ლერმონტოვი, რომელიც წერს რისხვით სავსე ლექსს — „პოეტის სიკვდილი“. აღშფოთებული ლერმონტოვი ზიზღს უცხადებს აქ მეფის სასახლეში თავმოყრილ კამარილიას, რომელმაც არ დაინდო დიდი მგოსანი, და ემუქრება ამ მედიდურსა და ყოყოჩა არისტოკრატის განრისხებული ხალხის შურისძიებით. ლექსი წარმოადგენდა პროტესტს ნიკოლოზ პირველის თვითმპყრობელური რეჟიმის წინააღმდეგ. განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი ჰქონდა უკანასკნელ 16 სტრიქონს, რომელიც რამდენიმე დღის შემდეგ ლერმონტოვმა მიუმატა თავის ლექსს, როდესაც დაინახა, რომ პეტერბურგის ბრწყინვალე საზოგადოება (სხვათა შორის, ლერმონტოვის ბებია და მისი ძმისწული, კამერ-იუნკერი ნიკოლოზ სტოლიპინი) ამართლებდა პუშკინის მკვლელ დანტესს და კიცხავდა პუშკინს.

ლექსი „პოეტის სიკვდილი“ სწრაფად მოედო საზოგადოებას და დიდი აღფრთოვანებით იქნა მიღებული მოწინავე ადამიანების მიერ. ლექსი ვრცელდებოდა ხელნაწერის სახით, ვინაიდან მისი დაბეჭდვის ნებართვას ცენზურა, ცხადია, არ მისცემდა. მთელი პეტერბურგი (მაღე კი მთელი განათლებული რუსეთიც) ალაპარაკდა ახალგაზრდა ლერმონტოვზე, რომელსაც მანამდე მხოლოდ სამხედრო პირთა ვიწრო წრეში თუ იცნობდნენ. სამაგიეროდ ხელისუფლებამ დაინახა ლერმონტოვის ლექსში „მოწოდება რევოლუციისაკენ“ და არ დააყოვნა შური ეძია თავისი შეურაცხყოფისათვის. მთავრობის განკარგულებით, ლერმონტოვი შეიპყრეს. მასთან ერთად დააპატიმრეს ლერმონტოვის შორეული ნათესავი, სვიატოსლავ რაევსკი, რომელსაც ბრალად ედებოდა ლერმონტოვის ლექსის გავრცელება საზოგადოებაში¹. საქმის მოკლე გამოძიების შემდეგ რაევსკი გააძევეს ოლონეცის გუბერნიაში. რაც

¹ დაკითხვის დროს ლერმონტოვი, სამწუხაროდ, იძულებული გახდა დაესახელებინა თავისი შორეული ნათესავი სვიატოსლავ რაევსკი, როგორც პირი, რომელიც ეხმარებოდა მას ლექსის გავრცელებაში. ამის გამო შეპყრობილ იქნა სვიატოსლავ რაევსკიც. საპყრობილეში დაიწერა ამ დროს ლერმონტოვის ლექსები: „შეყვითლებული ყანა რომ ღელავს“, „ლოცვა“, „მეზობელი“.

შეეხება ლერმონტოვს, მას გაცილებით უფრო მკაცრი სასჯელი მოელოდა, როგორც ლექსის ავტორს. მაგრამ საქმეში ჩაერჩენენ ლერმონტოვის გავლენიანი ნათესავები, და ახალგაზრდა პოეტს სასჯელად ის აკმარეს, რომ ნიკოლოზ მეფის ბრძანებით იგი 1837 წლის 27 თებერვალს გადაყვანილ იქნა კავკასიაში პრაპორშჩიკად ნიჟნი ნოვგოროდის დრაგუნთა პოლკში, რომელიც კახეთში, სოფელ ყარაღაჯში,¹ იყო დაბანაკებული.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ პირადად ლერმონტოვს დიდად არ აღონებდა ის ამბავი, რომ იგი კავკასიაში იქნა გადაყვანილი. პირიქით, კიდევაც უხაროდა, რომ შორდებოდა პეტერბურგის უსაქმურსა და ფუქსაგატ წრეს და მიემგზავრებოდა საყვარელ კავკასიაში, სადაც ამ დროს მთავრობისაგან დევნილი ბევრი პირი (მაგალითად, მრავალი დეკაბრისტი) მსახურობდა და რომელიც თანახმად გერცენის მეგობარ ნ. ოგარევის სიტყვებისა, „ერმოლოვის დროიდან იყო რუსული ლიბერალიზმის თავშესაფარი.“ ლერმონტოვის რომანტიკულ წარმოდგენაში კავკასია ისახებოდა როგორც იდუმალებით მოცული დიადი აღმოსავლეთის ქვეყანა. „Les grands noms se font à l'orient“,² წერდა ლერმონტოვი სვიატოსლავ რაევსკის, და ამ სიტყვებიდან ჩანს, თუ რას მოელოდა იგი კავკასიაში. შეიძლება ითქვას, რომ ლერმონტოვის მოლოდინი გამართლდა, თუმცა არა იმ მიმართულებით, რომელიც მას ჰქონდა წარმოდგენილი. ლერმონტოვი ოცნებობდა სამხედრო სახელზე, მაგრამ კავკასიამ სულ სხვა სამსახური გაუწია მას: კავკასია იქცა ლერმონტოვის პოეტური შთაგონების წყაროდ. ლერმონტოვის ძალიან ახლობელი ნაცნობი, პოეტი-ქალი ე. პ. რასტოპჩინა, ასე უამბობდა საფრანგეთის მწერალს ალექსანდრე დიუმას, რომელიც კავკასიისაყენ აპირებდა გამომგზავრებას: „მას შემდეგ რაც ლერმონტოვი კავკასიაში მოხვდა, იგი თავის თავს დაეუფლა. გაეცნო თავის ძალებს და შეუდგა თავისი მრავალმხრივი ნიჭის წესიერ ექსპლოატაციას.“³ დაახლოებით იგივე გაიმეორა შემდეგ ფრანგმა პოეტმა ფრანსუა კოპემ: „ახალგაზრდა ლერმონტოვი გაძევებული

1 უწინ ყარაღაჯი შაჰის ნაცვალთა რეზიდენცია იყო.

2 „დიდი სახელი მოიხვეჭება მხოლოდ აღმოსავლეთის ქვეყნებში“.

3 A. Dumas, Le Caucase II, 1859 p. 256.

იქნა კავკასიაში, სადაც, ლეგენდარული გადმოცემით, იტანჯებოდა პრომეთესი და აი აქ ლერმონტოვი წერს გრანდიოზული კონცეპციის პოემებს, რომლების აღშფოთებული კილო მოგვაგონებს არწივის მიერ დაფლეთილ პრომეთესის მწარე ყვირილს.¹ მაგრამ ორივეზე უფრო კარგად თქვა ბელინსკიმ: „კავკასია იქცა ლერმონტოვისათვის პოეტურ სამყაროდ, რომელიც მან მხურვალედ შეიყვარა. კავკასიის მიუვალ მწვერვალებში იბოვნა მან თავისი პარნასი.“²

ბელინსკი თვლიდა კავკასიას, როგორც პუშკინის, ისე გრიბოედოვისა და ლერმონტოვის პოეზიის აკვნად.

კავკასიაში ამ დროს დიდი ამბები ხდებოდა. როგორც ცნობილია, მტრებით გარშემორტყმულმა ქართველმა ერმა, ვერ გაუძლო რიცხვობრივად უფრო ძლიერ მეზობლებს (სპარსეთს, ოსმალეთს), რომლებიც საქართველოს წინააღმდეგ კავკასიის მთიელებს ამხედრებდნენ, უკვე მე-16 საუკუნიდან იწყო ერთმორწმუნე რუსეთში თავისი მოკავშირის ძიება. ასე მაგალითად, კახეთის მეფე ალექსანდრემ 1586 წელს ელჩები მიუგზავნა მოსკოვის მეფე თეოდორეს და თხოვა მას დახმარება მტრების წინააღმდეგ. მეორეს მხრივ მოსკოვის მეფეებსაც არა ერთხელ გამოუგზავნიათ საქართველოში თავისი კაცები (ტოლოჩანოვი და სხვ.) პოლიტიკური ნიადაგის მოსასინჯავად. ეს ცდა საქართველოსა და რუსეთის დაახლოებისა გრძელდება მე-17 და მე-18 საუკუნის განმავლობაში და თავდება იმით, რომ 1801 წელს, ალექსანდრე იმპერატორის მანიფესტის ძალით, რუსეთმა შეიერთა საქართველო და ამით გაიადვილა კავკასიის მიუვალი მთების დაპყრობის საქმეც, რაც რუსეთს ჯერ კიდევ ივანე მრისხანეს დროს (XVI საუკუნეში, ყაზანისა და ასტრახანის სახანოების დაცემის შემდეგ) ჰქონდა დაწყებული. რუსეთთან საქართველოს შეერთების შემდეგ რუსეთი პოულობს კავკასიაში დასაყრდნობ ნიადაგს და აძლიერებს იერიშს კავკასიის მთიელ ხალხთა წინააღმდეგ. რომლებიც გამთიშველ კედლად იყვნენ აღმართული საქართველოა და რუსეთს შორის. ამ იერიშს კავკასიის მთიელი ტომები უპასუხე-

1 M. Lermontoff Le Demon, Légende, orientale. trad. du russe par Elisabeth Orbéliani Préface de M. Fr. Coppée. Paris, p. II.

2 Белинский, Сочинения, изд. Павликова, т. II, стр. 137.

ბენ მიურიდიზმის შექმნით: ისინი ერთიანდებიან იმამ შამილის მეთაურობით და ქმნიან მთლიან ფრონტს. რამდენიმე ათეული წელი გრძელდებოდა ეს ომი რუსეთის რეგულარულ ჯარებსა და კავკასიის მთიელ ხალხებს შორის. სისხლიანი ომი დასრულდა მხოლოდ 1859 წელს, როდესაც შამილი შეიპყრეს და რუსეთში წაიყვანეს. მთელი რუსული საზოგადოება გაფაციცებით აღევენებდა თვალყურს კავკასიაში წარმოებულ საომარ მოქმედებას. რუსულ ეურნალ-გაზეთებში ხშირად იბეჭდებოდა წერილები კავკასიის შესახებ¹ და არა ერთ რუს მწერალს (პუშკინს, პოლუეჟეცს, მარლინსკის, ნარეჟნის, ლევ ტოლსტოის და სხვ.) თავისი თხზულებისათვის თემა კავკასიის ცხოვრებიდან აურჩევია.² დასავლეთ ევროპის საზოგადოებაც ინტერესით ეკიდებოდა კავკასიის ამბებს, რაც თავის გამოსახულებას პოულობდა, როგორც მხატვრულ, ისე არამხატვრულ ლიტერატურაში.³

ჩვენ ცოტა ცნობა მოგვეპოვება იმის შესახებ, თუ როგორ გაატარა ლერმონტოვმა კავკასიაში 1837 წელი (მთავარი წყარო არის ამ შემთხვევაში ლერმონტოვის, კერძო ბარათი სვიატოსლავ რაევსკის მიმართ). ამ მცირერიცხოვანი ცნობების მიხედვით, პეტერბურგიდან გამომგზავრებული ლერმონტოვი აპრილში იყო ტამბოვში, ხოლო მაისის ბოლო რიცხვებში უკვე პიატიგორსკში იმყოფებოდა. სადაც იგი რჩება აბაზანების მისაღებად რამდენიმე კვირა. პიატიგორსკში ამ დროს ცხოვრობდა მოსკოვიდან სამკურნალოდ ჩამოსული ბესარიონ ბელინსკი. ლერმონტოვი და ბელინსკი გაეცნობიან ერთმანეთს, მაგრამ კარგ შთაბეჭდილებას ერთმანეთზე კრიტიკოსო

¹ 1836 წ. მოსკოვში გამოვიდა პ. ზუბოვის წიგნი „Шесть писем о Грузии и Кавказе“.

² ბიბლიოგრაფია „უცხოელი და რუსი ავტორები საქართველოს შესახებ“ იხ. „ლიტერატურულ გაზეთში“, 1934 წ. 12 ნოემბერი.

³ ამ ლიტერატურიდან ლერმონტოვი იცნობდა ფრანგი ეკ გამბას წიგნს „Voyage dans la Russie meridionale et particulièrement dans les provinces au delà du Caucase“. კავკასიის ომისადმი ევროპული საზოგადოების ინტერესით აიხსნება ის ყურადღება, რომელსაც კარგად ცნობილი მეცნიერი-მოგზაური პაკსტ-ჰაუზენი უთმობს ამ ომის ამბავს თავის წიგნში „Transcaucasia“. უცხოეთის მხატვრულ ლიტერატურიდან დავასახელოთ აქ ქსავიე დე მესტრის მშვენიერი ნოველა „Les prisonniers du Caucase“.

და პოეტი ვერ მოახდენენ. პიატიგორსკიდან ლერმონტოვი დაღუპ-
ტნის გზით მიემგზავრება ამიერ-კავკასიაში, თავისი პოლკისაკენ. იგი
გაივლის თემირ-ხან-შურას (ამჟამად ბუინაკსკი), დარუბანდს, ყუ-
ბას, და სექტემბრის დამლევს ჩამოდის კახეთში (ციხე ყარაღაჯში),
სადაც ნიჟნი-ნოვგოროდის ღრაგუნთა პოლკი იყო დბანაკებული.¹
გზადაგზა ლერმონტოვს ჰქონდა საშუალება დაკვირვებოდა ამიერ-
კავკასიის მრავალფეროვან მოსახლეობას; გასცნობოდა მისი ზნე-
ჩვეულების მრავალფეროვნებას, მის ხალხურ პოეზიას, რომელსაც
ლერმონტოვი ყოველთვის დიდი ყურადღებით ეკიდებოდა. ალბათ
ამ ხანაში აქვს ჩაწერილი ლერმონტოვს თათრული ზღაპარი „ამულ
ყარიბი.“

ნიჟნი-ნოვგოროდის ღრაგუნთა პოლკში ამ დროს მსახურობდა უზ-
რალო ჯარისკაცად ციმბირიდან გადმოყვანილი პოეტი—დეკაბრის-
ტი ალექსანდრე ოდოევსკი, რომელიც 1839 წელს გარდაიცვალა
(სოჭის მახლობლად) და რომელსაც ლერმონტოვმა უძღვნა ღრმა მე-
ფობრული გრძნობით გაუღენთილი ლექსი („ოდოევსკის ხსოვნას“).
ლერმონტოვი პირადად გაეცნობა და დაუახლოვდება ოდოევსკის,
რომლის ლექსებსაც იგი კარგად იცნობდა ახალგაზრდობიდან, იმავე
პოლკში მსახურობდა ოფიცერი კოლუბიაკინი,² რომელიც შემდეგ
ლერმონტოვმა გამოიყვანა გრუშნიცკის სახით თავის რომანში „ჩვე-
ნი დროის გმირი.“

ყარაღაჯის მახლობლად მდებარეობს წინანდალი, სადაც დიდი
ქართველი პოეტის, ალექსანდრე ჭავჭავაძის მამული იმყოფებოდა.
ერთ დროს ალექსანდრე ჭავჭავაძე მსახურობდა ნიჟნი-ნოვგორო-
დის ღრაგუნთა პოლკში და კარგად იცნობდა ამ პოლკის ოფიცრო-
ბას. მას შემდეგ, რაც ალექსანდრე ჭავჭავაძემ თავი მიანება ამ
პოლკს, მას, ცხადია, საესებით გაწყვეტილი არ ჰქონდა კავშირი მის
ოფიცრობასთან. თავისი პურადობითა და ხელგაშლილობით ცნო-
ბილ ალექსანდრე ჭავჭავაძის ოჯახში არა ერთხელ უნახავთ ნიჟნი-
ნოვგოროდელი სტუმრები, მათ შორის, შეიძლება, მიხეილ ლერ-
მონტოვიც, რომელსაც განსაკუთრებული მოტივები ექნებოდა იმი-

¹ იხ. Ениколопов, Лермонтов на Кавказе, 21.

² ეს კოლუბიაკინი შემდეგ ასრულებდა ქუთაისის გუბერნატორის თანამდე-
ბობას. იხ. ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი, თარგმანი თ. სახოკაძის,
გვ. 87, 92.

სათვის, რათა ახლო გაეცნო ალექსანდრე ჭავჭავაძის ოჯახი. ჯერ ერთი, ამ ოჯახში იმყოფებოდა რუსეთის დიდი პოეტის ალექსანდრე გრიბოედოვის უდროოდ დაქვრივებული მეუღლე (როგორც ცნობილია, ალექსანდრე ჭავჭავაძის ქალიშვილმა ნინომ 1828 წელს ჯვარი დაიწერა გრიბოედოვზე, რომელიც 1829 წელს მოჰკლეს თეირანში). გარდა ამისა, ალექსანდრე ჭავჭავაძის ოჯახთან ძალიან დაახლოებული იყო ნინოსი და მისი დის ეკატერინეს (შემდეგ სამეგრელოს მთავარ დავით დადიანის ცოლის) აღმზრდელი და დედის მაგიერი პრასაკოვია ახვერდოვა, რომლის საკუთარი გვარი იყო არსენიევა და რომელიც იყო ლერმონტოვის დედის ნათესავი.¹

1837 წლის შემოდგომაზე, შამილთან ომის ამბებთან დაკავშირებით, კავკასიაში ჩამოვიდა იმპერატორი ნიკოლოზ პირველი. 10 ოქტომბერს თბილისში მეფემ გაუმართა კავკასიის ჯარებს დიდი აღლუმი, რომელშიაც მონაწილეობა მიიღო ნიჟნი-ნოვგოროდის პოლკმაც. ნიკოლოზი კმაყოფილი დარჩა ჯარის მდგომარეობით და ჯარში სამსახურისათვის მადლობის ნიშნად ბევრი ოფიცერი დააჯილდოვა. ჯილდო ერგო ლერმონტოვსაც, რომელიც დაესწრო ჯარების აღლუმს, როგორც ნიჟნი-ნოვგოროდის დრაგუნთა პოლკის პრაპორშჩიკი. არსენიევას მფარველთა (ბენკენდორფის და ღუბელტის) წინასწარი შუამდგომლობით, 11 ოქტომბერს ნიკოლოზ მეფემ გასცა ბრძანება, რათა პრაპორშჩიკი ლერმონტოვი გადაყვანილი ყოფილიყო კორნეტად გროდნოს ჰუსართა პოლკში, რომელიც ქალაქ ნოვგოროდის მახლობლად იყო დაბანაკებული და რომელსაც უფროსად ჰყავდა ქართველი თავადი ბაგრატიონი.

როგორც ეტყობა, ლერმონტოვმა რამდენიმე კვირა დაჰყო თბილისში (დაახლოებით 25 ნოემბრამდე). ზოგიერთები ფიქრობენ, რომ იგი ცხოვრობდა გენერალ პეტროვთან, რომელიც იყო კავკასიის ჯარების მთავარსარდალ ველიამინოვის შტაბის უფროსი და ემოყვრებოდა ლერმონტოვს (პეტროვს ცოლად ჰყავდა ლერმონტოვის ნათესავი).

¹ И. Андроников, Лермонтов в Грузии (журн. «Красная Новь», 1939 г. кн. 10-11, стр. 25). გარდა ზემოთ ნათქვამისა, აქ მისაღება მხედველობაში ის გარემოებაც, რომ ლერმონტოვმა ცოტა ხანი დაჰყო ყარაღაჯში და ადვილად შესაძლებელია, რომ იმ დროს ალექსანდრე არ იმყოფებოდა თავის მამულში.

გულდაწყვეტილი შორდებოდა ლერმონტოვი კავკასიას. როგორც საბუთები ამტკიცებენ, იგი მზად იყო სრულიად დაენებებინა თავი სამსახურისათვის და კავკასიაში დარჩენილიყო. „საყვარელო მეგობარო სვიატოსლავ“ — ასე სწერდა ლერმონტოვი კავკასიიდან 1837 წლის მიწურულში სვიატოსლავ რაევსკის, რომელიც ამ დროს ოლონეცის გუბერნიაში იხდიდა სასჯელს „პოეტის სიკვდილის“ გავრცელებისათვის: „ესეცაა, რომ ბოლოს მე ისევ დამაბრუნეს გეარდიაში, ოლონდ გროდნოს პოლკში. ბეგია რომ არ ყოფილიყო, მე, სიმაართლე გითხრა, სიამოვნებით დავრჩებოდი აქ, ვინაიდან საეჭვოა, რომ პოსელენი¹ უკეთესი იყოს, ვიდრე საქართველო. მას შემდეგ, რაც რუსეთიდან წამოვედი, განუწყვეტლივ ვმოგზაურობდი — ხან საფოსტო ეტლით, ხან ცხენზე. მოვიარე სამხედრო ხაზი სულ მთლად, ყიზლარიდან ტამანამდე, გადავიარე მთები, ვიყავი შურაში, ყუბაში, შემახაში, კახეთში. ტანზე მეცვა ჩერქეზული ტანსაცმელი, ზურგზე კი თოფი მქონდა გადაკიდებული, ღამეს ვათევდი ტრიალ მინდორში, ვიძინებდი ტურების კივილში, ვკამფი ჭადს, ვსვამდი (ასე გასინჯე) კახურ ღვინოს. გზაზე გავცივდი და, რევმატიზმით სულმთლად შეპყრობილი, ჩამოვედი მინერალურ წყლებზე. ეტლიდან ხელით გადმომიტანეს, რადგან სიარული აღარ შემეძლო. არ გასულა ერთი თვე, და აბანომ საესებით გამომაჯანსაღა. მე არასოდეს არ ვყოფილვარ ასე ჯანმრთელად. საერთოდ ვეწევი სანიმუშო ცხოვრებას. ღვინოს ვსვამ მხოლოდ ტანის გასათბობად, როდესაც სადმე მთებში ძალიან შეცივებული მივალწევ სადგურს... აქ ომის გარდა სხვა სამსახური არ არის. მე გვიან გამოვცხადდი სამხედრო ნაწილში, ვინაიდან ხელმწიფეს არ ჰქონდა ნაბრძანები, რომ მეორე ექსპედიცია² მოეწყოს, ასე რომ მე სულ ორ-სამხელ მესმა თოფის სროლა. სამაგიეროდ, ჩემი მოგზაურობის დროს მე ორჯერ მომიხდა თოფის სროლით თავის დაცვა. ერთხელ სამი კაცი — მე, ჩემი პოლკის ერთი ოფიცერი და ერთი ჩერქეზი (რა თქმა უნდა, მთავრობასთან შემორგებული) — ცხენზე შემსხდარი მიედიოდით ყუბიდან და კინალამ არ ჩავუვარდით ხელში ლეკებს. აქ ბევრია კარგი ყმაწვი-

¹ „პოსელენი“ ეწოდებოდა იმ ადგილს ნოვგოროდის მახლობლად, სადაც გროდნოს პოლკი იყო დაბანაკებული.

² ე. ი. გალაშქრება მთიულთა წინააღმდეგ.

ლი. განსაკუთრებით თბილისში ძალიან წესიერი პირები მოიპოვებიან. მაგრამ კეშმარიტი ნეტარება არის აქ თათრული აბანოები. მე საჩქაროდ გადავიღე ყველა იმ შესანიშნავი ადგილის სურათი, რომელსაც კი ვესტუმრე, და სურათების გვარიანი კოლექცია მომაქვს თან. ერთი სიტყვით, მე ვეწეოდი იმას, რასაც ეძახიან ვოიაჟირებას¹. გადავეში თუ არა ქედს გაღმა, საქართველოში, მაშინვე მოვიშორე თავიდან ეტლი და დავიწყე მოგზაურობა ცხენით. ავტოციდი თოვლიან მთის (ჯვარის მთის) მწვერვალზე, რაც მთლად ადვილი საქმე არ არის. იქიდან ნახევარი საქართველო ისე მოჩანს, როგორც ხელის გულზე, და, მართალი გითხრა, ვერ ვიკისრებ აქ აგიწერო ეს საკვირველი გრძნობა: ჩემთვის მთის ჰაერი მალამოა, ბალზამია. დაღვრემილობა უცბად ქრება. გული გიცემს, მკერდი ღრმად სუნთქავს — არაფერი არ გინდა ასეთ წუთში. მზად ხარ მთელი სიცოცხლე ასე იჯდე და ბუნებას უცქირო. დავიწყე თათრული ენის სწავლა — ეს ენა აქ, და საზოგადოდ აზიაში, ისევე აუცილებელია, როგორც ევროპაში ფრანგული ენა. მაგრამ, სამწუხაროდ, აწი ვერ დავასრულებ თათრული ენის შესწავლას, თუმცა შესაძლებელია, იგი მომავალში გამომდგომოდა. მე უკვე ვადგენდი მექაში, ირანში და სხვა ადგილებში გამგზავრების გეგმებს, ახლა კი ისღა დამრჩენია, რომ ვითხოვო, გამაგზავნონ პეროვსკისთან ზივას ექსპედიციაში. როგორც ხედავ, საშინელ მოხეტილედ ვიქეცი. მართლაც, მე მაქვს ასეთი ცხოვრებისაკენ მიღრეკილება. თუ გაიფიქრებ გამცე პასუხი, მაშინ მოიწერე პეტერბურგში (სამწუხაროდ, არა ცარსკოე სელოში). აღარ მახარებს ახალ პოლკში წასვლა; სულ გადავეჩვიე ფრონტს და სერიოზულად ვფიქრობ თავი დავანებო სამსახურს. მშვიდობით, საყვარელო მეგობარო, ნუ დამივიწყებ, და გჯეროდეს მაინც, რომ უდიდესი ჩემი მწუხარება იყო ის, რომ მე შევიქენი შენი ტანჯვის მიზეზი. მარად შენი ერთგული ლერმონტოვი².

მიუხედავად იმისა, რომ ლერმონტოვს კავკასიაში ძალიან დაუდგარი ცხოვრების ტარება მოუხდა, იგი არამცთუ ახერხებდა წერას, არამედ გაცილებით უფრო ნაყოფიერად მუშაობდა, ვიდრე პეტერ-

¹ „ვოიაჟირება“ ფრანგულიდან გადმოკეთებული სიტყვა: Voyager ფრანგულ ენაზე ნიშნავს მოგზაურობას.

² Щеголев, I, 318.

ბურგში, სადაც მის მუშაობას აბრკოლებდა ბრწყინვალე არისტოკრატიული საზოგადოების გამფანტავი, გამაუფერულებელი ყოფა. ზევით უკვე ნახსენებ რასტოპჩინას ცნობით, კავკასიაში ყოფნის დროს, ლერმონტოვი ბეჯითად მუშაობდა თავის ლექსებზე, ასწორებდა მათ და აწესრიგებდა, შემდეგ კი აგზავნიდა პეტერბურგში თავისი მეგობრების მისამართით. ბევრი ლექსი თურმე გზაში დაკარგულა იმის გამო, რომ „თბილისიდან გამოგზავნილ შიკრიკებს ხშირად ესხმოდნენ თავზე ქისტები და ყაზარდოელები.“ — ზოგჯერ კი ამ შიკრიკებს ისეთი სახიფათო ადგილებზე უხდებოდათ გავლა, რომ ისინი იძულებული ხდებოდნენ გადაეყარათ ამანათები, რათა თავისი თავი გადაერჩინათ. „ასე დაიკარგა ლერმონტოვის ლექსების ორისამი რვეული“ — ეუბნებოდა რასტოპჩინა ალექსანდრე დიუმას.¹ გადარჩენილი ლექსებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია „ლოცვა“ («Я, Матерь Божья»), რომელიც ლერმონტოვმა უძღვნა ვარია ლოპუხინას.

კავკასიაში ყოფნის დროს, 1837 წელს, ლერმონტოვი მუშაობდა პოემა „დემონზე“, რომლის წერა მას ჯერ კიდევ 1829 წელს საუნივერსიტეტო პანსიონში ჰქონდა დაწყებული, თუმცა ამ ხნის განმავლობაში ბევრი არა გაკეთებულა რა და პოემის მთავარი ღერძიც კი გაურკვეველი იყო ავტორისათვის. ამ გაურკვეველობას ეღებოდა ბოლო, როდესაც, კავკასიის შთაბეჭდილებათა ზეგავლენით, ლერმონტოვი გადაწყვეტს თავისი პოემის მოქმედება გადმოიტანოს საქართველოში და მოქმედ პირად აირჩიოს ქართველი ქალი. ასეთი გადაწყვეტილების შემდეგ, მუშაობამ პოემა „დემონზე“ ისეთი სწრაფი ტემპით წაიწია წინ, რომ 1838 წელს ლერმონტოვი უკვე კითხულობდა ნაცნობთა წრეში ამ პოემის ნაწილებს.

საქართველოში დაიწყო ლერმონტოვმა აგრეთვე იმ თავისი საუკეთესო პოემის წერა, რომელსაც მან სათაურად მისცა ქართული სახელი „მწირი“ და რომელიც, არსებითად რომ ითქვას, მანამდე დაწერილი ორი პოემის („აღსარების“ და „ბოიარი ორშას“) საბოლოო რედაქციას წარმოადგენს. საქართველოს ბუნების სილამაზემ

¹ Щеголев, I, 290.

უხვი ფერადები მიაწოდა ლერმონტოვს ამ დიდებული პოემისათვის, რომელსაც ბელინსკი ასეთი სიტყვებით ახასიათებდა: „ლექსთა აღმასისებური სიმაგრე და ბრწყინვალეობა“, „პოეტური სურათების საკვირველი სიმართლე და ამოუწურავი სიუხვე“.¹

კავკასიაში (სახელდობრ პიატიგორსკში) დაიწერა ლერმონტოვის მშვენიერი პოემა „ვაჰარ კალაშნიკოვზე“, რომელიც ერთ-ერთ უბრწყინვალეს ქმნილებად ითვლება ლერმონტოვის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში.

და ბოლოს, კავკასიაში (პიატიგორსკში) შეუდგა ლერმონტოვი თავის უდიდესი რომანის, „ჩენი დროის გმირის“ წერას.

ამრიგად, 1837 წლის ბოლოს ლერმონტოვი ბრუნდებოდა რუსეთში, დატვირთული თავისი საუკეთესო ქმნილებებით, რომლებიც ან საეცებით დასრულებული იყვნენ კავკასიაში, ან დაწყებული იყვნენ იქ.

ლერმონტოვი და რუსული საზოგადოება

ლერმონტოვი დაბრუნდა რუსეთში საქართველოს სამხედრო გზით: გაიარა დარიალის ხეობა, კავკავი და რამდენიმე ხანს დარჩა სტავროპოლში, სადაც მას შესაძლებლობა მიეცა (გერცენის მეგობარ ნ. მ. სატინის საშუალებით) გასცნობოდა მრავალ დეკაბრისტს, რომელიც რუსეთიდან კავკასიაში იყო გაძევებული (ნაზიმოვი, გოლიცინი, კრივოვოვი, ლორერი, ნარიშკინი, როზენი და სხვ.). როგორც ერთ-ერთი ამ დეკაბრისტის (ნაზიმოვის) გადმოცემიდან ჩანს², სრული კონტაქტი ლერმონტოვსა და სტავროპოლელ დეკაბრისტებს შორის ვერ დამყარდა, ვინაიდან ამ უკანასკნელთ აშკარად ეტყობოდათ ბრძოლაში დამარცხებულთა ფსიქოლოგიის ნიშნები. ისინი მზად იყვნენ შერიგებოდნენ ცხოვრებას და ძალიან გაკვირვებულები რჩებოდნენ, როდესაც ლერმონტოვში ასეთს მიდრეკილებას ვერ

¹ Белинский. Собр. соч., II, 880.

² Щеголев, I, 315.

ამჩნევდნენ და როდესაც, პირიქით, ხედავდნენ, რომ ლერმონტოვს „მის გარშემო არსებულ საზოგადოებაში არაფერი არ მიაჩნდა ყურადღების ღირსად“¹.

გროდნოს პოლკში, სადაც ლერმონტოვი გამოცხადდა მხოლოდ 1838 წლის 26 თებერვალს, იგი დარჩა სულ რაღაც ორიოდე თვე, ვინაიდან ბენკენდორფის შუამდგომლობით, 9 აპრილს გამოიწია ნიკოლოზ მეფის ბრძანება, რომლის ძალითაც ლერმონტოვი გადაიყვანეს ისევ ლეიბ-გვარდიის პუსართა პოლკში, სადაც იგი თავდაპირველად მსახურობდა. თანახმად ამ ბრძანებისა, ლერმონტოვი ბრუნდება პეტერბურგში.

დიდი აღფრთოვანებით შეხვდა სატახტო ქალაქის საზოგადოება ახალგაზრდა პოეტს, რომელიც პუშკინის ჯალათებზე შურისძიებისათვის იყო მთავრობის მიერ დასჯილი. საუკეთესო სალონების კარები გაიღო ლერმონტოვის წინაშე. იგი ხშირი სტუმარი იყო კარამზინების, ფრეილინა სმირნოვას და პოეტ ვლადიმირ ოდოევსკის ოჯახებში. ერთ თავის ნაცნობს (მ. ა. ლოპუხინს) ლერმონტოვი სწერდა: „მე გადავეყვით ბრწყინვალე საზოგადოებაში. მთელი თვე ჩემზე მოდა იყო; ექიშპებოდნენ ერთმანეთს, რათა ხელთ ეგდღეთ... ულამაზესი ქალები ცდილობენ მიიღონ ჩემგან ლექსები და, თუ მიიღეს, ამაყობენ, თითქოს ტრიუმფს ეღირსნენო... უდიდესი ჩემი ნაკლოვანება არის პატივმოყვარეობა და თავმოყვარეობა. იყო დრო, როდესაც მე, ჩემი გამოუცდელობის გამო, ვცდილობდი ბრწყინვალე საზოგადოებაში შესვლას, მაგრამ მიზანს ვერ ვაღწევდი და არისტოკრატიული სალონების კარები ჩემთვის დაკეტილი იყო. ამჟამად კი ამ საზოგადოებაში შევდივარ უკვე არა როგორც მაძიებელი, არამედ როგორც კაცი, რომელმაც შეიძინა ამის უფლება. ცნობისმოყვარეობით მეპყრობიან, მეფერებიან, ყოველგან მეპატიჟებიან. მე კი ისე მიჭირავს თავი, თითქო ყველაფერი ეს არც კი მსურდეს. მანდილოსნები, რომლებსაც უნდათ, რომ მათ სალონებში თავს იყრიდნენ შესანიშნავი პირები, მონდომებული არიან, რომ მე მათი სტუმარი ვიყო, ვინაიდან მეც ხომ „ლომი“ ვარ!.. დამეთანხმეთ, რომ ამან შეიძლება კაცი დაათროს. საბედნიეროდ, ჩემი ბუ-

¹ ნ. სატინის სიტყვებია.

ნებრივი სიზანტე იმარჯვებს, და ნელ-ნელა ყველაფერი ეს აუტანელ სიბრაყვედ მეჩვენება. მაგრამ ეს გამოცდილება კარგია იმ მხრივ მაინც, რომ მაძლევს იარაღს ბრწყინაველ საზოგადოების წინააღმდეგ: თუ საზოგადოება დამიწყებს ცილისწამების საშუალებით დევნას (ეს კი აუცილებლად მოხდება), მე საშუალება მექნება შური ვიძიო მასზე: ხომ არსად არ მოიპოვება იმდენი უხამსობა და სასაცილო რამ, როგორც აქ“.¹

ამ სიტყვებიდან კარგად ჩანს, როგორი წარმოდგენა ჰქონდა ლერმონტოვს პეტერბურგის ბრწყინვალე არისტოკრატიულ საზოგადოებაზე. გასაგებია აქედან, რომ პოეტს გულწრფელად სურდა სრულიად ჩამოშორებოდა ამ საზოგადოებას, გამოსულიყო სამზედრო სამსახურიდან და მთელი თავისი არსებით მისცემოდა ლიტერატურულ მუშაობას. „გამოვიდოდი სამსახურიდან, მაგრამ ბეზიაჩეჰს არ სურს. რა გაეწყობა: რამე ხომ უნდა დავთმო ბეზიასათვის“ — სწერდა ლერმონტოვი ერთს თავის ნაცნობს (მ. ლოპუხინს) 1839 წელს. „ყველა ეს საყვარელი ჩემი ნათესავეები მაწუხებენ: არ უნდათ, რომ მე თავი დავანებო სამსახურს, თუმცა ეს ჩემთვის მოსახერხებელი იქნებოდა“ — სწერდა 1838 წელს იგივე ლერმონტოვი მეორე ნაცნობს².

დანიხავს რა, რომ სამსახურიდან გამოსვლის შესაძლებლობა მისთვის აღკვეთილი იყო, ლერმონტოვი ცდილობს მიიღოს შვებულება. მაგრამ არც ეს მოხერხდა. იმავე მ. ა. ლოპუხინს ლერმონტოვი სწერდა: „ვითხოვე შვებულება ექვსი თვით — უარი მითხრეს, 28 დღით — უარი მითხრეს, 14 დღით — დიდმა მთავარმა³ ამაზედაც უარი მითხრა. ვითხოვე, რომ გადავეყვანეთ კავკასიაში — უარი მითხრეს: იმასაც კი ვერ იმეტებენ ჩემთვის, რომ მოკლული ვიქმნე“⁴.

ადვილად წარმოსადგენია, როგორი იქნებოდა ლერმონტოვის სულიერი მდგომარეობა ამგვარ პირობებში. დიდმა რომანიტმა ივანე ტურგენევმა, რომელიც ოთხი წლით უმცროსი იყო ლერ-

¹ Щеголев, II, 15.

² იქვე, II, 13; I, 320.

³ აქ ნაგულისხმევია ნიკოლოზ მეფის ძმა, დიდი მთავარი მიხეილ პავლეს ძე, რომელსაც ლერმონტოვი სძულდა.

⁴ Щеголев, II, 14.

მონტოვზე, ასეთი მოგონება დაგვიტოვა მის შესახებ: „ლერმონტოვი მე სულ ორჯერ მინახავს: ერთხელ — პეტერბურგის წარჩინებული მანდილოსნის, თავადი შახოვსკოის ცოლის სახლში, მეორეჯერ — კეთილშობილთა კრებულის საახალწლო მასკარადზე, 1840 წელს. ლერმონტოვს ეცვა ლეიბ-გვარდიის ჰუსართა პოლკის მუნდირი. მას არც ხელთათმანები გაუძვრია: იჯდა ისე, წელში მოხრილი, აბუზული და დაღვრემილად უტყუროდა გრაფინიას (მუსინა-პუშკინას); უკანასკნელი იშვიათად ელაპარაკებოდა ლერმონტოვს, უფრო ხშირად კი მიმართავდა იქვე მჯდარ გრაფს შ-ს, აგრეთვე ჰუსარს. ლერმონტოვის გარეგნობაში იყო რაღაც ტრაგიკული და უბედურების მომასწავებელი. მისი შავგვრემანი სახიდან, მისი დიდი და უძრავი შავი თვალებიდან გამოჰქროდა რაღაც დაღვრემილი და არაკეთილი ძალა, რაღაც ჩაფიქრებული ზიზლი და ვნება. ამ თვალების მძიმე გამოხედვა იმდენად არ იყო შეხამებული თითქმის ბალღურად ნაზ და წინ გამოწეულ ტუჩების გამომეტყველებასთან, რომ კაცს ეოცებოდა. მთელი მისი ტანი — დაბალი, ფეხზრუდიანი, აბუზულ და ფართო მხრებზე მოთავსებული დიდი თავით — იწვევდა არასასიამოვნო გრძნობას, მაგრამ რომ მასში დიდი ძალა იყო, ამას მაშინვე ამჩნევდა ყველა. ცნობილია, რომ მან ნაწილობრივ თავისი თავი გამოიყვანა პეჩორინის სახით. ეს სიტყვები „მისი თვალები არ იცინოდნენ, როდესაც იგი იცინოდა“, — მართლაც შეეფერებოდნენ თვითონ მას. მახსოვს, რომ გრაფ შ-მა და მისმა თანამოსაუბრე ქალმა უეცრად გაიცინეს და დიდხანს იცინოდნენ: ლერმონტოვმაც გაიცინა, მაგრამ ამავე დროს რაღაც ნაწყენი გაკვირვებით ათვალიერებდა ორივეს. მიუხედავად ამისა, მე მაინც ვგრძნობდი, რომ ლერმონტოვს გრაფ შ-იც უყვარდა როგორც ამხანაგი და გრაფინიას მიმართაც მეგობრულად იყო განწყობილი... თავის გულში ლერმონტოვი ალბათ ღრმად იყო მოწყენილი; მას სული ეხუთებოდა იმ ვიწრო წრეში, სადაც იგი ბედმა შეაგდო“¹.

კავკასიიდან დაბრუნებული ლერმონტოვი პეტერბურგში დაუახლოვდება რუსული ლიტერატურის მთავარ წარმომადგენლებს. იგი გაიცნობს პოეტ ვასილი ჟუკოვსკის, რომელსაც გადასცემს თავის

¹ Щеголев, II, 23.

პოემას ხაზინადრის ცოლი“. („Казначейша“). ჟუკოვსკი ძალიან მეგობრულად მოეკიდა ახალგაზრდა ლერმონტოვს და აჩუქა მას თავისი პოემა „უნდინა“. გარდა ჟუკოვსკისა, ლერმონტოვი პირადად იცნობდა პოეტებს: ვლადიმირ ოდოევსკის, ევგენი ბარატინსკის, ნიკოლოზ იაზიკოვს და პეტრე ვიაზემსკის, რომლებიც მასთან ერთად პეტერბურგის მაღალ საზოგადოებრივ წრეში ტრიალებდნენ. ლერმონტოვი იცნობდა აგრეთვე გოგოლსაც, რომელიც იმ დროს საზღვარგარეთ ცხოვრობდა და რუსეთში იშვიათად თუ ჩამოდიოდა. დაუჯავშირდება ლერმონტოვი იმდროინდელ ჟურნალისტიკის მოღვაწეებსაც: გაეცნობა კრაევსკის, პანაევს, პლეტნიოვს. ამ უკანასკნელის ჟურნალ „Современник“-ში 1838 წელს დაიბეჭდა ლერმონტოვის დიდი პოემა „ხაზინადრის ცოლი“; ხოლო კრაევსკის ჟურნალ „Отечественные записки“ ხშირად ბეჭდავდა ლერმონტოვის ლექსებს. თვითონ ლერმონტოვიც არა ერთხელ სტუმრებია კრაევსკის, როდესაც იგი თავის ჟურნალის რედაქციაში მუშაობდა მორიგი ნომრის გამოსაშვებად.

ამ დროს კრაევსკის ჟურნალში თანამშრომლობდა მოსკოვიდან გადმოსული ბესარიონ ბელინსკი, რომელსაც ებარა კრიტიკული განყოფილება. ლერმონტოვი და ბელინსკი ხშირად ხვდებოდნენ ერთმანეთს ჟურნალის რედაქციაში, მაგრამ მეგობრული დამოკიდებულება მათ შორის ამ შეხვედრების დროს არ დამყარებულა. მხოლოდ შემდეგ დაუმეგობრდნენ ერთმანეთს ეს შესანიშნავი ადამიანები.

მიუხედავად იმ გაფანტული ცხოვრებისა, რომელსაც ეწეოდნენ მის გარშემო მაღალ არისტოკრატიულ საზოგადოებაში, ლერმონტოვი მაინც პოულობდა დროს ნაყოფიერად ემუშავა თავის მხატვრულ ქმნილებებზე.

1838 წელს პეტერბურგის ერთ-ერთ ჟურნალში დაიბეჭდა „სიმღერა ვაჰარ კალაშნიკოვზე“, რომელიც, როგორც აღნიშნა ზევით-პიატიგორსკში იყო 1837 წელს დაწერილი, და იმავე წელს გაეგზავნა რედაქტორს (კრაევსკის). როგორც გადმოგვცემენ, ცენზურამ თავდაპირველად შეუძლებლად სცნო, მიეცა ამ პოემის დაბეჭდვის ნებართვა, იმ მოსაზრებით, რომ ავტორი (მ. ი. ლერმონტოვი) იმ დროს მთავრობის მიერ დადებულ სასჯელს იხდიდა კავკასიაში. ბოლოს, ჟუკოვსკის შემწეობით, პოემა მაინც დაიბეჭდა, ოღონდ ავ-

ტორის გვარის მოუწერლად (პოემა ასე იყო მოწერილი: —*НБ*) ამ პოემამ და ერთი წლით უფრო ადრე „სოვრემენიკში“ დაბეჭდილმა „ბოროდინომ“ კარგი შთაბეჭდილება მოახდინეს საზოგადოებაზე.

პეტერბურგში ყოფნის დროს ლერმონტოვი განაგრძობდა მუშაობას თავის დიდ თხზულებებზე, რომლებიც მან ესკიზების სახით საქართველოდან ჩამოიტანა. 1838 წელს იგი უკვე კითხულობდა ნაცნობთა წრეში ნაწყვეტებს პოემა „დემონიდან“, ხოლო 1839 წელს საბოლოოდ დაასრულა პოემა „მწირი“. ამავე დროს იგი ამთავრებდა თავის დიდ რომანს — „ჩვენი დროის გმირი“, რომელიც 1840 წელს დაიბეჭდა და დიდი თანაგრძნობით იქნა მიღებული, როგორც მკითხველთა წრეში, ისე ლიტერატურული კრიტიკის წარმომადგენელთა მიერ. ასე, მაგალითად, ჟურნალი „Отечественные записки“ ბეჭდავს ბელინსკის კრიტიკულ წერილს ლერმონტოვის ამ რომანის შესახებ. მემარჯვენე ჟურნალისტმა ბულგარინმაც კი სავალდებულოდ დაინახა, გამოხმაურებოდა ამ რომანს თავის ჟურნალში. 1840 წლის მიწურულში იბეჭდება ლერმონტოვის ლექსების კრებული, რომელსაც ბელინსკიმ აღფრთოვანებული წერილი უძღვნა.

ლერმონტოვი ოცნებობდა, რომ ადრე თუ გვიან იგი დაანებებდა თავს სამხედრო სამსახურს, დააარსებდა საკუთარ ჟურნალს და სავსებით მიეცემოდა ლიტერატურულ მუშაობას. მაგრამ ცხოვრებამ არ გაამართლა პოეტის იმედები.

მეფე და მასთან დაახლოებული ჯგუფი ვერ იტანდნენ ლერმონტოვს, რომელშიც ისინი გრძნობდნენ თავის შეუურიგებელ მოწინააღმდეგეს. 1839 წელს პეტერბურგში არსებობდა ფართული წრე, რომელშიაც წევრებად შედიოდნენ მთავრობის მიმართ ოპოზიციურად განწყობილი ახალგაზრდა სტუდენტები და კავკასიელი ოფიცრები. წრე შედგებოდა 16 წევრისაგან („თექვსმეტი წრე“, „La fraction de 16“). პირველი ადგილი ამ წრეში ლერმონტოვს ეკუთვნოდა. როგორც წრის ერთ-ერთი წევრი გადმოგვცემს, „ყოველ ღამეს, თეატრის ან საცეკვაო სალამოს შემდეგ, წრის წევრები იყრიდნენ თავს ხან ერთთან, ხან მეორესთან. პატარა ვახშმის შემდეგ გააბოლებდნენ სიგარებს და იწყებდნენ ღლის ამბების მოყოლას. ლაპარაკობდნენ ყველაფრის შესახებ და ისე თავისუფლად მსჯელობდნენ ხოლმე, თითქოს მისი უდიდებულესობის კანცელა-

რიის III განყოფილება¹ არც კი არსებულებო: იმდენად დარწმუნებული იყვნენ წრის ყველა წევრის თავდაპერილობაში“.

შესაძლებელია, რომ მთავრობამ, თუ ამ წრის არსებობა არა, ყოველ შემთხვევაში, ის მაინც იცოდა, რომ გვარდიის ოფიცერთა შორის რაღაც ოპოზიციური სულისკვეთება ტრიალებდა და რომ ლერმონტოვს ამ საქმეში არა უმნიშვნელო როლი ეკუთვნოდა². თავისთავად ცხადია, რომ უშედეგოდ ეს არ დარჩებოდა, და ალბათ ამით აიხსნება ის ხშირი რეპრესიები, რომლებსაც ლერმონტოვი განიცდიდა გვარდიაში სამსახურის დროს. უფროსები ჩქარობდნენ დაესაჯათ ლერმონტოვი სულ მცირეოდენი წვრილმანისათვის: ერთხელ დასაჯეს იმის გამო, რომ ხმალი ზომამზე უფრო მოკლე აღმოაჩნდა, მეორეჯერ დასაჯეს იმის გამო, რომ ვიცმუნდირის საყულო კარგად არ შეეფერებოდა დაწესებულ ფორმას. გვარდიის შეფს, დიუ მთავარს მიხეილ პავლეს ძეს, სძულდა ლერმონტოვი, და ეს არავისათვის საიდუმლოებას არ წარმოადგენდა.

სასახლის წევრთა ამ მტრულ განწყობილებას ლერმონტოვის მიმართ ახალი საზრდო მასალა მისცა ერთმა ინციდენტმაც. 1840 წლის 1 იანვარს, საახალწლო მასკარადზე, რომელსაც დაესწრნენ სასახლესთან დაახლოებული პირები, ლერმონტოვმა ისეთი პასუხი გასცა ორ მასკას (ერთი მათ შორის იყო ნიკოლოზ მეფის ქალიშვილი მარიამი), რომ ეს პასუხი შეიძლებოდა შეუფერებელ სითამამედ ჩაეთვალოს, განსაკუთრებით კი იმის შემდეგ, რაც ლერმონტოვმა ჟურნალში „ოტეჩესტვენიე ზაპისკი“ დაბეჭდა ლექსი „1 იანვარი“. სადაც მაღალი წრის ქალთა ზნეობა ძალიან დაბლა იყო შეფასებული. თავისთავად ცხადია, რომ ეს ინციდენტი კიდევ უფრო აამხედრებდა მეფის სასახლეს ლერმონტოვის წინააღმდეგ და ადრე თუ გვიან ამას აგრძნობინებდნენ თამამ პოეტს, რომელიც არავის წინაშე არ იხრიდა ქედს. მართლაც, არ გასულა ოთხი თვე, და ლერმონ-

¹ ე. ი. ქანდარმერია.

² წრის არსებობა გამოჟღავნდა მთავრობისათვის მხოლოდ მაშინ, როდესაც ლერმონტოვს ასამართლებდნენ ბარანტთან დუელისათვის.

³ Энциклопедия, Лермонтов, 313.

ტოვმაც იგემა, თუ როგორ სჯის სასახლე იმ პირს, რომელზედაც იგი განრისხებულია.

1840 წლის 16 თებერვალს გრაფინია ლავალის ოჯახში გამართულ საცეკვაო საღამოზე ლერმონტოვს უსიამოვნება შეემთხვა საფრანგეთის ელჩ დე-ბარანტის შვილთან, ბარონ ერნესტ დე-ბარანტთან. მიზეზი ამ უსიამოვნებისა იყო თავად შჩერბატოვის ლამაზი ქვრივი, მარია ალექსის ასული, რომელიც მოსწონდა ლერმონტოვს და რომელსაც თურმე განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდა ახალგაზრდა დე-ბარანტიც. როგორც ეტყობა, დე-ბარანტმა შეამჩნია იმ საღამოზე ლავალის ოჯახში, რომ შჩერბატოვა მეტი სიხარულით ესაუბრებოდა ლერმონტოვს, ვიდრე დე-ბარანტს, ამ გარემოებით ნაწყენი ახალგაზრდა ფრანგი მიუახლოვდა ლერმონტოვს და უთხრა მას ორიოდ მეკახე სიტყვა, რაზედაც ლერმონტოვისაგან არა ნაკლებ მეკახე პასუხი მიიღო. ამით გაბრაზებულმა ბარონმა იქვე გამოიწვია დუელში ლერმონტოვი, ხოლო ორი დღის შემდეგ, 18 თებერვალს, შედგა დუელიც. ლერმონტოვის სეკუნდანტად იყო მისი ნათესავი მონგო-სტოლიპინი. დუელი გაიმართა პეტერბურგის მახლობლად მოდიოდა თოვლ-ჭყაპი და ციოდა. მოწინააღმდეგენი შეებნენ ერთმანეთს ჯერ ხმლებით, მაგრამ პირველი დატაკებისთანავე ლერმონტოვის ხმალს მოსტყდა წვერი, დე-ბარანტმა კი მოასწრო ლერმონტოვისათვის ხელი გაეკაწრა. საქმეში ჩაერივნენ სეკუნდანტები და დუელი შეაჩერეს: ხმლების ნაცვლად ახლა მოწინააღმდეგეებს დამბაჩები მიეცათ. პირველად ისროლა დე-ბარანტმა, მაგრამ მიზანს ააცდინა. მაშინ ისროლა ლერმონტოვმაც, მაგრამ ისეთი განზრახვით, რომ დე-ბარანტს არ მოხვედროლა ტყვია. ამის შემდეგ მოწინააღმდეგეებმა ჩამოართვეს ერთმანეთს ხელი შერიგების ნიშნად და მშვიდობიანად დაიშალნენ.

როდესაც ხელისუფლებამ შეიტყო ამ უვნებელი დუელის ამბავი, ლერმონტოვი დააპატიმრეს სამხედრო სამართალში მისაცემად და მოათავსეს ორდონანს-ჰაუზში¹, სადაც ის ორიოდ კვირა იჯდა. რო-

¹ ორდონანს-ჰაუზი ეწოდებოდა სამხედრო პირთა მოსათავსებელ საპატიმროს.

გორც ჩანს, მძიმე შედეგებს ამ დუელისათვის ლერმონტოვი არ მოელოდა, ვინაიდან სანდო მოწმეების გადმოცემით, იგი პატიმრობაში კარგად გრძნობდა თავს, ბევრს კითხულობდა და წერდა. განსაკუთრებით გატაცებული იყო ლერმონტოვი ამ დროს ანდრე შენიეს და ჰენრიხ ჰენიეს თხზულებათა კითხვით. მოსახსენებელია აგრეთვე ფრანგი პოეტი ანრი ბარბიე, რომლის სატირიკულ პოეზიას, რისხვითა და ბრაზით სავსეს („იამბები, „II piante“) ლერმონტოვი უწინაც იცნობდა და, ზოგ რამეში კიდევაც ბაძავდა.¹

პანაევის გადმოცემით, ორდონანს-ჰაუზში დაპატიმრებული ლერმონტოვი ინახულა ბესარიონ ბელინსკიმ და ძალიან კმაყოფილი დარჩა თავისი ვიზიტით, რომელიც მთელი 4 საათი გაგრძელდა. თავდაპირველად ბელინსკი უხერხულად გრძნობდა თავს და სურდა მალე გამოსთხოვებოდა ლერმონტოვს. მაგრამ გაიმართა ცოცხალი საუბარი პოეზიაზე, და დაინტერესებულმა ბელინსკიმ ვერც კი შეატყო, როგორ გავიდა დრო. ჩვეულებრივი ნაცნობების მიმართ ცივსა და ამაყ ლერმონტოვს ბელინსკისთან საუბრის დროს აღმოაჩნდა უაღრესი გულწრფელობა და სისადავე. ბელინსკი აღფრთოვანებაში მოიყვანა როგორც ლერმონტოვის ხასიათმა, ისე მისმა შეხედულებებმა პოეზიასა და ხელოვნებაზე. „ღმერთო ჩემო! რამდენი ესთეტიკური გემოვნებაა ამ კაცში! რა რიგ ნაწი და ფაქიზი. პოეტური სულია მასში! ტყუილ-უბრალოდ კი არ ვგრძნობდი მის მამართ რაღაც მიდრეკილებას. ბოლოს და ბოლოს მე ველირსე დამენახა ეს კაცი მისი ნამდვილი სახით“ — ასე ეუბნებოდა ბელინსკი პანაევს თავისი ვიზიტის შესახებ, ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ თავის მეგობარ პ. ბოტკინს იგივე ბელინსკი სწერდა: „მე პირველად გვესაუბრე გულახდილად ლერმონტოვს. რა ღრმა და ძლიერი სულის პატრონია! როგორ ჰეშმარიტად უცქერის იგი ხელოვნებას, როგორ ღრმა და სავსებით უშუალო გემოვნება აქვს მას მშვენიერებისა! ო,

¹ ცნობილია, მაგალითად, რომ ლერმონტოვის ლექსები „ფიქრი“, „პოეტი“, „ნუ ენდობი თავს“ ამჟღავნებენ ბარბიეს გავლენას. საწინააღმდეგოდამტკიცებას ცდილობს გინზბურგი თავის წიგნში „Творческий путь Лермонтова“ (стр. 115), მაგრამ უშედეგოდ. უფრო საპრობლემოდ მსჯელობს ბ. გინზბურგი. см. М. Ю. Лермонтов, изд. «Советский писатель», 1940 г. Вступит. статья Б. М. Эйхенбаума, стр. 311.

ეს იქნება დიდი რუსი პოეტი! რა მომზიბვლელი არსება! მე სიხარულისაგან გონება დავკარგე, როდესაც ლერმონტოვმა მითხრა, რომ ფენიმორ კუპერი ვალტერ სკოტზე მაღლა დგას, რომ მის რომანებში მეტია სიღრმე და მხატვრული მთლიანობა. დიდი ხანია, რომ მეც ასე ვფიქრობდი, და აი ეხლა შევხვდი კიდევ ერთ კაცს, რომელიც ამნაირადვე ფიქრობს. პუშკინს ლერმონტოვი დიდი მოწიწებით ეკიდება და ყველაზე მეტად უყვარს „ონეგინი“... ქალებს კიცხავს... წმინდა ონეგინისებური შეხედულება! პეჩორინი ზედგამოჭრილი ლერმონტოვია. მე ვეკამათებოდი ლერმონტოვს და მიხაროდა, როდესაც იმ განყენებულს, გაცივებულს და გაავებულ შეხედულებებში, რომელიც აქვს მას ცხოვრებისა და ადამიანთა შესახებ, მე შევნიშნე ცხოვრებისა და ადამიანთა მიმართ ღრმა რწმენის თესლი. მე ეს ვუთხარი მასვე, მან კი გამიღიმა და სთქვა: ღმერთმაც ინებოსო. ღმერთო ჩემო, რამდენად ჩემზე უფრო დაბლა დგას იგი თავისი აზრებით და როგორ უსაზღვროდ უფრო დაბლა ვდგავარ მე მასზედ ჩემი ამ უპირატესობით. ყოველი მისი სიტყვა არის თვითონ იგი, მთელი მისი არსებით, მთელი მისი სიღრმითა და მთლიანობით. მასთან მე გამბედაობა მეკარგება: ასეთი მთლიანი და სავეს ხასიათები ჩემში მოწიწებას იწვევენ, მათ წინაშე მე ვგრძნობ ჩემს არარაობას და ვიხრი ქედს“.¹

დუელი და სიკვდილი

1840 წლის 13 აპრილს ნიკოლოზ მეფემ გასცა ბრძანება, რათა პორუჩიკი ლერმონტოვი² დე-ბარანტთან დუელისათვის გადაყვანილი ყოფილიყო ტენგინის ქვეითა პოლკში, რომელიც ჩრდილოეთ კავკასიაში (მდინარე ყუბანის მიდამოებში) იყო დაბანაკებული. თანახმად ამ ბრძანებისა, ლერმონტოვი მიემგზავრება კავკასიაში. გზაზე იგი ცოტა ხნით შეჩერდება მოსკოვში, სადაც ახლო გაეცნობა მოსკოვის სლავოფილებს: ხომიაკოვს, აქსაკოვს, სამარინს, პოგოდინს და ზაგოსკინს, რომლებზედაც ძალიან კარგს შთაბეჭდი-

¹ Шеголев, II, 45.

² პორუჩიკის ჩინი ლერმონტოვს მიეცა 1839 წლის 6 დეკემბერს.

ლებას მოახდენს. ამ დროს მოსკოვში იმყოფებოდა უცხოეთიდან ჩამოსული გოგოლიც. 9 მაისს გოგოლმა გადაიხადა მოსკოვში თავისი დღეობა და სხვათა შორის დაპატიჟა ლერმონტოვიც, რომელმაც წაუკითხა დამსწრე სტუმრებს ერთი ნაწყვეტი „მწირიდან“ (მწირის შებმა ვეფხვთან), რითაც ძალიან ასიამოვნა ყველას.

10 ივნისს ლერმონტოვი ჩავიდა სტავროპოლში, რომელიც ამ დროს კავკასიის ჯარების უფროსის მთავარი სამყოფი ადგილი იყო, და მეორე დღესვე დაინიშნა გენერალ გალაფეევის რაზმში, რომელსაც დავალებული ჰქონდა საჩეჩნოში შეჭრა. 6 ივლისს ეს რაზმი გამოვიდა გროზნოდან, შემდეგ გაიარა გოიტის ტყე და 11 ივლისს მიაღწია გეხის ტყემდე. აი აქ, მდინარე ვალერიკზე, გაიმართა ცხარე ბრძოლა გალაფეევის რაზმსა და ჩეჩნებს შორის, ბრძოლა, რომელიც ლერმონტოვმა აღწერა შემდეგ მშვენიერ ლექსში „ვალერიკი.“

საჩეჩნოდან დაბრუნებული ლერმონტოვი რამდენიმე ხანს ისვენებს პიატიგორსკში და აქედან მიდის ისევ გალაფეევის რაზმში, რომლის რიგებშიაც იგი იბრძვის ისეთი „სიმამაცითა და თავგანწირულობით,“ რომ წარდგენილი იქნება დასაჯილდოებლად, თუმცა უმაღლესი მთავრობისაგან ჯილდოს მაინც ვერ ეღირსება.

ამ წარდგენაში ეწერა: „27 ოქტომბრიდან 6 ნოემბრამდე, სანამ გრძელდებოდა ექსპედიცია მცირე საჩეჩნოში, პორუჩიკი ლერმონტოვი მეთაურობდა მოხალისეებს, რომლებიც მთელი კავალერიიდან იყვნენ შერჩეული¹, და მშვენიერადაც მეთაურობდა... ყველაზე უფრო ადრე მოახტებოდა ხოლმე ცხენს, დასასვენებლად კი ყველაზე უფრო გვიან მიდიოდა; ამ მამაცსა და თადარიგიან ოფიცერს არა ერთხელ დაუმსახურებია უფროსთა ქება“.²

სწორედ ამ დროს გაიცნობს ლერმონტოვს ერთი ქართველი ოფიცერი, კონსტანტინე მამაცაშვილი, რომელიც გალაფეევის რაზმში სამთო ბატარიის თანამშრომლად მსახურობდა. მამაცაშვილი ასე

¹ უწინ ამ მოხალისეებს (სულ იყო 100 კაცი) მეთაურობდა თავზეხელადებული ახალგაზრდა ოფიცერი, რუფინ დოროხოვი, რომლის შემდეგ მეთაურად ინიშნება ლერმონტოვი. ფიქრობენ, რომ ეს დოროხოვი იყო ლევ ტოლსტოის დოლოხოვის („ომი და მშვიდობა“) პროტოტიპი.

² Щеголев, II, 124.

აგვიწერს ლერმონტოვს: „მე კარგად მახსოვს ლერმონტოვი და თითქმის თვალწინ მიდგას იგი, ხან აბრეშუმის წითელ ხალათში, ხან კი ოფიცრის სერთუქში, უეპოლეტოდ, საყელო უკანგადაწეული, ჩერკეზული ხმალი მხარზე გადაკიდებული, ისე, როგორც მას პორტრეტებზე ხატავენ ხოლმე ჩვეულებრივ... მისი ხასიათი ძნელი ამოსაცნობი იყო. მეგობართა წრეში — იმ გვარდიელ ოფიცერთა შორის, რომლებიც მასთან ერთად მონაწილეობდნენ ექსპედიციაში — ლერმონტოვი ყოველთვის მხიარული იყო, უყვარდა ხუმრობა. მაგრამ მისი ხუმრობა ხშირად იქცეოდა მწვავე საჩუქარად, რომელიც მაინცდამაინც დიდ სიამოვნებას არ ჰგვრიდა იმას, ვისკენაც იყო იგი მიმართული. როდესაც კი ლერმონტოვი მართო რჩებოდა, ან ისეთ ადამიანებთან იმყოფებოდა, რომლებიც უყვარდა, მაშინ იგი ჩაფიქრდებოდა ხოლმე, და მისი სახე იღებდა არაჩვეულებრივ მეტყველს, სერიოზულს და თითქმის მოწყენილ გამოხატულებას. საკმარისი იყო ამ ღროს გამოჩენილიყო ერთი გვარდიელი ოფიცერი მაინც, და ლერმონტოვიც მყისვე უბრუნდებოდა თავის ბანალურ მხიარულებას, თითქმის მას სურვილი ჰქონებოდა ხაზი გაესვა იმ პეტერბურგელი ბრწყინვალე წრის ცხოვრების ფუქსავატობისათვის, რომელიც მას ღრმად ეზიზღებოდა. ასეთ წუთებში ძნელი იყო იმის გაგება, თუ რა ზღებოდა მისი ღიადი სულის საიდუმლო სიღრმეებში. ლერმონტოვს უყვარდა მუსიკა, ხატვა, მაგრამ იგი მხოლოდ კარიკატურებს ხატავდა¹ და ძალიან გატაცებული იყო ჭადრაკის თამაშით“.²

1841 წლის მაისს ლერმონტოვი იმყოფებოდა სტავროპოლში. მოახლოვებული სიკვდილის რაღაც გაურკვეველი წინათგრძნობა აწუხებდა მწერალს. თანახმად მთავრობის განკარგულებისა, სტავროპოლიდან ლერმონტოვი უნდა გამგზავრებულიყო თავის პოლკში, მაგრამ ნაცვლად ამისა, იგი მიდის პიატიგორსკში და რჩება იქ სამკურნალოდ, პიატიგორსკის კომენდანტის ნებართვით.

23 მაისს ჩავიდა ლერმონტოვი პიატიგორსკში, 15 ივლისს კი მოხდა მისი საბედისწერო ღუელი მარტინოვთან.

¹ ამ ცნობას შესწორება სჭირია: ლერმონტოვისაგან დარჩენილია კაეკასიის ბუნების სურათები.

² Щоголев, II, -129.

მრავალი რამ არის დაწერილი ამ საშინელი დუელის შესახებ. მაგრამ საბოლოოდ მისი ამბავი მაინც არ არის გარკვეული. როგორც ზოგი ავტორი ფიქრობს,¹ ამ ბოროტ საქმეში ადგილი უნდა ჰქონებოდა ვიღაც დიდი კაცის უჩინარ გავლენას, და ეს დიდი კაცი უნდა ყოფილიყო მეფე ნიკოლოზ პირველი, რომელსაც, როგორც მოწმეები ამბობენ, არ უყვარდა ლერმონტოვი. ყოველ შემთხვევაში აღსანიშნავია, რომ ლერმონტოვის მკვლელს, ნიკოლოზ მარტინოვს, ძალიან იოლად ჩაუარა მისმა დანაშაულმა.

ნიკოლოზ სოლომონის ძე მარტინოვი იყო სამხედრო სამსახურიდან მაიორის ჩინით გამოსული ახალგაზრდა კაცი. ერთ დროს იგი ლერმონტოვთან ერთად სწავლობდა გვარდიის იუნკერთა სკოლაში და თავდაპირველად არ იყო ლერმონტოვის მიმართ მტრულად განწყობილი. მაგრამ ერთი არასასიამოვნო ინციდენტის გამო, რომელშიაც გარეული იყვნენ მარტინოვის ნათესავეები, მარტინოვს მიეცა საბაბი უკმაყოფილებისათვის. ადვილად შესაძლებელია, რომ ლერმონტოვის წინააღმდეგ მიმართული ეს უკმაყოფილება გააღვივოს ლერმონტოვის მტრებმა და ამით გამოიწვიეს მარტინოვისა და ლერმონტოვის შეტაკება.

უშუალო მიზეზი ამ შეტაკებისა ის იყო, რომ პიატიგორსკის ერთ-ერთ ოჯახში, სადაც ხშირად იკრიბებოდნენ ახალგაზრდები რომლებსაც იქ სამი ლამაზი ქალიშვილი ეგულებოდათ (ეს იყო გენერალ ვერზილინის ოჯახი), ლერმონტოვმა, თავის ჩვეულებისამებრ დაუწყო მარტინოვს ხუმრობით დაცინვა. ამას მოჰყვა ყური მარტინოვმა, რომელიც სხვა დროს ადვილად იტანდა ხოლმე ლერმონტოვის ხუმრობას, მაგრამ ახლა, ქალიშვილების საზოგადოებაში,² შეუძლებლად ჩათვალა მისი მოთმენა. ნიადაგი რომ წინასწარ არ ყოფილიყო მომზადებული, ასეთი წვრილმანი ამბავი მალე ყველას დაავიწყდებოდა. მაგრამ საქმემ სულ სხვა მიმართულება მიიღო. გულმოსული მარტინოვი მიუახლოვდა ლერმონტოვს და უკმაყოფილება გამოთქვა იმის გამო, რომ ლერმონტოვი არ ანებებს თავს მარტინოვის ხარჯზე ხუმრობას, და ისიც მანდილოსანთა წრეში. „მერე რა?

¹ П. Ефимов, «Дуэль или убийство?» (журн. «Октябрь», 1938, № 7)

² მარტინოვს და ლერმონტოვს მოსწონდათ ერთ-ერთი ვერზილინა.

დუელში ხომ არ გამიწვევ ამისათვის?" უთხრა ლერმონტოვმა, რომელიც, ალბათ, სრულიად არ ფიქრობდა ამ დროს, რომ ასეთ მეგობარულ ხუმრობას შეიძლებოდა დუელი მოჰყოლოდა შედეგად.

„დიახ, გიწვევ,“ — მოკლედ მოუქრა მარტინოვმა.

ეს მოხდა 13 ივლისს, ხოლო 15 ივლისს, საღამოს 7 საათზე, მაშუეის მთის ძირას, შედგა დუელი ლერმონტოვსა და მარტინოვს შორის. ლერმონტოვის სეკუნდანტი იყო თავადი ა. ი. ვასილჩიკოვი¹, ხოლო მარტინოვის სეკუნდანტი იყო მ. კ. გლებოვი. სეკუნდანტებს შეუდგენიათ დუელის რაღაც არაჩვეულებრივად მძიმე პირობები. ჩვეულებრივი წესის მიხედვით, თვითეულ მოწინააღმდეგეს ეძლეოდა ხოლმე ერთხელ გასროლის უფლება, ხოლო მანძილი მოწინააღმდეგეთა შორის 15 ნაბიჯზე ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო. სეკუნდანტებს კი (მარტინოვის მოთხოვნით) ეს მანძილი 10 ნაბიჯამდე დაუყვანიათ, ხოლო თვითეული მოწინააღმდეგისათვის მიუტიათ სამი გასროლის უფლება, თითქო ლერმონტოვი და მარტინოვი სამკვდროსასიცოცხლოდ ყოფილიყვნენ ერთმანეთზე გადამტერებული და თითქო მთელი ამბავი უბრალო ხუმრობიდან არ ყოფილიყო წამომდგარი. გარდა ამისა, სეკუნდანტებს დუელისათვის აურჩევიათ, ნაცვლად სწორისა, თავდადმართი ადგილი, ლერმონტოვი კი სრულიად თვითნებურად დაუყენებიათ მალლა, რაც არ იყო მისთვის ხელსაყრელი, ვინაიდან ქვევიდან ზევით მიზანში გარტყმა უფრო ადვილია, ვიდრე ზევიდან ქვევით. დაბოლოს, სეკუნდანტებს ექიმიც კი არ მოუყვანიათ დუელის ადგილზე.²

ვასილჩიკოვი ასე ასწერს ამ დუელს თავის მოგონებებში:

„როდესაც ჩვენ გავედით მაშუეის მთაზე და ავირჩიეთ დუელის ადგილი... ბნელი და ვეებერთელა ღრუბელი გამოჩნდა ბეშტაუს მთიდან.. მე და გლებოვმა გამოვზომეთ 30 ნაბიჯი, უკანასკნელი ბარიერი დავადგინეთ ათ ნაბიჯზე და, დავაყენეთ რა მოწინააღმდეგენი უკიდურეს წერტილებზე, წინადადება მივეცით, რომ თვითუ-

¹ ეს ა. ი. ვასილჩიკოვი იყო სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარის შვილი. იგი მსახურობდა ნიკოლოზ მეფის საკუთარი კანცელარიის II განყოფილებაში (III განყოფილება კი იყო ეანდარმერია). მისი როლი ამ დუელში ეჭვებს ბადებს.

² Е. Яковкина, «Как был убит Лермонтов?» (Литер. газета, 1939 г., 15 окт.) Д. Павлов—Дуэль Лермонтова (Филология. записки, 1917 г. I выпуск).

ული წაწეულიყო ათი ნაბიჯით წინ, როდესაც გაცემული იქნებოდა ბრძანება „მარშ“. გავტენეთ დამბაჩები. ერთი დამბაჩა გლეზოვმა მარტინოვს მიაწოდა, მეორე დამბაჩა მე ლერმონტოვს მივაწოდე, და გავეცით ბრძანება „დაიწყეთ“. ლერმონტოვი დარჩა უძრავად და, შეაყენა რა ჩახმახი, ასწია დამბაჩა ლუღით ზევითკენ და მიიფარა ტანზე ხელი და ნიდაყვი, როგორც ეს გამოცდილ ღუელისტებს აქვთ ხოლმე წესად. ამ წუთში მე შევხედე მას: არასოდეს არ დამავიწყდება ის მშვიდი, თითქმის მხიარული გამომეტყველება, რომელიც თამაშობდა პოეტის სახეზე მისკენ უკვე მიშვებული დამბაჩის ლუღის წინ. მარტინოვი სწრაფი ნაბიჯით მივიდა ბარიერთან და ისროლა. ლერმონტოვი დაეცა, თითქო მოცელილი... ჩვენ მივირბინეთ. მარჯვენა გვერდზე ბოლი ასდიოდა ქრილობას, მარცხენა გვერდიდან სისხლი მოდიოდა წვეთ-წვეთად: ტყვიას გაეხვრიტა გული და ფილტვები. თუმცა სიცოცხლის ნიშნები უკვე ქრებოდნენ, მაგრამ ჩვენ გადავწყვიტეთ დაგვეძახა ექიმისათვის... მე შევკეჭი ცხენზე და გავექანე პიატიგორსკში, ვნახე ორი ბატონი მედიკოსი, მაგრამ პასუხად მივიღე, რომ ცუდი ამინდის გამო (კოკისპირული წვიმა მოდიოდა) მათ არ შეუძლიათ წამოსვლა ღუელის ადგილზე, მაგრამ ინახულებენ დაქრილს, როდესაც მას მოიყვანენ ბინაზე.

როცა მე უკან დავბრუნდი, უკვე მკვდარი ლერმონტოვი იწვა იმ ადგილზე, სადაც დაეცა. მის ახლო იდგნენ სტოლიპინი, გლეზოვი და ტრუბეცკოი. მარტინოვი წასული იყო პირდაპირ კომენდანტთან, რათა გაეკეთებინა განცხადება ღუელის შესახებ.

შავი ღრუბელი, რომელიც ნელ-ნელა ამოდიოდა პორიზონტზე, საშინელ ქუხილად დაატყდა არემარეს, და გრგვინვის ხმაური სულთათანას უგალობდა ახლად მიცვალებულ მონა მიხეილს.“¹

გვიან ღამით, 11 საათზე, მიცვალებული ლერმონტოვის გვამი მისმა კამერდინერმა ქრისტეფორე სანიკიძემ ურმიდან გადმოიტანა კილაშვილის სახლში, სადაც იმყოფებოდა ლერმონტოვის ბინა. სანიკიძეს ძმასავით უყვარდა ლერმონტოვი და, მოწმეების გადმოცემით, თურმე „ისე ქვითინებდა, ისე მოთქვამდა, რომ მისი ადგილიდან დავერაც კი შეუძლებელი იყო.“ საიდანღაც ქალაქში უცბად გაჩნდნენ

¹ Щеголев, II, 215.

ბლომად ჟანდარმები, თუმცა უწინ პიატიგორსკში ჟანდარმები არც კი უნახავთ. 17 ივლისს მოხდა ლერმონტოვის დასაფლავება: ამხანაგებმა გამოიტანეს კუბო ბინიდან და ჩუმად გაემართნენ განმარტოებულ სასაფლაოსაკენ მაშუკის მთის ძირას. მუსიკა არ უკრავდა: ხელისუფლებამ არ მისცა ამის ნებართვა. მღვდელიც კი დიდი გაჭირვებით დაითანხმეს, რომ გაჰყოლოდა მიცვალებულს (ვინაიდან დუელში მოკლულს საეკლესიო კანონით არ ერგებოდა ქრისტიანული გასვენება). დასაფლავებას ბევრი ხალხი დაესწრო: ყველანი მოკრძალებული დუმილით მიჰყევბოდნენ კუბოს. ნელა ჩაუშვეს კუბო საფლავში, მიაყარეს მიწა და ზედ დაადვეს ცივი ლოდი ლაკონიური წარწერით: „მიხეილი.“. რამდენიმე ხნის შემდეგ (1842 წელს, 23 აპრილს) ლერმონტოვის ნეშტი პიატიგორსკიდან გადატანილ იქნა სოფელ თარხანში.

„საწყალი ბედი გვაქვს რუსებს: გამოჩნდება თუ არა ჩვენში ერთი ნიჭიერი კაცი, ათი რეგენი დაუწყებს მას სამარის კარამდე დევნას“, — უთქვამს თურმე ლერმონტოვის სიკვდილის გამო ჩრდილოეთ კავკასიის ჯარების სარდალს, პავლე გრაბეს, ყოფილ დეკაბრისტს.

შემოქმედება

აზრის პოეზია

როდესაც უეცარმა სიკვდილმა სიცოცხლეს გამოასალმა ლერმონტოვი, მას ჯერ 27 წელიც არ შესრულებოდა. ამ ასაკში ბევრი მხოლოდ იწყებს ნამდვილ შემოქმედებითს ცხოვრებას. ლერმონტოვს კი მისმა ბედმა ცხოვრება შეაწყვეტინა. მაგრამ, მიუხედავად ამ უდროო სიკვდილისა, იმდენად დიდი მნიშვნელობის პოეტური ქმნილებები უნდერძა შთამომავლობას ლერმონტოვმა, იმდენად სრული იყო მისი მხატვრული შემოქმედება, იმდენად ღრმა და მწვევე პრობლემები დააყენა მან საზოგადოების წინაშე, რომ მე-19 საუკუნის დიდ რუს მწერალთა შორის ლერმონტოვს უჭირავს პირველი რიგის ადგილი — პუშკინის, გოგოლის და ლევ ტოლსტოის გვერდით. საქმე ის არის, რომ ადრე მომწიფდა ლერმონტოვი, როგორც პოეტი: 27 წლის არ იყო იგი ჯერ კიდევ, მაგრამ მას უკვე დაწერილი ჰქონდა „მწირი,“ „ბოროდინო,“ „სიმღერა ვაჟარ კალაშნიკოვზე“ და „ჩვენი დროის გმირი,“ რომლებიც მარტო ლერმონტოვის პოეტურ გვირგვინს კი არ ამკობენ, არამედ მთელი რუსული მხატვრული ლიტერატურის პირველხარისხოვან პოეტურ ძეგლებს შეადგენენ. მართალია, ლერმონტოვმა (როგორც ეს არა ერთხელ აღუნიშნავთ მისი შემოქმედების მკვლევარებს) ვერ მოასწრო საკვებით გარკვეული პასუხი გაეცა მის მიერვე დაყენებულ ყველა საკითხზე, და ამდენად მის თხზულებებში არ არის ყველა წინააღმდეგობა მორიგებული, ხოლო მთელი მისი შემოქმედება შინაგანი ბრძოლისა და რომანტიკული ბორგვის შთაბეჭდილებას ტოვებს მკითხველზე. მაგრამ ამავე დროს ისიც აღსანიშნავია, რომ ყველაფერი ეს არის წინააღმდეგობები ლერმონტოვის სულიერი განწყობილებისა; ეს არის

წინააღმდეგობები ლერმონტოვის მსოფლმხედველობისა, მაგრამ არა ლერმონტოვის მხატვრული ნიჭიერებისა.

როგორც პოეტი, როგორც მხატვარი ლერმონტოვი დგას ჩვენს წინაშე ჩამოყალიბებული სახით, მიუხედავად იმისა, რომ მან, როგორც ადამიანმა და მოაზროვნემ, ვერ მოასწრო იმ ხაზამდე მისვლა, რომლის იქით იწყება სრული გარკვეულობა და თავის თავთან თანხმობა. აქაც, ისე როგორც მრავალ სხვა შემთხვევაში (გავიხსენოთ გოგოლი, გავიხსენოთ ლევ ტოლსტოი), მხატვარი გასცილდა ადამიანს და მოაზროვნეს: მხატვარი უფრო ადრე მომწიფდა, ვიდრე ადამიანი და მოაზროვნე (რაც რუსეთის სოციალ-პოლიტიკურ პირობებში არც გასაკვირია), და მწერლის პოეტურმა პიროვნებამ მიაღწია სისრულეს იმ ასაკში, როდესაც არც მისი ფსიქოლოგიური, არც მისი მოქალაქეობრივი „მე“ ჯერ კიდევ დამწიფების პერიოდს არ იყვნენ გაცილებული. როგორც ადამიანი, ლერმონტოვი იყო ჰუმუი, როგორც მოაზროვნე იგი შორს იყო ჯერ სრული გარკვეულობისაგან. მაგრამ როგორც პოეტმა მან ისეთ სიმწიფეს მიაღწია, რომელმაც აქცია იგი უდიდეს მოვლენად რუსულ ლიტერატურაში.

ამით აიხსნება უწინარეს ყოვლისა ის საყოველთაოდ აღიარებული ფაქტი, რომ თავის მხატვრულ ქმნილებებში ლერმონტოვი გვევლინება უმთავრესად როგორც დიდი ლირიკოსი, რომელსაც მშვენივრად ეხერხებოდა თავისი სუბიექტური განცდების მხატვრულად ობიექტური, გულწრფელი და მართალი გადმოცემა. ამ საკითხში ეთანხმება ერთმანეთს თითქმის ყველა მკვლევარი, რომელსაც კი ლერმონტოვის მხატვრული შემოქმედება თავის კვლევა-ძიების საგნად უქცევია. ნესტორ კოტლიარევსკი თავის გამოკვლევაში ლერმონტოვზე წერდა: „მიუხედავად მხატვრის უეჭვო უნარისა ობიექტურად მისდგომოდა ცხოვრებას (ეს უნარი ლერმონტოვმა დაამტკიცა ისეთი სახეების შექმნით, როგორიცაა მაქსიმე მაქსიმეს ძე და ვაჰარი კალაშნიკოვი), ლერმონტოვი იყო სუბიექტური ლირიკოსი, რომელსაც უყვარდა... რეალურ სახეებში მომეტებულად თავისი პირადი გრძნობები შეემოსა. ლერმონტოვის პოემები და რომანები იგივე ლირიკული ლექსებია, რომლებიც პოეტს ფართო ჩარჩოებში ჩაუსვამს... როგორც ჩანს, შინაგანი მუშაობა თავის თავზე ძალიან ძლიერი იყო ლერმონტოვში და იმდენად იპყრობდა მის ძალებს, რომ ცხოვრების ობიექტურ-მხატვრულ ასახვისათვის ჯერ

კიდევ ადგილი არ მოიპოვებოდა, მიუხედავად ლერმონტოვის დიდი ნიჭისა. შინაგანი პროცესი თავის თავის აღზრდისა არ იყო ჯერ დამთავრებული. იდეალებს არ მიუღიათ გარკვეული სახე და ამის გამო ცხოვრების ყველა მოვლენას, რომლებთანაც კი ლერმონტოვს უხდებოდა შეჯახება, მისთვის ღირებულება მხოლოდ იმდენად ჰქონდა, რამდენადაც ეს მოვლენები იმყოფებოდნენ მასთან რაღაც მიმართებაში, რამდენადაც ისინი არ ეხმარებოდნენ, ან აბრკოლებდნენ ლერმონტოვს იმ საკითხების გადაწყვეტაში, რომლებიც მას აღელვებდნენ. თვალი რომ გადავაგლოთ ლერმონტოვის ლიტერატურულ შემოქმედებას, ჩვენ იმ დასკვნამდე მივალთ, რომ მთელი თავისი ცხოვრების განმავლობაში ლერმონტოვი იყო თავისი პირადი გრძნობების მგოსანი, რომ იგი თავის თავში ასახავდა ქვეყანას და უფრო ამ ასახვის ანალიზით იყო გართული, ვიდრე იმ საგნებით, რომლებიც მას იწვევდნენ.“ „ლერმონტოვის შემოქმედებაში არ მოიპოვება გარკვეული მსოფლმხედველობა, არ მოიპოვება ჩამოყალიბებული რწმენა: აზრებს და გრძნობებს იერიში მოაქვთ პოეტზე, აღელვებენ მას სულის სიღრმემდე; ყალიბდებიან მხატვრულ სახეებში, მაგრამ ისევ ქრებიან ახალი ექვებისა და საწინააღმდეგო სულისკვეთებათა ტალღების წინაშე. ძველი ღმერთები ეცემიან, მათი მტერიდან ჩნდებიან ახალი ღმერთები, მაგრამ არც ამათ უწერიან დღეგრძელობა“.

ძნელია ამ მეცნიერის ზემომოყვანილი აზრის სრული გაზიარება (სხვა რომ არ იყოს რა, უკვე იმის გამო, რომ მას აკლია სასურველი თანამიმდევრობა), მაგრამ ერთში იგი უეჭველად ეთანხმება თავის თავს: სახელდობრ, იმაში, რომ ლერმონტოვი იყო უმთავრესად ლირიკოსი და ჩვენც არ შეგვიძლია ამას არ დავეთანხმეთ.

მართლაც, საკმარისია თვალი მოვაგლოთ ლერმონტოვის მხატვრულ ქმნილებებს, რათა ადვილად დავრწმუნდეთ ლერმონტოვის შემოქმედების ლირიკულ ბუნებაში. უკანასკნელი მქლავნდება უწინარეს ყოვლისა იმით, რომ მომეტებული ნაწილი ლერმონტოვის მხატვრული თხზულებებისა ლირიკულ ჟანრებს ეკუთვნის თვით

ეპოსშიც კი. ლერმონტოვი ლირიკოსის სახეს ინარჩუნებს, რამდენადაც მას ეპიკური დარგის თხზულებებში უხვად შეაქვეს ლირიკული ელემენტი. ლერმონტოვის უსაყვარლესი ჟანრი ეპოსში იყო პოემა; მაგრამ ლერმონტოვის პოემები, ისე როგორც ბაირონის პოემებიც, მომეტებულ შემთხვევაში ლირო-ეპიკური თხზულებებია, ვინაიდან მოთხრობა ობიექტურ სამყაროს მოვლენებზე იქ ჩვეულებრივ ლირიკულ ღერძზეა აგებული. იგივე შეიძლება, ნაწილობრივ მაინც, ითქვას აგრეთვე ლერმონტოვის რომანის შესახებ. მთავარი რომანი ლერმონტოვისა „ჩვენი დროის გმირი“ ღრმა ლირიზმით გაჯღენთილი თხზულებაა, და ეპოსური ჟანრებისათვის ჩვეულებრივი ობიექტივიზმი, რომელიც მკითხველს უმაღლეს ავტორის ფსიქოლოგიურ რაობას და რომლის გამო ავტორის პოზიცია არის პოზიცია ყოვლისმხედველი, მაგრამ თვითონ უხილავი თვალისა, ლერმონტოვს ამ რომანისათვის სრულიად უცხოა. პირიქით, ლერმონტოვი არამც თუ არ მალავს რომანში თავის პიროვნებას, თავის ფსიქოლოგიურ „მე“-ს, არამედ თითქოს შემოქმედების მიზნად განზრახ ისახავს მისცეს მკითხველს ამის შესახებ ნათელი წარმოდგენა და გამოამჟღავნოს რომანში თავისი სულიერი ცხოვრების მთავარი ხაზები. პეჩორინი ამბობდა: „სხვების ტანჯვას და სიხარულს მე ვუტყუერი მხოლოდ ჩემთან მიმართებით, როგორც ჩემი სულიერი ძალების მასაზრდოებელ საკვებს.“ იგივე შეეძლო ეთქვა თავის თავზე ლერმონტოვ-მწერალს, ვინაიდან გარეგნული სამყაროს ამბები იმდენად იყვნენ საინტერესო მისთვის, რამდენადაც მათ მიმართება ჰქონდათ მის სულიერ ცხოვრებასთან, რამდენადაც ეს ამბები ან საზრდოს აძლევდნენ, ან აფერხებდნენ ლერმონტოვის სულიერი ცხოვრების გაშლა-განვითარებას. როგორც ეს აღნიშნა პირველად ბელინსკიმ ბოტკინის მიმართ მიწერილ ბარათში, თავისი რომანის მთავარი გმირის, პეჩორინის, სახით, ლერმონტოვმა საკუთარი თავი წარმოადგინა და ამით მისცა ამ რომანს ლირიკისათვის დამახასიათებელი სუბიექტური იერი. „პეჩორინი ზედგამოჭრილი ლერმონტოვი არისო“, წერდა ამ ბარათში ბელინსკი, რომელმაც რამდენიმე დღით ადრე ნახა ლერმონტოვი ორდონანს-ჰაუზში, დიდხანს ესაუბრა მას და, მაშასადამე, ჰქონდა ერთგვარი საშუალება შეედარებინა პეჩორინის სახე მისი შემქმნელი პოეტის სახესთან.

იგივე სუბიექტივობაში, რომელიც ლერმონტოვის რომანს ახასიათებს და ამ ეპიკურ ქმნილებას ლირიკულ ნაწარმოებთან აახლოებს, თავს იჩენს ლერმონტოვის დრამატურგიაშიც: აქაც შეაქვს ლერმონტოვს მისი შემოქმედებისათვის ჩვეულებრივი ნიშანი. ლერმონტოვის დრამა ლირიკული დრამაა, ისე როგორც ლერმონტოვის პოემა ლირიკული პოემაა. ლერმონტოვის დრამებში ადვილად ამოიკითხება ლერმონტოვის პირადი ცხოვრების ამბები და მათი გმირების სულისკვეთებაში მკითხველს შეუძლია იცნოს ლერმონტოვის ის სულისკვეთება, რომელიც ასე კარგად არის აღნიშნული ამ პოეტის ლირიკულ ლექსებში. ამდენად ლერმონტოვის დრამა ემთხვევა ლერმონტოვის ლირიკას, და ეს სუბიექტური ხასიათი ლერმონტოვის დრამატურგიისა ისე მტკიცედ არის დადასტურებული, რომ ლერმონტოვის ბიოგრაფები სრული უფლებით იყენებენ ამ დრამებს, როგორც ერთგვარ მასალას ლერმონტოვის სულისკვეთების (ზოგს შემთხვევაში კი ლერმონტოვის ცხოვრების გარეგნული ფაქტების) აღსადგენად და დასახასიათებლად. ამრიგად, როგორც ლირიკაში, ისე ეპოსსა და დრამაში, ლერმონტოვის შემოქმედება მეტწილად ავტორის სუბიექტურ განცდათა წრეში ტრიალებს. ეს განცდები შეადგენენ ძირითად მასალას, რომელსაც პოეტი, სადაც ეს ლოგიკურად შესაძლებელია, უაღრესად ობიექტური ღირებულების მქონე მხატვრულ ფორმებში აყალიბებს. შეიძლება ითქვას, რომ სუბიექტური განცდების ასახვით ლერმონტოვმა გადალახა ამ განცდების სუბიექტურობა და მიანიჭა მათ მხატვრული სისრულე ან ობიექტურობა.

ლერმონტოვის ასეთი მუდმივი ყურადღება საკუთარი თავისადმი და პოეტური შემოქმედებისათვის საჭირო მასალის ძებნა სუბიექტური ცხოვრების არეში გვაძლევს ერთგვარ საფუძველს ვიფიქროთ, რომ თავის მხატვრულ შემოქმედებას ლერმონტოვი უცქეროდა როგორც საშუალებას იმის გამოსარკვევად, რაც მის საკუთარ სულში ხდებოდა, რაც მის აზრსა და სინდისს აწუხებდა, რაც მას, როგორც ადამიანსა და მოქალაქეს, ალელვებდა. ეს იყო ის მიზანი, რომელსაც ლერმონტოვი შეგნებულად უყენებდა თავის მხატვრულ შემოქმედებას. ამიტომაც ლერმონტოვის ქმნილებებში პოეზია ემსახურება და მწერლის ფსიქოლოგიური და მოქალაქეობრივი „მე“-ს თვითშემეცნებას. ეს ქმნილებები იმ ბრძოლის მხატვრულ ძეგლებს წარ-

მოადგენენ, რომელსაც ლერმონტოვი აწარმოებდა მთელი თავისი შეგნებული ცხოვრების განმავლობაში, რათა გაეგო, რა არის სოცოცხლის აზრი, რისთვის იბადება კაცი, როგორია მისი დანიშნულება. ეს „წყეული“ კითხვები მუდამ აღელვებდნენ ლერმონტოვს, რადგან იგი არ ჰგავდა იმ ადამიანებს, რომლებსაც ბედი აძლევს ამ კითხვების მზამზარეულ გადაწყვეტას. თუ სხვებისათვის ამგვარი კითხვები გადაწყვეტილია მათი სოციალური წრის მიერ, ლერმონტოვი იძულებული შეიქნა თვითონ გადაეწყვიტა ისინი, ვინაიდან იგი აღრე გაემიჯნა სულიერად თავის წრეს და ვერ გაიზიარა მისი მეტაფიზიკური რწმენაც. ლერმონტოვის მთელი შემოქმედება არის ცდა ახალი რწმენის მოპოვებისა იმ რწმენის ნაცვლად, რომელაც მან ვერ მიიღო თავისი წრიდან და რომელსაც თვითონვე მრავალჯერ ჩასცა მახვილი.

მეტეც შეიძლება აქ ითქვას: თავისი პოეტური შემოქმედების მიზნად ლერმონტოვს მიაჩნდა არა მხოლოდ ვნებისაგან დაცლილი შემეცნება თავისი ფსიქოლოგიური-მოქალაქეობრივი „მე“-სი, არამედ ამ მოქალაქეობრივი „მე“-ს ამოცანების გადაწყვეტისათვის, ნაწილობრივ მაინც, პრაქტიკულად ხელის შეწყობა. პოეტური შემოქმედება იყო ლერმონტოვისათვის ერთსა და იმავე დროს საშუალებაც თვითშემეცნებისათვის და იარაღიც იმ სოციალურ-პოლიტიკური იდეალების სასარგებლოდ წარმოებულ ბრძოლისათვის, რომელსაც ლერმონტოვი, როგორც მოქალაქე, ახალგაზრდობიდანვე თანაუგრძნობდა: ლერმონტოვი-პოეტი ემსახურებოდა ლერმონტოვ-ადამიანს და ლერმონტოვ-მოქალაქეს. მართალია მოქალაქეობრივი მოტივებით გაუღენთილი იყო პუშკინის შემოქმედებაც, მაგრამ იქ ეს მოტივები წარმოადგენდნენ მხოლოდ მასალას, ურომლისოდაც პოეტური ფორმა ხორცს ვერ შეისხამდა. სულ სხვა სურათი გვაქვს ლერმონტოვის პოეზიაში, ვინაიდან ლერმონტოვისათვის მოქალაქეობრივ მოტივებს თავისთავადი ღირებულება ჰქონდათ და პოეტური შემოქმედების მნიშვნელობაც იმისგან იყო დამოკიდებული, თუ რამდენად ახერხებდა იგი ამ მოქალაქეობრივი მოტივების მხატვრულ გაფორმებას. მეორეს მხრივ, პუშკინის პოეზიაც შეიძლება დაფასებულ იქნეს, როგორც თვითშემეცნების უდიდესი ძეგლი. მაგრამ სხვა მდგომარეობა გვაქვს ლერმონტოვთან და სხვანაირია მისი დამოკიდებულება თვითშემეცნების (და საზოგადოდ შემეცნების, ან

აზრის) საკითხებისადმი. თუ პუშკინისათვის თვითშემეცნება იყო პოეტური შემოქმედების საშუალება, ლერმონტოვისათვის, პირ-
უკუ, თვითშემეცნება იყო პოეტური შემოქმედების მიზანი. პუშკინი
თავის თხზულებებში პოეტურ ფორმას აძლევდა თვითშემეცნების
პროცესში უკვე აღმოჩენილ მასალას, ლერმონტოვი კი წერდა თავის
თხზულებებს, რათა შეეცნო თავისი „მე“ და სრული სინათლე და
გარკვეულობა შეეტანა იმ არეში, რომელიც მისთვის მანამდე ბნელი
და ბუნდოვანი იყო. რაც პუშკინის პოეზიაში წინ უსწრებდა პოე-
ტურ შემოქმედებას, როგორც ამ უკანასკნელის პირობა, ის ლერ-
მონტოვის პოეზიაში იყო უკანასკნელი შედეგი, რომელსაც თავისი
შემოქმედებისგან მოელოდა პოეტი. სხვანაირად რომ ითქვას, პუშ-
კინთან აზრი (შინაარსი) ემსახურებოდა პოეზიას, ლერმონტოვთან
კი, პირუკუ, პოეზია ემსახურებოდა აზრს (შინაარსს). პუშკინთან
აზრი იყო მასალა პოეზიისათვის, ლერმონტოვთან კი აზრი იყო მი-
ზანი პოეზიისა. სიმძიმის ცენტრი ლერმონტოვის პოეზიაში ფორ-
მიდან შინაარსისაკენ იყო გადაწეული, და ამით ენათესავებოდა იგი
გოგოლის რეალიზმს და ამზადებდა 60-იან წლების „რაზნოჩინელთა“
ლიტერატურას.

აი ეს თვისებები ლერმონტოვის პოეზიისა კარგად ჰქონდათ შე-
ნიშნული როგორც ბელინსკის, ისე გერცენს, რომლებსაც მოსწონ-
დათ ამისათვის ლერმონტოვი და უყვარდათ იგი, როგორც თავისი
ზრახვების და მისწრაფების თანამოზიარე პოეტი. ბელინსკი, მაგა-
ლითად, ამბობდა, რომ პუშკინთან შედარებით ლერმონტოვი არას
„სულ სხვა ეპოქის მწერალი“, ხოლო მისი პოეზია, სადაც ყოველ
ნაბიჯზე დაყენებულია „კითხვები, რომლებიც აღონებენ სულს, ყი-
ნავენ გულს“, არის „სრულიად ახალი რგოლი რუსული საზოგადო-
ების ისტორიული განვითარების ჯაჭვში“.¹

„ლერმონტოვი“, ასე სწერდა 1842 წლის 17 მარტს ბელინსკი
თავის მეგობარს ბოტკინს: „შორსაც ვერ გაუთანასწორდება პუშ-
კინს მხატვრულობასა და ვირტუოზობაში, მუსიკალურსა და მოქნილს
ლექსში... მაგრამ უღრმესი და უძლიერესი ხასიათის ფსკერიდან
ამოღებული შინაარსი, გმირული მოქნევა, დემონისტური გაქანება,
ცასთან ამაყი მტრობა — ყველაფერი ეს გვაიძულებს ვიფიქროთ,

¹ В. Белинский, Сочинения, 11, 107.

რომ ლერმონტოვის სახით ჩვენ დავკარგეთ მწერალი, რომელიც შინაარსის მხრივ პუშკინზე უფრო შორს წავიდოდა. არ შეიძლება არ გავგავიროვოს ლერმონტოვის ბავშვურმა ქმნილებებმა — მისმა დრამამ „ბოიარმა ორშამ“ (რომ „დემონზე“ არაფერი ითქვას). ეს არ არის „რუსლანი და ლულდმილა“. აქ არ არის არც მსუბუქი ნაქეიფარობა, არც ტყუილი უსაქმურობა, არც სანეტარო სიზანტე, არც ღვინო და არც ამურის ეშმაკობა. არა, ეს არის ცხოვრების მიმართ სატირისებური ღიმილი, რომელიც მოსდებია ჯერ კიდევ ბალღურ ტუჩებს, ეს არის „ცასთან ამაყი მტრობა“, ეს არის ზიზღი ბედისწერის მიმართ და მისი აუცილებლობის წინათგარძნობა. ყველაფერი ეს ბავშვურია, მაგრამ ამავე დროს საშინლად ძლიერი და დიდი გაქანების მქონე. ლომისებური ბუნებაა, საშინელი და ძლიერი სულია.“

არსებითად ასეთივე შეხედულება ჰქონდა გერცენსაც ლერმონტოვის შესახებ, როდესაც იგი წერდა: „ვაეკაცური, დაღვრემილი აზრი არასოდეს არ შორდებოდა ლერმონტოვის შუბლს. ეს აზრი იჩენს თავს ყველა მის ლექსში. ეს არ იყო განყენებული აზრი, რომელიც ცდილობს პოეზიის ყვავილებით შეიმოსოს თავი. არა, ლერმონტოვის რეფლექსია არის მისი პოეზია, მისი წვალება, მისი ძალა.“

მაგრამ განსაკუთრებული გარკვეულობით გამოთქმულია ლერმონტოვის პოეტური შემოქმედების ძირითადი ხასიათი ვ. ა. ბოტკინის წერილში ბელინსკის მიმართ, სადაც ჩვენ ასეთ შესანიშნავ სიტყვებს ვკითხულობთ: „ბაირონმა პირველმა გამოავლინა პოეტურად საშუალო საუკუნეებში შექმნილი საზოგადოებრივი წესწყობილების უარყოფა ან ძველი დროების უარყოფა... სხვანაირად რომ ითქვას, საშუალო საუკუნეებში შექმნილი სულისა და მსოფლმხედველობის უარყოფა ან, კიდევ სხვანაირად რომ ითქვას, არსებული საზოგადოებრივი წესწყობილების უარყოფა. ანალიზის, ექვის და უარყოფის სული, რომელიც თანამედროვე მოძრაობას ახასიათებს, არის სწორედ ის ეშმაკი, ის დემონი, ის სახე, რომელშიაც რელიგიურმა გრძნობამ განსახიერება მისცა თავისი უშუალოების ყოველგვარ მტრებს. მართალი არ არის, განა, რომ ლერმონტოვის ფანტაზიამ დიდი სიყვარულით აღზარდა ეს 'ძლიერი სახე'? ახალგაზრ-

დობისას იგი¹ დროგამოშვებით ევლინებოდა პუშკინსაც, მაგრამ პუშკინის მშვიდი და ნაზი სული კრთოდა ამ საშინელი არსების წინაშე, და იგი მწუხარებით ლაპარაკობდა ხოლმე მასთან შეხვედრის შესახებ. ლერმონტოვმა კი გაბედულად შეხედა დემონს თვალებში, დაუმეგობრდა მას და აქცია იგი თავისი ოცნების მეფედ“.²

ზემომოყვანილ ციტატებიდან კარგად ჩანს, რომ უკვე ლერმონტოვის თანამედროვე ლიტერატორებს შენიშნული ჰქონდათ მისი პოეზიის ძირითადი ხასიათი, ე. ი. ის, რომ პუშკინის შემოქმედებასთან შედარებით ლერმონტოვის შემოქმედება ახალ ნაბიჯს წარმოადგენდა რუსული ლიტერატურის განვითარებაში, რომ ლერმონტოვი მოწაფურად კი არ იმეორებდა პუშკინს და მოწაფურად კი არ ბაძავდა მას, არამედ აგრძელებდა მის გზას და ახალ სიტყვას ამბობდა რუსულ ლიტერატურაში. დღეს ჩვენ ლერმონტოვის ეს ახალი სიტყვა ასე შეგვეძლო განგვემარტა: ლერმონტოვის შემოქმედება იყო ხიდი, რომელიც უნდა გაევლო თავისი განვითარების პროცესში რუსულ ლიტერატურას, რათა იგი, პუშკინიდან ამოსული, მისულიყო გოგოლის რეალიზმამდე, ნეკრასოვისეულ მოქალაქეობრივ ლირიკამდე და სალტიკოვისეულ სატირიკულ პროზამდე. შეიძლება ითქვას, რომ ლერმონტოვის პოეზიაში სრულიად გარკვეულად მოჩანს რუსული ლიტერატურის ის პროგრესული ხაზი, რომელსაც „უარყოფითი“, „მამხილებელი“ და „სატირიკული“ მიმართულება ეწოდება და რომელიც, მხოლოდ ზოგადად აღნიშნული პუშკინის შემოქმედებაში, ასეთ კონკრეტულ სისრულეს მიაღწევს გოგოლის, ნეკრასოვის და სალტიკოვ-შჩედრინის ლიტერატურულ მოღვაწეობაში. ამას გრძნობდნენ სწორედ რუსეთის რევოლუციონერი ინტელიგენციის მამამთავრები — ბელინსკი, გერცენი და ჩერნიშევსკი, როდესაც ისინი განსაკუთრებული სიყვარულით ეკიდებოდნენ ლერმონტოვის პოეტურ შემოქმედებას, თვითონ ლერმონტოვს კი თავის თანამოაზრედ და თანამებრძოლად თვლიდნენ. ამდენად ლერმონტოვის პოეზია შეიძლება დეკაბრისტების (რილევის, ოდოევსკის და სხვ.) რევოლუციური პოეზიის გაგრძელებად იქნას აღიარებული, თვითონ ლერმონტოვი კი იმ თაობის წარმომადგენ-

¹ ე. ი. დემონი.

² Л. Гинзбург, Лермонтов, 218.

ლად უნდა ჩაითვალოს, რომელიც, თანახმად გერცენის სიტყვებისა, შეგნებული ცხოვრებისათვის გამოადვილა სენატის მოედანზე 14 დეკემბერს გასროლილი ზარბაზნების გრიალმა.

აქედან ადვილი გასაგებია ლერმონტოვის დამოკიდებულებაც ბაირონისადმი. ჯორჯ ბაირონის მემბოხე და ღრმა პროტესტით გაჟღენთილი პოეზია იყო ლერმონტოვისათვის ლიტერატურული შემოქმედების სკოლა. ეკვითა და უარყოფით საგსე ბაირონის პოეზია ეხმარებოდა ლერმონტოვს, ადვილად შეეცნო როგორც საკუთარი სულიერი ცხოვრება, ისე გარშემო არსებული რუსული სინამდვილე და მიეღწია შემოქმედების სრული თავისუფლებისათვის, რომელიც ყოველი გენიალური პოეტის დამახასიათებელ ნიშანს შეადგენს. ლერმონტოვის პოეტური სტილი ბაირონის პოეტურ სტილს ემსგავსებოდა, და რუს მწერალთა შორის არ ყოფილა მეორე, რომლის შემოქმედებაში ბაირონიზმს უფრო ღრმა გამოსახულება ეპოვა, ვიდრე ამას ადგილი აქვს ლერმონტოვის პოეზიაში. რა თქმა უნდა, ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ ლერმონტოვი მონურად ბაძევდა ბაირონს: როგორც ზევით ითქვა, ბაირონის ღირებულება ლერმონტოვისათვის იმაში მდგომარეობდა, რომ ბაირონის პოეზია ეხმარებოდა მას საკუთარი თავი და საკუთარი გარემო გამოეცნო.

ამდენად ბაირონის გავლენა თავისუფალ პოეტად ჰქმნიდა ლერმონტოვს, უადვილებდა მას მხატვრული შემოქმედების გზას, ისე როგორც ერთი კონგენიალური მწერალი უადვილებს ხოლმე გზას მეორე კონგენიალურ მწერალს. ლერმონტოვი აყალიბებდა თავის პოეზიაში რუსულ ეროვნულ შინაარსს, თავის საკუთარ რუსულ ცხოვრებას. თვითონ ლერმონტოვსაც ეს გარემოება კარგად ჰქონდა შენიშნული, როდესაც იგი წერდა:

„მე ბაირონი არა ვარ, არა:
ჯერაც უცნობი მე ვარ რჩეული,
მისებრ ქვეყნისთვის უცხო, ეული,
მაგრამ რუსული სულის ამარა“.¹

ამრიგად, ბაირონთან მსგავსებაში ლერმონტოვი რჩებოდა რუსეთის ეროვნულ მწერლად, თვით ეს მსგავსება კი შესაძლებელი

¹ თარგმანი ეკუთვნის მ. პატარიძეს.

იყო, ცხადია, იმიტომ, რომ რუსული ეროვნული სინამდვილე ლერმონტოვის დროისა ემთხვეოდა რევოლუციის შემდეგ დასავლეთ ევროპაში დამყარებულ სინამდვილეს, რომელმაც წარმოშვა ბაირონის შემამბოხე პოეზია, როგორც თავისი მოწინააღმდეგე.

ყველა იმიდან, რაც ზევით ითქვა, ცხადია, რომ ლერმონტოვის შემოქმედების სისტემატიური შესწავლა ჩვენ მისი ლირიკის განხილვით უნდა დავიწყოთ.

ლირიკა

ლერმონტოვის ლირიკულ ლექსებს ჩვეულებრივ ორ მთავარ ჯგუფად ანაწილებენ. ერთ ჯგუფს შეადგენენ ინტიმური ლირიკის ლექსები, ხოლო მეორე ჯგუფს — სოციალური ლირიკის ლექსები. ინტიმური ლირიკის ლექსები ჭარბობენ ლერმონტოვის პოეტური განვითარების პირველ პერიოდში (1836 წლამდე). მნიშვნელოვანი ადგილი ამ ლექსებში ეკუთვნის სიყვარულის განცდებს. მეორე პერიოდში კი სიყვარულის თემა თითქმის ამოვარდნილია ლერმონტოვის ლირიკიდან და უპირატესობა ეძლევა სოციალურ თემატიკას.¹ ორივე პერიოდის ლირიკულ ლექსებს საერთო საფუძველი აქვთ როგორც ლერმონტოვის მსოფლმხედველობაში, ისე მის სულიერ განწყობილებაში.

განსაკუთრებული გარკვეულობით მოჩანს ლერმონტოვისათვის დამახასიათებელი ეს სულიერი განწყობილება ლექსში „იალქანი“, რომელიც 1832 წელს დაიწერა:

„შორს იალქანი ბრწყინვალეს მართოდ
ზღვის ცისფრად გაშლილ სიელვარეში,
შორეულ ქვეყნად ნეტავ რას ნატრობს?
ან რა დატოვა მშობელ მხარეში? ,
თამაშობს ტალღა, უბერავს ქარი,
და იღუნება კრიალით ანძა,
შეების მძებნელი იგი არ არის

¹ სრულიად წინააღმდეგი მიმართულება აქვს ლერმონტოვის პოემის განვითარებას, რომელიც გვირგვინდება სიყვარულის თემაზე აგებული „დემონით“.

და არც გაუბრის ამ შევების განცდას!
მის ქვემოთ — ლურჯი ჰავლი მიგალობს,
ზემოთ — მზე სიერცეს სხივებით იპყრობს,
ის კი — მშფოთვარე, უხმობს გრივალებს,
თითქოს გრივალში მშვიდობა იყოს.¹

ამ მშვენიერ ლექსში იალქანი არის იმ მაძიებელი რომანტიკული სულის სიმბოლო, რომელსაც მარად მოძრაობა და ცვლილება, მარად ბრძოლა სწყურია. ყველაზე უფრო აუტანელი უბედურება ამ რომანტიკული სულისათვის იქნებოდა ერთს წერტილზე გაყინვა, მოცემულ აწმყოზე გაჩერება.² ძალიან ბედნიერიც რომ იყოს აწმყო, იგი მალე მობეზრდებოდა ასეთ სულს, და ის დაიწყებდა ახლის ძებნას, ახლისაკენ ლტოლვას. ამრიგად, ლტოლვა ახლისაკენ, ძიება ახლისა, ბრძოლა ახლისათვის, — აი რა აძლევს სიცოცხლეს ხალისს, აი რა არის სიცოცხლის მიზანი. მაგრამ ლტოლვა ახლისაკენ ხომ თვითონ სიცოცხლის არსებას შეადგენს, ვინაიდან რა არის სიცოცხლის შინაარსი, თუ არა ცვლილება, ე. ი. ძველისაგან განუწყვეტელი განშორება და ახლისაკენ გადასვლა? მაშასადამე, სიცოცხლის მიზანი და გამართლება თვით ამ სიცოცხლის პროცესში ყოფილა მოცემული და არა მის გარეშე. აზრი და მიზანი იმანენტური ყოფილა სიცოცხლისათვის და არა ტრანსცენდენტური, თვით. სიცოცხლე კი იმიტომ როდი ყოფილა კარგი, რომ მისი საშუალებით ჩვენ ვაღწევთ ბედნიერებას, სათნოებას, სიბრძნეს ან სხვა რაიმე ღირებულებას, არამედ, პირუკუ, თვითონ ბედნიერება, სიბრძნე და სათნოება იმდენად ყოფილან ქეშმარიტი ბედნიერება, სიბრძნე და სათნოება, რამდენადაც ისინი სიცოცხლის პროცესისათვის საჭირო მომენტებს შეადგენენ. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ უმაღლესი საბუთი სიცოცხლის ღირებულებისა ყოფილა თვითონ სიცოცხლე, თვითონ პროცესი ცხოვრებისა, ე. ი. ცვლილება, მოძრაობა, ბრძოლა განახლებისათვის.

¹ თარგმანი კ. ნადირაძისა.

² შტრ. ამას ლერმონტოვის სიტყვები: «Жизнь скучна, когда боренья нет», «Мне нужно действовать», «Понять я не могу, что значит отдыхать», («11 июня 1831 года»).

ლერმონტოვის იალქანი არ ეძებს ბედნიერებას:

„შეების მძებნელი იგი არ არის“.

არც უბუდურობას გაუბრის იგი: ბედნიერება და უბედურობა, სიამოვნება და უსიამოვნება, სიხარული და ტანჯვა მოკლებული არიან მისთვის აბსოლუტურ ღირებულებას და იძენენ თავის მნიშვნელობას იქიდან, თუ რამდენად აუცილებელი არიან ისინი იმისათვის, რათა სიცოცხლის დუდილს ვგრძნობდეთ. პოეტის აზრით, აბსოლუტური ღირებულება აქვს მხოლოდ სიცოცხლეს, მხოლოდ განუწყვეტელ ცვლილებას და მოძრაობას, მხოლოდ შეუჩერებელ ლტოლვას განახლებისაკენ, მხოლოდ „გრიგალს“:

„ის კი მშფოთვარე უხმობს გრიგალებს,
თითქოს გრიგალში მშვიდობა იყოს“.

აქედან ის აზრი გამომდინარეობს, რომ სიცოცხლე არაფერს არ ექვემდებარება. არ ექვემდებარება იგი, მაშასადამე, ზნეობისა და პოზიტივური რელიგიის კატეგორიებსაც. პირიქით: ყოველი ზნეობა და ყოველი რელიგია, ლექსში მოცემული კონცეპციის თანახმად, თვითონ არიან სიცოცხლის ფუნქციები, რომლების გამართლება იმაშია, თუ რამდენად ახერხებენ ისინი სიცოცხლის (ე. ი. ცვლილებისა და მოძრაობის) გაძლიერებას. სხვანაირად რომ ითქვას, ზნეობისა და პოზიტივური რელიგიისათვის კი არ არსებობს სიცოცხლე, არამედ სიცოცხლისათვის არსებობენ ზნეობაც და რელიგიაც, თვით სიცოცხლე კი თავისთავისათვის არსებობს, თავისთავად კარგია: სიცოცხლე აბსოლუტურია. მაშ, სიცოცხლე სიცოცხლისათვის, ცვლილება ცვლილებისათვის, მოძრაობა მოძრაობისათვის—ასეთია ლერმონტოვის პოეზიის პრინციპი, რომელიც ადვილად ამოიკითხება „იალქანში“. როგორც ირკვევა, თავის მსოფლგაგებით ლერმონტოვი უახლოვდება იმ რომანტიკოსებს, რომლებიც ჰეგელის პირით ამბობდნენ, რომ უმაღლესი აზრი ან მიზანი ყოველი საგნისა არის ცვლილება, მოძრაობა, სიცოცხლე, ბრძოლა განახლებისათვის, ე. ი. დიალექტიკა. აქედან მოდის ლერმონტოვის მტრობაც მეტაფიზიკის ან „ზეცის“ წინააღმდეგ («с небом гордая вражда»), რასაც აღფრთოვანებაში მოჰყავდა ათეისტი ბესარიონ ბელინსკი. ლერმონტოვისათვის თვით სიცოცხლე იყო ღვთაება და სხვა ღვთაება, გარეშე სიცოცხლისა, არ არსებობდა და არც იყო საჭირო. ამიტომაც არ იდ-

რეკლამისტოვი მუხლებს, „ზეცის“ წინაშე: პირიქით, მზად იყო შებრძოლებოდა მას, როდესაც ხედავდა, თუ როგორ ითრგუნება რეალური სიცოცხლე ილუზორული „ზეცის“ მიერ. ლერმონტოვისათვის ქეშპარიტი ღმერთის სუფევა რელიგიურ „ზეცაში“ და უხილავ „საიქიოში“ კი არ იმყოფებოდა, არამედ ხილულ დედამიწაზე, სააქაოში. მართალია, პოეტმა იცოდა, რომ ბევრი ტანჯვაა სააქაო ან მიწიერ ცხოვრებაში, მაგრამ მას ეს ტანჯვა არ აშინებდა, ვინაიდან მან ისიც იცოდა, რომ ტანჯვა აუცილებელია სიცოცხლისათვის: სიცოცხლე არის ცვლილება, მოძრაობა (უძრაობა ხომ სიკვდილია), და ეს მოძრაობა არ იქნებოდა, რომ არ ყოფილიყო ტანჯვა. ლერმონტოვის იალქანსაც ტანჯვისა და უსიამოვნების არ ეშინია და არც სიამოვნებას ელტვის იგი: მას სწყურია მხოლოდ მოძრაობა, ბრძოლა, ქარიშხალი. თავისი სულიერი განწყობილებით და „იალქანში“ გამოთქმული მსოფლგანცდით ლერმონტოვი უსწრებდა წინ რევოლუციის მგოსანს, მაქსიმ გორკის, რომელიც მთელი თავისი ცხოვრების განმავლობაში ებრძოდა მეშჩანოვის ქაობს და აღფრთოვანებულ ჰიმნებს უმღეროდა მოძრაობას, სიცოცხლეს, „გრიგალს“, „მამაცთა გმირობას“. ეს გარემოება გვიადვილებს ჩვენ გავიგოთ ლერმონტოვის როგორც სოციალური, ისე ინტიმური ლირიკა.

თავის სოციალურ ლირიკაში ლერმონტოვი გვევლინება, ერთი მხრით, რილევის მოქალაქეობრივი ლირიკის მემკვიდრედ და გამაგრძელებლად, ზოლო მეორეს მხრით, ნეკრასოვის პათეტიკური ლირიკის წინამორბედად. რილევი, ლერმონტოვი და ნეკრასოვი რუსული მოქალაქეობრივი რევოლუციური ლირიკის განვითარების ერთი უწყვეტი ხაზის გარკვეულ ეტაპებს წარმოადგენენ. თუ რილევის ლირიკა გამომსახველია აზნაურული რევოლუციონერობის, ზოლო ნეკრასოვის ლირიკა გლეხური რევოლუციონერობის, ლერმონტოვის ლირიკის შესახებ უნდა ითქვას, რომ იგი არის გარდამავალი საფეხური აზნაურული რევოლუციონერობისაგან გლეხური რევოლუციონერობისაკენ და, მაშასადამე, მას ერთი ნიშნებიც აქვს და მეორესიც. გლეხური რევოლუციონერების მსგავსად ლერმონტოვი თამამია საზოგადოებრივი ცხოვრების გაბატონებული წესების უარყოფაში; მაგრამ აზნაურული რევოლუციონერების მსგავსად ლერმონტოვს აკლია ნათელი და გარკვეული პოეტური წარმოდგენა ცხოვრების იმ ახალ ფორმებზე, რომლებმაც ძველი წესები

უნდა შეცვალონ. საზოგადოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ძლიერი და გაბედული გაბატონებულ ღირებულებათა უარყოფაში, ლერმონტოვი ამდენადვე ძლიერი არ იყო თავისი დადებითი იდეალების პოეტურ გამოხატვაში. მას უკეთესად ეხერხებოდა საკითხების დაყენება, ვიდრე ამ საკითხებზე ნათელი და გარკვეული პოეტური პასუხების გაცემა. რა თქმა უნდა, როდესაც ლერმონტოვის შემოქმედებას ვეცნობით და ღრმად შევდივართ ამ პოეტისათვის დამახასიათებელ უარყოფის ბუნებაში, არ შეგვიძლია არ შევნიშნოთ, რომ ლერმონტოვის უარყოფას საფუძვლად ჰქონდა ძლიერი შეგნება უკეთესი ცხოვრების შესაძლებლობისა, მაგრამ, როგორც უნდა ყოფილიყო ეს უკეთესი ცხოვრება, ან რა საშუალებით შეიძლებოდა მისი შენება, ყველაფერი ეს ლერმონტოვს თავის მხატვრულ შემოქმედებაში გარკვეულად არ გამოუხსახავს. ანალიტიკური ნაწილი ლერმონტოვის პოეზიაში აკარბებდა სინთეტიკურ ნაწილს, და სხვანაირად ეს არც შეიძლებოდა ყოფილიყო ნიკოლოზ პირველის რუსეთში, სადაც უდიდეს ამოცანას, რომელიც იდგა საზოგადოების მოწინავე ელემენტების წინაშე, არსებული სოციალ-პოლიტიკური წყობილების დაშლა წარმოადგენდა.

ლერმონტოვის სოციალური ლირიკა ეხება რუსეთის საზოგადოებრივ ცხოვრების მტკივნეულ საკითხებს. ამ დარგის ლექსებს შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია „პოეტის სიკვდილი“, „ფიქრი“, „პირველი იანვარი“, „მშვიდობით, რუსეთო, დაუბანელო“ და „თურქის ჩივილი“, ლექსი „პოეტის სიკვდილი“, შეიძლება განხილული იქნას, როგორც ლიტერატურული გამოსახულება იმ სოციალური ბრძოლისა, რომელიც მიმდინარეობდა რუსეთის თავად-აზნაურობის ორ ბანაკს შორის. ერთი იყო მაღალი, მეფის სასახლესთან დაახლოებული, ჩინებითა და ორდენებით შემკობილი არისტოკრატია, ხოლო მეორე იყო საშუალო და წვრილი აზნაურობა, ოპოზიციურად განწყობილი თვითმპყრობელობისა და მისი ბიუროკრატიული სისტემის მიმართ. თავის ლექსში „პოეტის სიკვდილი“ ლერმონტოვი ამ უკანასკნელი სოციალური წრის მესიტყვედ გამოდის და მოქალაქეობრივი აღშფოთებით გაქლენთილი სიტყვებით ამთარახებს თვითმპყრობელური რუსეთის არისტოკრატიას, რომელსაც იგი „თავისუფლებისა და ნიჭის ჯალათს“ უწოდებს.

არანაკლებ ძლიერი სატირიკული ტონითაა დაწერილი ლექსი „ფიქრი“, რომელიც 1838 წელს ეკუთვნის.

„თაობას ჩვენსას მე შევეურებ დაღონებული:
ან ცარიელი, ან ბნელია მყოფადი მისი“.¹

ასე იწყება ეს მშვენიერი ლექსი, სადაც მხილებულია ის უნებისყოფა და მაღალ იდეალებს მოკლებული ნაწილი თავად-აზნაურული ინტელიგენციისა, რომელიც 14 დეკემბრის აჯანყების დამარცხების შემდეგ სრული გონებრივი და ზნეობრივი პროსტრაციის მსხვერპლი შეიქნა. ლერმონტოვი არ ზოგავს ამ დაკნინებულსა და დაუძლურებულ ინტელიგენციას. მაღალი მიზნები ამ ინტელიგენციას არ გააჩნია, და მთელი მისი ცხოვრება ამის გამო უფერული და მოსაწყენია. ძლიერ მისწრაფებებს მოკლებულ თაობას დაკარგული აქვს ცხოვრების საქე, და იგი გარედან შემოპრილ შემთხვევათა სათამაშოდ არის გადაქცეული.

„ჩვენ გვძავს და გვიყვარს სულ შემთხვევით,
სიყვარულს მაღალს
და მძულვარებას ჩვენ არაფერს არ ეწირათ გულით!
და სულში მეფობს იღუმალი სიცივე რაღაც,
როს სისხლში ცეცხლი გვაქვს დანთებული“.

ვისაც ცხოვრებაში დიდი მიზანი არ აქვს, მას ყველაფრის ეშინია, და პოეტიც სწუხს, როდესაც ხედავს თავისი დროის ინტელიგენციის სიმხდალეს. ეგოისტურად ებლაუქება ეს ინტელიგენცია ყოველ სიამოვნებას და ეშინია, რომ არ დაჰკარგოს იგი მაგრამ უკვე ეს შიში სიამოვნების დაკარგვისა ართმევს ამ გრძნობას სიამოვნებისათვის დამახასიათებელ თვისებას: ეგოისტური შიში სიამოვნებას დაკარგვისა აქცევს სიამოვნებას უსიამოვნებად. თურმე სიამოვნება მხოლოდ მაშინ ყოფილა ჭეშმარიტად სასიამოვნო, როდესაც იმდენი სულიერი ძალა გვაქვს, რომ ყოველთვის მზად ვართ გამოვეთხოვოთ ამ სიამოვნებას, ე. ი. როდესაც ჩვენ ბატონი ვართ და არა მონა სიამოვნებისა. როდესაც სიამოვნება. რავინდ დიდიც არ იყოს იგი, არ გვართმევს თავისუფლებას. ამრიგად, უკანასკნელი საფუძველი

¹ თარგმანი დ. გაჩეჩილაძისა.

ლი ყოველი სიამოვნებისა, ლერმონტოვის აზრით, ყოფილა ადამიანის თავისუფლება, და თანამედროვე თაობის უბედურების ძირითად მიზეზსაც პოეტი იმაში ხედავს, რომ იგი მოკლებულია თავისუფლებას, რომ ამ თაობის ადამიანები

„საფრთხის წინაშე არიან საძრახად სულმოკლეები
და მპყრობელის წინ — ბილწი მონები“.

აქ საჭიროა ისიც აღინიშნოს, რომ თანამედროვე თაობის დასახსიათებლად ლერმონტოვმა გამოიყენა რომანტიკული თარგი, ან გარემოებამ კი ერთი მწიგნობრული ელემენტი შეიტანა ლექსში და ამით დააშორა იგი სინამდვილეს. რომანტიკოსების კვალად ლერმონტოვი თანამედროვე თაობის სისუსტის ერთ-ერთ მიზეზად აცხადებს სწავლა-განათლებას.

„მივიღეთ სწავლა, ფუჟად ტვინის გამომშრობელი“, — ამბობს პოეტი. რა თქმა უნდა, ლერმონტოვი ცდებოდა ამ შემთხვევაში და ამდენად რომანტიკული თარგი უშლიდა მას ხელს სინამდვილე სწორად გამოესახა. მართლაც, ნიკოლოზის დროის თავადაზნაურული ინტელიგენციის ნაკლოვანება ის კი არ იყო, რომ იგი სწავლით იყო დამძიმებული, არამედ, პირუტყუ, მის ნაკლს ის შეადგენდა, რომ საკმაო სიღრმით არ ჰქონდა მას ეს სწავლა შეთვისებული. რომანტიზმის გავლენისაგან უფრო თავისუფლად და უფრო რეალისტურად შეეხო ამავე საკითხს პუშკინი, რომელმაც ონეგინის სისუსტის მიზეზად მისი ზერელე სწავლა-განათლება, მისი ცოდნის ნაკლებობა აღიარა.

ეს მცირე ხარვეზი არ ართმევს მაინც ლერმონტოვის ლექსს მის დიდს პოეტურ ღირსებას: ასე მწარედ არავის არ გაუკიცხავს დეკემბრის აჯანყების დამარცხების შემდეგ პროსტრაციაში ჩავარდნილი თავადაზნაურული ინტელიგენცია. ზოგი რამ ლერმონტოვის ამ სატირიკულ ლექსში მოგვაგონებს პეტრე ჩადაევს, რომელმაც 1836 წელს გამოქვეყნებულ თავის „ფილოსოფიურ წერილში“ გააკრიტიკა ნიკოლოზ პირველის რუსეთი. ბელინსკი დიდი თანაგრძნობით შეხვდა ლერმონტოვის „ფიქრს“. „ეს ლექსი სისხლით არის დაწერილი. იგი შეურაცხყოფილი სულის სიღრმიდან არის ამოსული. იგი კვნესაა იმ ადამიანისა, რომლისათვის შინაგანი ცხოვრების არქონე-

ბა არის ფიზიკურ სიკვდილზე ათასჯერ მეტი ბოროტება“, ასე წერდა ბელინსკი ლერმონტოვის „ფიქრის“ შესახებ.

ლექსში „პირველი იანვარი“ (1840 წ.) ლერმონტოვი გესლით სავსე სიტყვებით ახასიათებს რუსეთის მაღალი საზოგადოების ზნეობრივ დონეს. ცოცხალი გულისა და საღი გონების ადამიანებს პოეტი ვერ პოულობს ამ წრეში. ირგვლივ მხოლოდ გამოფიტული, უსულო ლანდები, რომლებსაც ბუნების მიერ მინიჭებული საჩუკრე ეთიკეტის ხელოვნური ნიღბით შეუცვლიათ. გარეგნული ბრწყინვალეობით შემოსილს მათ ცხოვრებაში პოეტი ვერ ხედავს გონიერ შინაარსს. ისინი თითქოს რაღაცას აკეთებენ, რაღაცას ეძებენ, რაღაცას სურთ, მაგრამ ეს მათი ფუსფუსი სრულიად ცარიელი და უაზროა. განსაკუთრებით მწარეა პოეტის შეხედულება არისტოკრატიული წრის მანდილოსნებზე, რომლებსაც ადრე ეკარგებოდათ სულის უმანკოება და ქალური მორცხვობა. პოეტი ცდილობს დაივიწყოს ეს გარყვნილი საზოგადოება და ფიქრით მაინც გადაეშვას თავისი ბავშვობის იმ ბედნიერ წლებში, როდესაც იგი ცხოვრობდა სოფლად, ბუნებასთან აწლო. ეს მოგონება აძლევს პოეტს ერთგვარ შვებას, მაგრამ როდესაც იგი გონს მოვა და შეამჩნევს, რომ ყველაფერი ეს მხოლოდ ოცნებაა, და რომ მის გარშემო ისევ ის უსულგულო საზოგადოება ფუსფუსებს, პოეტი აივსება ბრაზით და მზად არის ესროლოს ამ საზოგადოებას პირისახეში „რკინის ლექსი, მორწყული სიმწრითა და სიავით“.

ლექსი „გტოვებ, რუსეთო დაუბანელო“ დაიწერა 1841 წელს, როდესაც ლერმონტოვი უკანასკნელად ეთხოვებოდა ჩრდილოეთს და კავკასიისაკენ მოემგზავრებოდა. პოეტი კმაყოფილებას გამოთქვამს, რომ იგი შორდება რუსეთს, შორდება იმ ქვეყანას, სადაც ყოველი კაცი ან ბატონია, ან მონა და სადაც ერთი ისეთი ვინმე არ მოიპოვება, რომელიც არც ბატონი იყოს და არც მონა (ე. ი. არ მოიპოვება თავისუფალი მოქალაქე). რუსეთის ეს დახასიათება ძალიან ჰგავს ალექსანდრე გერცენის ნათქვამს იმის შესახებ, რომ ნიკოლოზ პირველის რუსეთის მოსახლეობა წარმოადგენდა ვეებერთელა იერარქიულ კიბეს: თუ ქვევიდან შეხედავდით ამ კიბის საფეხურებზე მოთავსებულ ადამიანებს, ყველანი ბატონებად მოგეჩვენებოდათ; თუკი ზევიდან დახედავდით მათ, ყველანი მონებად გამოჩნდებოდნენ. მართლაც, ამ იერარქიული კიბის მწვერვალზე იმყოფებოდა ნიკოლოზ

მეფე, რომლისათვისაც ყველანი თანასწორად მონები იყვნენ — თავადიშვილებიც და ვაჟრებიც, აზნაურებიც და მათი ყმებიც; ამ კიბის ქვედა საფეხურზე კი იმყოფებოდნენ ყმები, რომლებისთვისაც ყველა, ვისაც კი ჰალსტუხი ჰქონდა, ბატონი იყო — ტიტულიარნი სოვეტნიკიც და მინისტრიც. თვით ერთი და იგივე კაცი ერთსა და იმავე ღროს ბატონიც იყო და მონაც: გულშეიადი ბატონი იყო იმათ მიმართ, ვინც მასზე უფრო დაბლა იდგა სოციალური იერარქიის კიბეზე, ხოლო ქედმოხრილი მონა იყო იმათ მიმართ, ვისაც ოდნავად მაინც უფრო მაღალი საზოგადოებრივი მდგომარეობა ეჭირა. ამასობაში კი ნამდვილი კაცი, ნამდვილი მოქალაქე, რომელსაც ქართული ლექსის თანახმად შეეძლო თავის თავზე ეთქვა:

„არც არავის ყმა ვყოფილვარ,
არც არავინ ყმად მყოლია“.

ნიკოლოზ პირველის რუსეთში არ მოიპოვებოდა. გასაგებია ამიტომ, რამდენი სიმართლე იყო ლერმონტოვის სიტყვებში, რომ რუსეთი წარმოადგენს ბატონებისა და მონების ქვეყანას: უფრო მძაფრი სატირა მეფური რუსეთის სოციალ-პოლიტიკურ წესწყობილებაზე არავის დაუწერია. ემშვიდობებოდა რა „ბატონებისა და მონების რუსეთს“, მის „ლურჯმუნდირიან“ ჟანდარმებსა და მრისხანე „ფაშებს“, პოეტი გამოთქვამდა იმედს, რომ სანდო თავშესაფარს აივულურ დესპოტებისაგან იგი ელირებოდა კავკასიის ქედს გადმოდმა, ე. ი. საქართველოში. როგორც ჩანს, ლერმონტოვის წარმოდგენაში საქართველო ისახებოდა თავისუფლების ქვეყნად. მაგრამ ჩვენთვის ცხადია, რომ ეს იყო უბრალო ილუზია, მოწყურებული გულის ოცნება.

ლექსი „თურქის ჩივილი“ ეკუთვნის იმ პერიოდს, როდესაც ლერმონტოვი ჯერ კიდევ საუნივერსიტეტო პანსიონის მოწაფე იყო. თურქეთის სახით ამ ლექსში ნაგულისხმევია პოეტის სამშობლო რუსეთი. ლექსში ჩვენ ვხვდებით ასეთ ძლიერ სტრიქონებს:

„კაცთა ცხოვრება აღრე ხდება იქ უმძიმესი...
ღამონებული, ბორკილებში იქ კაცი კვნესის“.¹

¹ თარგმანი დ. გაჩეჩილაძისა.

პოეტმა იცის, რომ ყოველი ადამიანი ადამიანად იბადება ქვეყანაზე და, მაშასადამე, რუსეთსაც აძლევს ბუნება ჭეშმარიტ ადამიანებს, ძლიერი ჭკუითა და ნებისყოფით აღჭურვილებს და სიკეთისათვის გულგახსნილებს. მაგრამ ბუნების ეს საჩუქარი საზოგადოებაში ვერ პოულობს სათანადო პირობებს განვითარებისათვის. პირიქით, საზოგადოება ახშობს იმას, რასაც ბუნება იძლევა, აქრობს ადამიანებში ბუნებისაგან მონიჭებულ მიდრეკილებას სიკეთისაკენ.

„ოღონდ უდროო დარდს ადრევე დამონებთან;

მათში სიკეთის ადრე ქრება სინათლე წყნარი“ —

აი ამ კაცთა ხვედრი, რომელნიც ნიკოლოზის რუსეთში დაბადებულან და აღზრდილან. რომ დიდს ნუგეშს ასეთი დაკვირვება პოეტს არ მისცემდა, ეს თავისთავად ცხადია, და ლერმონტოვის სოციალურ ლირიკაშიც მძაფრი პროტესტის ქვეშ ცხოვრებით ღრმა უკმაყოფილება მოჩანს.

იგივე უკმაყოფილება მის გარეშე არსებული ცხოვრებით სარჩულად უდევს ლერმონტოვის ინტიმურ ლირიკას, რომელიც მსოფლიო სევდის რუსულ გამოხატულებას წარმოადგენს და მარტოობისა და სულის ობლობის მოტივებზეა აშენებული. ბევრი ლექსი აქვს ლერმონტოვს ამ მარტოობისა და სულის ობლობის გრძნობისათვის დათმობილი. ლექსში „ფიქვი“ (1840 წ.), რომელიც ჰეინრიხ ჰეინეს ერთ-ერთი ლექსის გადმოკეთებას წარმოადგენს, აღწერილია ის სულიერი მარტოობა, რომელსაც განიცდის გრძნობით სავსე, მაგრამ მეგობარს მოკლებული ქმნილება. ახალგაზრდა გულს სწყურია სიყვარული; მთელი თავისი არსებით ის საყვარელი მეგობრისაკენ მიილტვის. მაგრამ სინამდვილის უღმობელი გარემო ამაოდ აქცევს ამ ლტოლვას, რადგან მეგობარი შორს არის და მისკენ მისასვლელი გზა გაუვალია.

მსგავსი მოტივი გატარებულია ლექსში „ტუსალი“ (1837), სადაც ციხეში დამწყვდეული კაცი ოცნებობს თავის საყვარელ მეგობარზე, ოცნებობს თავისუფალ ცხოვრებაზე, მაგრამ ხედავს გარშემო საპყრობილის კედლებს და დაკეტილ კარებს იქით ესმის დარაჯის ნაბიჯთა მოსაბეზრებელი რიტმი. ასეთ ტუსალად გრძნობდა თავის თავს ლერმონტოვი ნიკოლოზ პირველის რუსეთში და ამაოდ ოცნებობდა თავისუფლებაზე.

სევდით მოცულ ლექსში „ვარ მოწყენილი, ვარ მე მწუხარე,“

რომელიც 1840 წელს არის დაწერილი, სულიერ ობლობით დატანჯული პოეტი იმ უსასო დასკვნამდე მიდის, რომ ადამიანის ცხოვრება ყოფილა „უშინაარსო და ბრიყვი მასხრობა“.

ლექსში „გამოველ მარტოდ, გზა მოელვარე“ (1841 წ.) პოეტი უარს ამბობს ასეთ უშინაარსო და უფერულ ცხოვრებაზე, რადგან კარგს არაფერს იგი არ ელის მომავალში, წარსული კი მას სრულიად აღარ ახარებს, და ერთადერთი სურვილი აქვს კიდევ დარჩენილი — მოკვდეს მალე და დაივიწყოს ყოველი სიმწარე, რომელიც მას ცხოვრებამ ასვა. მხოლოდ სიკვდილი მიაჩნია პოეტს ერთადერთ საშუალებად იმ თავისუფლების მოსაპოვებლად, რომელსაც ამაოდ ეძებდა მისი გული ნიკოლოზ პირველის რუსეთში. მაგრამ თავისებურია პოეტის წარმოდგენაც სიკვდილზე; ლერმონტოვს არ სურს ის სიკვდილი, რომელიც არააოზად აქცევს ცოცხალ არსებას. მას სძულს ჩვეულებრივი სიკვდილის სიჩუმე და უძრაობა, მას ეზიზღება სამარის სიცივე და უგრძნობელობა, და ის სიკვდილიც, რომელზედაც ოცნებობს პოეტი, არსებითად რომ ითქვას, უმაღლეს ხარისხში აყვანილი სიცოცხლეა. მართლაცდა, პოეტს სურს ისეთი სიკვდილი, რომელიც, არამცთუ არ შეუწყვეტდა მას სუნთქვას, არ გაუქრობდა სმენას და არ წაართმევდა ბუნების მშვენიერების გრძნობას, არამედ ამოძრავებდა ყველა მის ბუნებრივ ძალებს.

«Я бы хотел навеки так заснуть,
Чтобы в груди дрожали жизни силы»,

ამბობს პოეტი. ეს არ ჰგავს ჩვეულებრივ სიკვდილს, რომელიც ბოლოს უღებს ყოველგვარ მოძრაობას, ცვლილებას, გრძნობას. უსაშინელეს სიავედ პოეტს მიაჩნია სწორედ უძრაობა, უცვლელობა, უგრძნობელობა, და თავის დროის სინამდვილეც მას იმის გამო ავსებდა მწუხარებით, რომ იგი ვერ პოულობდა იქ მოძრაობას, ბრძოლას, ცვლილებას, ვერ პოულობდა ჭეშმარიტ სიცოცხლეს. ამრიგად, პოეტს სიცოცხლე კი არ სძულდა, როგორც ასეთი, და სიცოცხლის პრინციპს კი არ ეწინააღმდეგებოდა იგი, არამედ მას სძულდა ისეთი სიცოცხლე, რომელიც თავისი უცვლელობითა და უფერულობით, თავისი სიცივითა და სიჩუმით (სწორედ ასეთი იყო სიცოცხლე ნიკოლოზ პირველის საშინელი რეჟიმის დროს) სიკვდილს ემსგავსებოდა.

ხშირად პოეტი თავისი დროის საზოგადოებისაგან მიღებულ მძიმე შთაბეჭდილებათა გასაფანტავად მიმართავდა ბუნებას და იჭეხებდა სულის მოსაბრუნებელ ნუგეშს. ლერმონტოვს უყვარდა ბუნება, მისი მარადიული მოძრაობით, მისი დაუდევარი ლელვით, სადაც სიხარულს მოსდევს მწუხარება და მწუხარებას ცვლის ახალი სიხარული (ლექსი „მიწა და ცა“).

ასეთი დამოკიდებულება ბუნებისადმი მშვენიერად მოჩანს იმ ლირიკულ ლექსებში, რომლებიც პოეტს დათმობილი აქვს ბუნების აღწერისათვის. აღსანიშნავია, რომ ლერმონტოვის ასახვაში ბუნება არ ჰგავს პუშკინის მიერ წარმოდგენილ ბუნებას. პუშკინი გვაძლევს მომეტებულად რუსეთის სადა და მკრთალი ბუნების სურათებს. რაც შეეხება ლერმონტოვს, იგი, მართალია, არ გაუბრბის რუსეთის პეიზაჟს, მაგრამ მომეტებულ შემთხვევებში აგვიწერს კავკასიის გრანდიოზულ ბუნებას¹.

რუსეთის პეიზაჟი მოცემული აქვს ლერმონტოვს ლექსებში: „როდესაც ყვითლად შეფერილი ბიბინებს ყანა“ და „სამშობლო.“ პირველ ლექსში პოეტი გვაუწყებს, რომ ბუნების წიაღში ყოფნა ანელებს მის სულიერ შფოთვის, ავიწყებინებს მას თავის „მე“-ს და არიგებს ცხოვრებასთან. ასეთს წუთებში პოეტი მზად არის მთელი თავისი არსებით შეუერთდეს ბუნებას, იგრძნოს თავისი თავი პატარა წვეთად მის გარშემო არსებული სინამდვილის უსაზღვრო ოკეანეში და მუხლმოდრეკილი ევედროს მის სიდიადეს. ეს არის ის პანთეისტური განცდა, რომლისთვისაც ბუნება გადაქცეულა ღვთაებად და სხვა ღმერთი, გარეშე ბუნებისა, არ არსებობს.

„როდესაც ყვითლად შეფერილი ბიბინებს ყანა
და თავის ხმაზე აშრიალებს გრილ ტყეს ნიავი
და მწვანე ფოთლის სამური ჩრდილის ქვეშ წყნარად
უეიმადება ჟოლოსფერი ბაღში ქლიავი...
ქაშინ ქრებიან კმუნვარების ნაოჭნი შუბლზე,
მაშინ ჩემს სულში მშფოთვარების გრიალი ცხრება,
ჩემთვის მიწაზე ახლო არის ბედნიერება
და თვითონაც უფალს ზეცაში ეუმზერ“.²

¹ თვითონ ლერმონტოვი ამბობდა, რომ მას კავკასიის მთები ურჩევნია. რუსეთის ველებს, შდრ. ლექსი „11 ივნისი 1831 წლისა.“

² თარგმანი დ. გაჩეჩილაძისა.

ამრიგად, უფალ-ღმერთს პოეტი გრძნობდა ბუნების წიაღში და არა მის გარეშე, ბუნება იყო მისთვის ღმერთი. ბუნებასთან იყო დაკავშირებული აგრეთვე პოეტის სოციალური გრძნობაც, — მაგალითად, მისი სიყვარული სამშობლოსადმი. ლერმონტოვის წარმოდგენაში სამშობლოს ცნება უკავშირდებოდა არა მის სოციალ-პოლიტიკურ წესწყობილებას, არამედ ბუნებას და ხალხს, როგორც ამ ბუნების განუყრელ ნაწილს. კარგად მოჩანს ეს ლექსში „სამშობლო“, სადაც ლერმონტოვი გარკვეულად ემიჯნება რუსეთის ოფიციალურ პატრიოტიზმს და გულახდილად აცხადებს, რომ თავის საყვარელ სამშობლოდ მას მიაჩნია არა ოფიციალური პოლიტიკური რუსეთი მისი მოჩვენებითი დიდებითა და ბრწყინვალეებით, არამედ გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული რუსეთი მისი კეთილი და გულუბრყვილო გლეხობით, მისი თვალუწვდენელი მინდვრებით, მისი დინჯი და ღრმა მდინარეებით.

თუ რა ზომამდე გახსნილი ჰქონდა გული ლერმონტოვს მეგობრული გრძნობისათვის და ადამიანისადმი სიყვარულისათვის, ამის მშვენიერი ნიმუშია მისი ლირიკული ლექსები „ა. ი. ოდოევსკის ხსოვნას“, „მეზობელი“, და „ლოცვა“, («Я Матерь Божия»).

განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ლერმონტოვის ლირიკაში იმ ლექსებს, რომლებიც უძღვნა მან პოეტის დანიშნულების საკითხებს. ასეთი ლექსებია: „ნუ ენდობი თავს“, „პოეტი“, „ეჟუნალისტი, მკითხველი და მწერალი“, „წინასწარმეტყველი“, პუშკინისაგან განსხვავებით, ლერმონტოვს არ აინტერესებს ის პრობლემა, თუ როგორ იქცევა ადამიანი პოეტად ან როგორია პროცესი პოეტური შემოქმედებისა, არამედ მას აინტერესებს პრობლემა პოეტის საზოგადოებრივი მდგომარეობისა და მისი დამოკიდებულებისა თავის წრესთან. ლექსში „პოეტი“ (1839) ლერმონტოვი ადარებს პოეტის ხმას იმ ზარის რეკვას, რომელიც მოულოდნელი ხიფათის დროს აღვიძებს ხალხს და მოუწოდებს მტერთან საბრძოლველად. პოეტი ემსახურება ხალხს და მუდამ ხალხთან არის როგორც ღზინში, ისე ჭირშიაც. ლექსი „ნუ ენდობი თავს“, რომელსაც წინ უძღვის ეპიგრაფი ამოღებული საფრანგეთის მწერალ ანრი ბარბიეს ლექსიდან, მოუწოდებს ყოველ პოეტს, რომ იგი ერიდებოდეს თავისი ხელოვნების დამცირებას და იღუმალი შთაგონებით ვაჭრობას. ლექსში „ეჟუნალისტი, მკითხველი და მწერალი“, რომელიც მოგვაგონებს პუშკინ-

ნის ლექსს „წიგნის გამყიდველის საუბარი პოეტთან“ და ნეკრასოვის ლექსს „პოეტი და მოქალაქე“, ლერმონტოვი „მკითხველის“ პირით აკრიტიკებს თანამედროვე რუსულ ლიტერატურას და მწერლის ფუნქციას ხედავს საზოგადოებრივ ნაკლოვანებათა მხილებაში. ამავე დროს „მწერლის“ სიტყვებით ლერმონტოვი იძლევა აქ პოეტური შემოქმედების ისეთს დახასიათებას, რომელიც რომანტიკულ ნიმუშებს ატარებს. ლექსი „წინასწარმეტყველი“ შეიძლება ამავე სათაურით ცნობილს პუშკინის ლექსს შევადაროთ, რათა გარკვეულად დავინახოთ ლერმონტოვის განსხვავება პუშკინისაგან. თუ პუშკინმა თავის ნაწარმოებში აწერა გაპოეტების პროცესი, ლერმონტოვი აწერს. როგორია პოეტაქცეული ადამიანის დამოკიდებულება თავის საზოგადოებრივ წრესთან. პოეტი უბედური ქმნილებაა, ლერმონტოვის წარმოდგენით. წყარო ამ უბედურებისა კი ის არის, რომ პოეტს მოცემული აქვს იშვიათი ნიჭი შეამჩნიოს ის, რაც სხვებისათვის შეუძნეველია. ჩვეულებრივი ადამიანი უცქერის გარშემო არსებულ მრავალ ნაკლოვანებას — სიავეს, ბოროტებას, სიბილწეს — მაგრამ ვერ ამჩნევს მათ: უცქერის და ვერ ამჩნევს, რადგან მის თვალებს აკლია გამჭკრიახობა, ხოლო გონებას — სიმახვილე. პოეტი კი ამჩნევს ადამიანთა ამ სიავეს, ბოროტებას და სიბილწეს, იგი ვერ ეგუება ამას, ამხილებს თავის თანამედროვეებს და მოითხოვს მათგან გასწორებას, სიყვარულისა და სიმართლის მცნებათა შესრულებას. მაგრამ, ნაცვლად გასწორებისა, საზოგადოება დევნით უპასუხებს პოეტს, რადგან ადამიანს არ შეუძლია არ სძულდეს ის, ვინც მას ამხილებს. დევნილი პოეტი იძულებული ხდება ამიტომ უდაბნოს შეაფაროს თავი. მართალია, პუშკინიც იცნობდა განხეთქილებას პოეტსა და საზოგადოებას შორის, მაგრამ პუშკინს არ დაუკარგავს იმის რწმენა, რომ აღრე თუ გვიან საზოგადოება მაინც გაჰყვება პოეტს, რადგან პუშკინის წარმოდგენით, ყოველს ადამიანში მოცემულია უნებური მიდრეკილება სიმართლისაკენ და სწორედ ამიტომ არის პოეტის სიტყვაც ძლევა მოსილი. ასეთი ოპტიმისტური შეგნება, რომელშიაც დეკემბრის აჯანყების მოლოდინში მყოფი საზოგადოების იმედიანი სულისკვეთება ამოიკითხება, არიგებდა პუშკინს პოეტის მძიმე ხვედრთან. პუშკინისაგან განსხვავებით, ლერმონტოს არ ჰქონდა რწმენა თავისი დროის საზოგადოებისადმი (ნუ დაგვაიწყდება, რომ ეს იყო დეკემბრის აჯანყების დამარცხების შემდეგ მორა-

ლურ პროსტრაციაში ჩავარდნილი საზოგადოება). ამიტომ მის წარმოდგენაში განხეთქილება პოეტსა და საზოგადოებას შორის იღებს ანოუესებელი უფსკრულის სახეს, ხოლო პოეტი იქცევა სიმართლისადმი სამსახურის მსხვერპლად, რომელსაც არავითარი მადლობა არ ეღირსება ადამიანებისაგან.

ლერმონტოვის ლირიკა ამშვენებს მთელს რუსულ პოეზიას. მართალია, მას აკლია პუშკინის ლექსის ჰარმონია და სისრულე, მაგრამ იგი იტაცებს მკითხველს თავისი დიდი გულწრფელობით. ფერადების სიუხვე, მეტაფორებისა და შედარებების სითამამე და ორიგინალობა, ლექსის იშვიათი კეთილზმოვანება და მოქნილობა აქცევენ ლერმონტოვის ლირიკას რუსული პოეზიის კლასიკურ ნიმუშად. ლერმონტოვის კალამს ეკუთვნის დაახლოებით 400 ლექსი. ამათგან უმრავლესობა დაწერილია 1836 წლამდე. გაცილებით უფრო მეტი პოეტური სიმწიფე ახასიათებს 1836 წლის შემდეგ დაწერილ ლირიკულ ლექსებს. ამ მეორე პერიოდის ლექსებს შორის ჩვენ ვხვდებით ისეთ შედევრებს, როგორიც არიან „ყაზახ-რუსული ნანინა“ (1840), „ბოროდინო“ (1837), „ორი ბუმბერაზი“ (1836), „თერგის საჩუქრები“ (1839), „სამი პალმა“ (1839), „ჰაეროვანი ხომალდი“ (1840). ამავე პერიოდს ეკუთვნიან ლექსები „დავა“ (1841) და „თამარი“ (1841). „დავაში“ გატარებულია ლერმონტოვისათვის უჩვეულო აზრი, რომ რუსეთი მოწოდებულია მაღალი კულტურული ცხოვრებისათვის გამოალეძოს ოდესღაც ძლიერი, მაგრამ ამჟამად დაცემული და გაველურებული აღმოსავლეთის ქვეყნები.

ლექსში „თამარი“ წარმოდგენილია ვიღაც ლეგენდარული თამარი, რომელსაც ისტორიულ თამარ მეფესთან არაფერი აქვს საერთო.

ლექსში „სამი პალმა“ დიდი ექსპრესიით არის აღწერილი, თუ როგორ შეაქვს ადამიანს გახრწნა, უბედურება და სიკვდილი სიცოცხლითა და ჰარმონიით სავსე ბუნებაში. ადამიანი დისჰარმონიული არსებაა. მისი ჭკუა ეწინააღმდეგება მის გრძნობას, და აი ამ დისჰარმონიულ არსებას დისჰარმონია შეაქვს ბუნებაშიაც. ამრიგად, ბუნება და ადამიანი ეწინააღმდეგებიან ერთმანეთს: ადამიანი ბუნებისათვის უცხო ქმნილებაა — ადამიანი გამონაკლისია ბუნების შველთა შორის, და ამ სხვაობის წყაროა ადამიანის ჭკუა, ადამიანის შეგნება, ადამიანის აზრი, რომლის საშუალებითაც იგი ქმნის კულ-

ტურას. იმის გამო, რომ ადამიანს აქვს ჭკუა, აზრი ანუ შეგნება, ის ვერ ურიგდება (ბუნების სხვა ქმნილებათაგან განსხვავებით) თავის მდგომარეობას ბუნებაში: ვერ ურიგდება, მაგალითად, იმას, რომ ადამიანსაც, ისე როგორც ყოველ სხვა ქმნილებას, აქვს დასაწყისი და ბოლო, ვინაიდან ბუნების კანონია მარადიული მოძრაობა, რომლის პროცესში ყოველ გაჩენილს ახალი გაჩენილი შეცვლის, და, მაშასადამე, ყოველი გაჩენილი კვდება, რათა მეორეს დაუთმოს ადგილი. მოკლედ რომ ითქვას, აზრითა და გონებით აღჭურვილი ადამიანი ვერ ურიგდება თავისი სიკვდილის აუცილებლობას, თავის „მე-ს“ წარმავლობას (ე. ი. ადამიანს სურს ღვთაებრივი უკვდავება) და ამის გამო ვერ ითმენს იგი ბუნების კანონს, მის აუცილებლობას ანუ იმას, რასაც ქართულად ეწოდება „ბედი“. ადამიანი წინააღმდეგობას უწევს ბედს, ბუნების კანონს, აუცილებლობას. როგორც აზრიანი არსება, იგი არის ბუნების მოწინააღმდეგე, ბუნების უარყოფელი მეამბოხე, რომელიც ცდილობს გაუსხლტეს აუცილებლობის ანუ ბედის კლანჭებს, დაარღვიოს მარადიული ცვლილების კანონი, გააჩეროს ბუნების მოძრაობა და გააუქვდავოს, გაამარადიულოს თავისი თავი. ცვალებადი ბუნების ზევით ადამიანი აზრის საშუალებით აშენებს მარადიულსა და უძრავ „ზეცას“ ანუ მეტაფიზიკურ სამყაროს, რომელიც არის ბუნების („დედამიწის“) მარადიული ცვლილების უარყოფა და რომელსაც სურს მას თავისი ყოფა დაამსგავსოს. ამით ადამიანს სიკვდილი, დაშლა და გახრწნა შეაქვს ბუნების ჰარმონიულ მთლიანობაში. იგი ყველა სხვა ქმნილებაზე უფრო ავი, უფრო ეგოისტური არსებაა, რომელიც არ კმაყოფილდება ბუნებით, ე. ი. დედამიწით, სადაც ქმედების შეუჩერებელ დელვაში ზოგი ამოდის, ზოგიც ჩადის, და სადაც გეტეს სიტყვები რომ ვიხმართ,

„შობა და საფლავი
ზღვაა მარადიული,
ცვალებად-მოძრავი
სიცოცხლე მზიური“.¹

სხვაგვარად იქნებოდა საქმე, რომ ადამიანს არ ჰქონებოდა ჭკუა, აზრი, შეგნება, გონება, რომლითაც იგი ბუნების სხვა ქმნილებისაგან გა-

¹ გეტე, ფაუსტი.

მოიჩინა და რომელიც მას ბუნების გარეშე აყენებს, ადამიანი ამა-
ყოფს თავისი ქვეითი, თავისი გონებით, თავისი კულტურით. მაგრამ
სწორედ ეს ქვეა არის მისი სიღვიძისა და უბედურების მიზეზი: ბუნების
არც ერთი სხვა ქმნილება არ არის ისე უკმაყოფილო თავისი ხედ-
რით, თავისი მდგომარეობით ბუნებაში, როგორც ადამიანი, ხოლო
წყარო ამ უკმაყოფილებისა არის ქვეა, აზრი, შეგნება, გონება. ლერ-
მონტოვს შეეძლო ადამიანის შესახებ გაემეორებინა მეფისტოფე-
ლის სიტყვები:

„მისი ცხოვრება უკეთესად მოეწყობოდა,
ციური სხივის ნაპერწკალი რომ არ ჰქონოდა;
იგი უწოდებს მას გონებას და მით ამაყოფს,
და ლამის მხეცებს მხეცობაში გადააქარბოს“.

მოსახსენებელია დაბოლოს ლერმონტოვის ლექსები „პალეს-
ტინის რტო“ (1837) და „ლოცვა“ (1839), რომლებიც ჩვეულებრივ
მოჰყავთ იმის დასამტკიცებლად, რომ ლერმონტოვის შემოქმედება-
ში ბაირონისებური მეამბოხე სული თანდათან სუსტდებოდა, სამა-
გიეროდ კი ძლიერდებოდა რელიგიური სულისკვეთება, ე. ი. მოთმი-
ნების, მორჩილების და რეალურ სინამდვილესთან შეერიგების ის
გრძნობა, როგორცაა რუსეთში სლავოფილები ქადაგებდნენ. მაგრამ
ლექსი „სამადლობლო“, რომელიც 1840 წელს არის დაწერილი და
რომელშიც ლერმონტოვი სარკასტულად დასცინის ღვთაების სიკე-
თეს, გვაფიქრებინებს, რომ რელიგიურმა გრძნობამ ვერ იპოვა ლერ-
მონტოვის შემოქმედებაში საბოლოო გამარჯვება, და, როგორც პო-
ეტი, ლერმონტოვი თავისი ცხოვრების უკანასკნელ წუთამდე დარჩა
პროტესტანტად და მეამბოხედ, რომელიც უარყოფდა მის გარშემო
არსებულ ყოფას, ვინაიდან ამ ყოფაში ვერ პოულობდა იმას,
რასაც ეძებდა მისი დაუდგრომელი და მებრძოლი სული: ვერ
პოულობდა სიცოცხლეს, მოძრაობას, წინსვლას და განვითარებას.

„მე ყველაფერზე, ყველაფერზე მაღლობას ვამბობ:
მისთვის, რომ ასე გავეწამე ფარული გზებით,
რომ მწარედ ეტირი, როს ვიგონებ შხამიან ამბორს,
რომ მტრებმა მღევნეს და მჭორავდნენ თვით მეგობრები,

¹ გერე, ფაუსტი.

რომ სულის ცეცხლი უდაბნოში გავფანტე მთელად.
ყოფლისთვის გმადლობ, რითაც, თურმე, მე მატყუებდი.
ოღონდ შენ ისე მოახერხე უკანასკნელად,
რომ მე დღეიდან აღარ გითხრა მადლობა მეტი¹.

როგორც ზევით ითქვა, ლერმონტოვი ეძებდა პოეზიაში ახალ გზას, რომელიც არ იქნებოდა პუშკინის პოეტური გზის უბრალო განმეორება. მთავარია ლერმონტოვისათვის აზრი, და ამ აზრის გამო-სახატავად იგი არ უწყევს ანგარიშს უკვე დადგენილ პოეტურ ფორმებს. კარგად მოჩანს ეს, მაგალითად, ჟანრის პრობლემატიკაში. ლერმონტოვი თამამად ურევს ერთმანეთში სხვადასხვა ლიტერატურული სკოლის მიერ დადგენილ პოეტურ ჟანრებს. ამიტომ ჟანრული სიმკვრივე ლერმონტოვის ლექსებს აკლია. ზოგჯერ ლერმონტოვის ლექსის შესახებ ისიც კი არ შეიძლება გარკვეულად ითქვას, ლირიკულია იგი თუ ეპიკური. ჰეინრიხ ჰეინეს კვალად, ლერმონტოვი ხშირად მიმართავს ლირიკაში ალეგორიას და იყენებს მოთხრობის ფორმას ლირიკული განცდის გამოსახატავად. ამის ნიმუშებია ლერმონტოვის ლირიკული ბალადები, რომლებიც თანასწორი უფლებით შეიძლებოდა მიგვეკუთნებინა როგორც ლირიკის, ისე ეპოსის დარგისათვის („სამი პალმა,“ „ჰაეროვანი ხომალდი,“ „თამარი,“ „თერგის საჩუქრები,“ „ზღვის მეფის ქალიშვილი“ და სხვ.).

აქედან გარკვეულად მოჩანს ლერმონტოვის ადგილი რუსული ლიტერატურის ისტორიულ განვითარებაში, და საჭიროა ამის შესახებ ცოტა რამ ითქვას.

როგორც ცნობილია, XVIII საუკუნის კლასიციზტურმა მიმართულებამ განამტკიცა პოეზიაში ჟანრების აბსოლუტიზმი და კერპად აქცია ჟანრის ცნება: მწერლის შემოქმედება XVIII საუკუნეში ჟანრების პოეტიკას ემორჩილებოდა. რომანტიზმმა, როგორც კლასიციზმის ანტაგონისტურმა მიმართულებამ, უარყო ჟანრების აბსოლუტობა და გამოაცხადა ისინი პოეტური პიროვნების ფუნქციად. რუსეთში უკვე პუშკინი აწარმოებდა ბრძოლას ჟანრების ფეტიშიზაციის წინააღმდეგ. ლერმონტოვმა კი კიდევ უფრო გააღრმავა ეს ბრძოლა. ლერმონტოვის პოეტური შეგნებისათვის ჟანრის ცნება

¹ თარგ. დ. გაჩეჩილაძისა.

თითქმის არც კი არსებობს. გარკვეულად ვერც ერთი მისი ლექსას შესახებ ვერ იტყვი, მაგალითად, ელეგია არის იგი თუ სატირა, ვინაიდან ლერმონტოვის სატირა (მაგალითად, „ფიქრი“) ადვილად გადადის ელეგიაში, ხოლო ლერმონტოვის ელეგიას (მაგალითად, „სამადლობელოს“) აქვს სატირის ხასიათი. ლერმონტოვის ლექსების ეს თავისებურება შენიშნული ჰქონდათ ლერმონტოვის თანამედროვე კრიტიკოსებსაც. ზოგი კრიტიკოსი კი (მაგალითად, პროფ. შევირიოვი) უწუნებდა ლერმონტოვს ლექსთა ამ ჟანრულ გაურკვევლობას და სთვლიდა ამას ეკლექტიზმის შედეგად. რა თქმა უნდა, შევირიოვი ცდებოდა, ვინაიდან ლერმონტოვის ლექსთა ჟანრული გაურკვევლობა იყო არა უპრინციპო ეკლექტიზმის, არამედ პრინციპულად ახალი პოეტური კონცეპციის შედეგი.

პოემები

ახალი პოეტური კონცეპცია მკლავდებოდა არა მხოლოდ ლერმონტოვის ლირიკულ ლექსებში, არამედ ლერმონტოვის პოემებშიც. ლერმონტოვის კალამს სულ 31 პოემა ეკუთვნის. ზოგიერთი ამათ შორის ლერმონტოვს არ დაუმთავრებია (ასეთებია, მაგალითად, პოემები „ზღაპარი ბავშვებისათვის“, „საშკა“, „თავისუფლების უკანასკნელი შვილი“, „ოლეგი“). რამდენიმე პოემა დაიწერა მაშინ, როდესაც ლერმონტოვი იუნკერთა სკოლაში სწავლობდა და ამხანაგების გასართობად ზოგჯერ არასაცენზურო შინაარსის ლექსებს წერდა („პეტერგოფის დღესასწაული“, „პოსპიტალი“, „ულანთა ცოლი“). ამავე ხასიათს ატარებს პოემა „მონგო“, რომელიც 1836 წელს დაიწერა. ლერმონტოვის დანარჩენი პოემები კი შეიძლება სამ ჯგუფად გავანაწილოთ: ბაირონისტულ-რომანტიკული პოემები, სატირიკულ-რეალისტური საყოფაცხოვრებო პოემები და ხალხური პოეზიის სტილით დაწერილი პოემები.

ლერმონტოვის ბაირონისტულ-რომანტიკული პოემებია „ჩერქეზები“ (1828), „კავკასიის ტყვე“ (1828), „კორსარი“ (1828), „აზრაილი“ (1829), „სიკვდილის ანგელოზი“ (1831), „ლიტველი ქალი“ (1831), „ჭულიო“ (1836), „ყანლი“ (1831), „იზმაილ ბეი“ (1832), „აული ბასტენჯი“ (1832), „ალსარება“ (1830), „ორი ძმა“ (1823),

„პაჭი აბრაგი“ (1833), „ბოიარი ორშა“ (1835), „მწირი“ (1839), დემონი“. ამათგან უფრო მნიშვნელოვანი პოემებია „იზმაილ ბეი“, „მწირი“ და „დემონი“. სამივე პოემის მოქმედება კავკასიაში წარმოებს.

„იზმაილ-ბეი“

პოემა „იზმაილ-ბეი“, როგორც ფორმით, ისე შინაარსით ტიპურ ბაირონისებურ პოემას წარმოადგენს. იგი ეკუთვნის ლირიკული პოემების იმ ჟანრს, რომელიც ბაირონმა განამტკიცა ევროპულ ლიტერატურაში. როგორც ასეთს, „იზმაილ ბეის“ შეიძლება ეწოდოს ლირიკულ-ეპიკური ნაწარმოები, რადგანაც მოთხრობა ობიექტურ სამყაროში მომხდარ ამბავზე გაუღენთილია პოეტის ლირიკული მღელვარებით. ბაირონის მსგავსად, ლერმონტოვმაც „იზმაილ-ბეის“ ცენტრში დააყენა ერთი მოქმედი პირი, რომლის სულიერ განცდათა დახასიათებას ემსახურება მთელი პოემის შინაარსი. ასეთი ყურადღება გმირის შინაგანი სულიერი ცხოვრებისადმი აძლევს „იზმაილ-ბეის“ ფსიქოლოგიურ ინტერესს, რომელიც საზოგადოდ დამახასიათებელია ლერმონტოვის შემოქმედებისათვის. პოემის მთავარი მოქმედი პირია ჩერქეზთა თავადიშვილი იზმაილ-ბეი, რომელიც თავისი გაორებული და შინაგან მთლიანობას მოკლებული ხასიათით ბაირონის გმირებს ემსგავსება. იზმაილ-ბეი ჩერქეზთა წრეში არის დაბადებული, მაგრამ 14 წლის რომ შეიქმნება, მამა მას გაგზავნის რუსეთში. იზმაილი ეზიარება რუსეთში ევროპულ კულტურას, მიიღებს ევროპულ სწავლა-განათლებას: მაგრამ ამ განათლებამ ვერ შესძლო აღმოეფხვრა იზმაილ-ბეის არსებიდან ის შეგნება, რომ იგი ჩერქეზია, რომ მისი სამშობლო ქვეყანა არის კავკასია, რომელიც რუსებმა დაიპყრეს. რამდენიმე ხნის განმავლობაში იზმაილი მსახურობს რუსეთის ჯარში, ისახელებს იქ თავს მამაცობით და სარგებლობს რუსი ქალების დიდი ყურადღებით. მაგრამ ყველაფერი ეს არ აკმაყოფილებს ახალგაზრდა იზმაილს, და ის ჩამოდის თავის სამშობლოში, რათა აამხედროს ჩერქეზები თვითმპყრობელი რუსეთის წინააღმდეგ. ამასობაში კი ირკვევა, რომ ევროპული კულტურით უკვე შეხებულ იზმაილს არ შეუძლია დაიბრუნოს ნამდვილი ჩერქეზების პრიმიტიული ფსიქოლოგია. ამიტომაც ვერ ახერხებს იგი თავის მშობლიურ წრესთან სრულ შეგუე-

ბას, ეს კი იწვევს იზმაილ-ბეის იზოლაციას: იზმაილი განმარტოებული ადამიანია, რომელიც თავის სამშობლო ქვეყნის პრიმიტიულ ყოფას მოსწყდა, მაგრამ ამავე დროს უცხოეთის რთულ კულტურას ვერ შეეგუა. ამიტომ მას არც ბუნების შვილთა სიმარტივე აქვს და არც კულტურის შვილთა სისრულე, ამას კი გაორება შეაქვს იზმაილის ხასიათში. ეს გაორება იზმაილ-ბეისა კარგად ირკვევა მის დამოკიდებულებაში როსლამბეგთან. როსლამბეგისაგან განსხვავებით, იზმაილ-ბეი არ არის თანახმა გამოიყენოს რუსებთან საბრძოლველად ისეთი ანტიმორალური და ბარბაროსული საშუალება, როგორიც არის, მაგალითად, მოტყუება; როგორც ჩანს, რუსეთში ყოფნის დროს იზმაილ-ბეის შეუთვისებია რაღაც ახალი მორალური და კულტურის ადამიანთათვის დამახასიათებელი ცნებები, რომლებიც მის თანამოდმე ჩერქეზებს არ გააჩნდათ. სწორედ ეს ახალი ცნებები გარდაუვალ კედლად აღიმართებიან იზმაილ-ბეისა და ჩერქეზებს შორის. თანდათან ეს კედელი იზრდება და ბოლოს როსლამბეგი, რომელსაც ეხარბებოდა იზმაილ-ბეის მამაცობა, მისი რეპუტაცია მთაში, ჩაუსაფრდება იზმაილს და მოჰკლავს მას. როდესაც მოკლული გმირი ჩერქეზებმა გააშიშვლეს, დაინახეს, რომ გულზე მას ეკიდა ჭვარი. „წყეულო გიაური“, წამოიძახეს შეურაცხყოფილმა მთიელებმა და დაუსაფლავებლად მიაგდეს იზმაილის გვამი მხეცების საჯიჯგნელად. საერთოდ, „იზმაილ-ბეი“ სუსტი ნაწარმოებია, მისი მხატვრული ღირსება არ არის დიდი. როგორც კომპოზიცია პოემისა, ისე მოქმედი პირების დახასიათება ვერ უძლებენ მკაცრ კრიტიკას, თუმცა პოემაში აქა-იქ გვხვდება მშვენიერი ადგილები. კარგია, მაგალითად კავკასიის პეიზაჟები, ცოცხლად არის აგრეთვე დაწერილი ომის სურათებიც.

„მ წ ი რ ი“

„იზმაილ-ბეი“ აგებულია სამშობლოსადმი სიყვარულის იდეაზე და მიზნად ისახავს გვიჩვენოს, თუ როგორ მოქმედებს ეს გრძნობა ადამიანზე. არსებითად იმავე იდეაზე აშენებულია აგრეთვე პოემა „მწირი“, რომლის მთავარი მოქმედი პირი ისე ჰგავს

იზმაილ-ბეის თავის ბედითა და ხასიათით, როგორც უცმროსი ძმა—უფროსს. პოემა „იზმაილ-ბეი“ აგვიწერს რუსული კულტურით ნაზიარებ მთიელის დამოკიდებულებას რუსეთისადმი. პოემა „მწირი“ კი აგვიწერს, თუ როგორ აზიარეს რუსულ კულტურას მთიელი ბავშვი, როგორ ცდილობდნენ მისი აღმზრდელები, ძალით ჩაენერგათ მასში ეს კულტურა და რა შედეგები გამოიღო ასეთმა „აღზრდამ“.

თუ „იზმაილ-ბეი“ არის პოემა რუსეთის ქვეშევრდომი მთიელის ბრძოლისა თვითმპყრობელურ რუსეთთან და ეს გარემოება აქლევს ამ ნაწარმოებს ერთგვარ პოლიტიკურ ინტერესს, „მწირი“ არის პოემა რუსეთის ქვეშევრდომ მთიელის ნაძალადევ აზრდასა, და ამის თანახმად დიდია ამ პოემის პედაგოგიური ინტერესი. ლერმონტოვი თითქოს ცდილობს გაიგოს, როგორ იქნებოდა მთიელ კაცში ბავშვობიდანვე ის მტრული ფსიქოლოგიური განწყობილება თვითმპყრობელური რუსეთისადმი, მისი რელიგიისა და კულტურისადმი, რომელმაც მასიურად იჩინა თავი შამილის მეთაურობით წარმოებულ ჰაზვაცში. თუ იზმაილ-ბეი იმდენად შეხებულა კულტურით, რომ მას უკვე ნახევრად წაშლილი აქვს მთიელის ნამდვილი სახე, „მწირის“ ახალგაზრდა გმირს თავისი ტომობრივი სახე უფრო მტკიცედ და ხელუხლებლად აქვს შენარჩუნებული: ის უფრო სადი, უფრო მთლიანი, უფრო ძლიერი არსებაა, ვიდრე გაორებული იზმაილ-ბეი, და მისი დამოკიდებულებაც სამშობლოსადმი უფრო თანამიმდევრული და უფრო გარკვეულია, ვიდრე მერყევი იზმაილ-ბეისა.

თავისი მხატვრული ღირსებით „მწირი“ სამართლიანად ითვლება ლერმონტოვის საუკეთესო პოემად. იგი არის თავისუფლებისადმი მიძღვნილი პოეტური ჰიმნი. აქაც პოემის ცენტრში ერთი გმირია. ეს გმირია მთიელი ყმაწვილი, რომელიც სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე იბრძვის თავისი „მე“-ს, თავისი ინდივიდუალობისა და თავისუფლების დასაცავად.

„მწირის“ ფაბულა არ არის რთული. ვიღაც რუს გენერალს კავკასიის მთებიდან ბარად ჩამოუყვანია ტყვედ ჩავარდნილი მცირეწლოვანი ბავშვი. გზაში ბავშვი ავად გამხდარა (თან ფიზიკური გაჭირვებისაგან, თანაც სევდისაგან), და იმდენად დასუსტებულა, რომ სული ძლივსლა ედგა. მიუხედავად ამისა, არც ერთხელ ამ ამაყსა და ძლიერ არსებას არ უტირია და თავი არ დაუმცირებია სამ-

შობლოს მტრების წინაშე. ერთი ქართული მონასტრის ბერებს ყურადღება მიუქცევიათ, როგორ კედებოდა უბედური ბავშვი, და გამოურთმევიათ იგი გენერლისათვის. ბერები ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე ზრდიან ამ ბავშვს თავის მონასტერში (რომელიც, პოემის სიტყვების თანახმად, მდებარეობდა არაგვის შესართავთან, ე. ი. მცხეთის მიდამოებში) და აპირებენ ახალი კაცი შემატონ მართლმადიდებელ ქრისტიანთა სამყაროს. მაგრამ ირკვევა, რომ არც ისეთი ადვილი საქმე ყოფილა უცხო რაჯულის და უცხო ენის მოხვევა ხელოვნურად, რომ თავის რაჯულს და ენას კაცი თურმე დედის რძესთან ერთად ითვისებს და მათი შეცვლა სხვა რაჯულით და სხვა ენით ეწინააღმდეგება ბუნებას. ახალგაზრდა მთიელს არ უყვარს არც ქართული ენა, არც ქრისტიანული სარწმუნოება, რომელიც არაფერს ეუბნება მის ოცნებას. იგი ხედავს ქრისტეს მოძღვრებაში მხოლოდ ერთ-ერთ იარაღს იმ იარაღთა შორის, რომლებსაც ურთიერთთან შეთანხმებულად იყენებენ რუსი გენერლები და ქართველი ბერები მის გადასაგვარებლად და დასამონებლად. ახალგაზრდა მთიელი ვერ იტანს მონასტრის გაზომილსა და მონოტონურ ცხოვრებას, მის ლოცვა-მარხვას, მის დაობებულსა და სიღამპლის სულის გამომცემ წიგნებს. მას მუდამ აგონდება ის ბედნიერი დრო, როდესაც იგი საყვარელ მთებში ცხოვრობდა ლაღად და თავისუფლად, აგონდება თავისი დედ-მამა, და-ძმები, თავისი ტოლამხანაგები; აგონდება ის დაძაბული, მხედრული ცხოვრება, რომელსაც ეწევიან მტრებით გარშემორტყმულ აულში თავიდან ფეხებამდე შეიარაღებული მთიელები. ასეთი მოუსვენარი, ენერგიული, ომითა და შფოთით სავსე ცხოვრება სწყურია ახალგაზრდა მთიელსაც. მას ელანდება ბედაურ ცხენზე ჯირითი, ქარქაშიდან ამოწვდილი ხმლის ტრიალი და მტრის სისხლში გასვრილი ხანჯალი. ამის მაგივრად კი მონასტერში აიძულებენ მას მუხლმოდრეკილმა ყური უგდოს გაუგებარი ენით დაწერილი ლოცვანის კითხვას და, ნაცვლად სიცოცხლით სავსე მეომარ ჯიგიტებისა, უქპიროს მოღუენებულ ბერებს.

ასე გადის რამდენიმე წელი. ტყვედ ჩავარდნილი მთიელი ბავშვი გაიზარდა, დაჭაბუკდა; მას უკვე ამზადებენ ბერად აღსაკვეცად. მაგრამ შემოდგომის ერთს ქარიშხლიან ღამეს, ბერებისათვის

სრულიად მოულოდნელად, მთიელი ჭაბუკი გაიქცევა მონასტრიდან თავის სამშობლოსაკენ. უსაზღვრო იყო ის სიხარული, რომელიც აგრძნო მონასტრის ტყვეობიდან გათავისუფლებულმა მწირმა, როდესაც იგი კვლავ მოექცა ბუნების კალთებში; ეს იყო ბუნებასთან ადამიანის შეერთების პანთეისტური გრძნობის ჭეშმარიტი ზეიმი. ყოველი ხე, ყოველი ბუჩქი, ყოველი ფოთოლი, ცის ყოველი გაყვება და მთის ყოველი ნაკადულის შორეული ჩუჩხუხი მწირს რაღაც გამოუთქმელ ნეტარებას ჰგვრიდნენ. მწირმა მოიშორა თავიდან საზიზღარი მონასტრის ხუნდები და იგრძნო თავი ჭეშმარიტ მთიელად, ბუნების ლალ შვილად, თავისუფალ ნადირად, რომელსაც არ ამძიმებს ადამიანთა ჭკუის მიერ გამოგონებული ბორკილები. ერთი სიტყვით, ბუნებამ დაუბრუნა მწირს სიცოცხლის ის თავისუფლება, რომელიც წაართვა მას მონასტერმა. პოემაში აღწერილია, თუ როგორ შეეჩხება მწირი ავაზას უდაბურ ტყეში ხეტიალის დროს და როგორი ბრძოლა გაიმართა მათ შორის. ეს ეპიზოდი ავაზასთან შებმისა პოემის საუკეთესო ნაწილს წარმოადგენს. იგი მოგვაგონებს ქართულ ხალხურ თქმულებას ადამიანისა და ვეფხვის შებრძოლების შესახებ. საუბედუროდ, მწირი აცდა მთებისაკენ მიმავალ გზას, დაიბნა ტყეში და ვერ შესძლო სამშოლომდე მიღწევა, ე. ი. ვერ შესძლო იმის გაკეთება, რასაც თავისი ინსტინქტის საშუალებით ადვილად მოახერხებდა ყოველი ნადირი. როგორც ირკვევა, მონასტრული ცხოვრების რამდენიმე წელს მოუდუნებია მწირის ბუნებრივი ინსტინქტის ძალა, და ამის შენიშვნა სასოწარკვეთილებით ავსებს თვითონ მწირს. რამდენიმე დღის განმავლობაში ხეტიალის შემდეგ, შიმშილისა და მრავალი სხვა გაჭირვებისაგან სასიკვდილოდ დასუსტებული და დაავადმყოფებული ჭაბუკი დავარდება ველად, მონასტრის მახლობლად. აქ მას იპოვნია ბერები და კვლავ მიიყვანენ მონასტერში, სადაც იგი სიკვდილის წინ აღსარებას ეუბნება ერთ-ერთ ბერს და მოუყვება მას მთელს თავის ცხოვრებას. მწირის ეს აღსარება შეადგენს სწორედ პოემის მთავარ შინაარსს (III—XX სტროფი). მწირი არ ნანობს, რომ ის გაიქცა მონასტრიდან. მართალია, ეს ნაბიჯი სიკვდილით დასრულდა, ბრძოლა თავისუფლებისათვის მარცხით გათავდა, მაგრამ ამ ბრძოლის დროს მწირმა გამოსცადა მაინც რამდენიმე წუთი ბედნიერებისა, რომელმაც აზრი მისცა მთელს მის ცხოვრებას.

შემოქმედების ისტორიის თვალსაზრისით პოემა „მწირი“ წარმოადგენს იმ ლიტერატურული ცდების დასრულებას, რომლებიც ლერმონტოვს მოცემული ჰქონდა უფრო ადრე დაწერილ ორ თავის პოემაში: ესენია „აღსარება“, რომელიც 1829—1830 წლებში იწერებოდა, და „ბოიარი ორშა“, რომელიც 1835 წელს დაიწერა.¹ არსებითად რომ ითქვას, ეს სამი პოემა ერთი და იგივე თხზულების სამ სხვადასხვა რედაქციას წარმოადგენს. ადვილად შესამჩნევია, მაგალითად, რომ ერთი პოემის მრავალი ლექსი შეტანილია მეორე პოემაში ხან გადამუშავებული სახით, ხან კი სრულიად უცვლელად. გარდა ამისა, იდეა ამ სამი პოემისა ერთი და იგივეა: ეს არის იდეა ადამიანის ბრძოლისა თავისუფლებისათვის მისი დამამონებელი საზოგადოებრივი წრის წინააღმდეგ. ოლონდ, თუ „აღსარებაში“ და „ბოიარი ორშაში“ ეს იდეა არ არის ჯერ კიდევ საკმაო პოეტური სისრულით გამოსახული, ამ ნაკლოვანებისაგან თავისუფალია პოემა „მწირი“, სადაც ლერმონტოვის ნიჭი პოეტური ოსტატობის უმაღლეს მწვერვალებს აღწევს: როგორც ჩანს, „მწირის“ იდეა დიდხანს აწუხებდა ლერმონტოვს, სანამ იგი მას სათანადო პოეტურ სამოსელს მოუძებნიდა. „აღსარებაში“ ეს იდეა გამოსახულია საშუალო საუკუნეების ესპანელი ბერის სახით, რომელიც ებრძვის კათოლიკური ეკლესიის ასკეტიზმს, ხოლო „ბოიარი ორშაში“ იგივე იდეა მოცემულია მწირი არსენის სახით, რომელიც ცხოვრობს XVI საუკუნის რუსეთში და ებრძვის ამ ქვეყნის საეკლესიო და საზოგადოებრივ დესპოტიზმს. რამდენადაც ახალგაზრდა ლერმონტოვი კარგად არ იცნობდა არც საშუალო საუკუნეების კათოლიციზმს, არც XVI საუკუნის რუსეთს, ორივე პოემა („აღსარება“ და „ბოიარი ორშა“) სქემატური და მშრალი გამოვიდა: არ იყო დაცული არც ისტორიული, არც ადგილობრივი კოლორიტი. ლერმონტოვმა 1837 წელს გადაწყვიტა თავისუფლებისათვის მებრძოლ ამ ადამიანად გამოეყვანა კავკასიის მთიელი, ხოლო პოემის მთელი მოქმედება გაეშალა საქართველოს წარმატებულ ბუნების კალთებში. უკანასკნელმა გარემოებამ მისცა ლერმონტოვს საბაბი, შეეტანა თავის პოემაში საქართველოს მომხიბლავი პეიზაჟები, რომლებმაც ძალიან აამაღლეს „მწირის“ მხატვრული ღირებულება.

¹ მოსახსენებელია აგრეთვე მოთხრობა „ეადიმი“, რომლის VIII თავში აღწერილია მონასტრული ცხოვრება სწორედ იმნაირად, როგორც „მწირში“.

საქართველოს ბუნების ფონზე არის გაშლილი აგრეთვე ლერმონტოვის პოემა „დემონი“. ლერმონტოვი დიდხანს მუშაობდა ამ პოემაზე. პირველი მისი ესკიზი გაკეთებულია 1829 წელს, როდესაც ლერმონტოვი 15 წლის ყმაწვილი იყო და საუნივერსიტეტო პანსიონში სწავლობდა. როგორც მასალებიდან ჩანს, თავდაპირველად ლერმონტოვს სურდა პოემის მოქმედების ადგილად აერჩია ძველი ბაბილონი, რომელიც ცნობილია საღმრთო წერილში როგორც მეამბოხე და ღმერთის მოწინააღმდეგე ქვეყანა, მას შემდეგ ლერმონტოვმა ექვსჯერ გადაამუშავა თავისი თხზულება (1830, 1831, 1832, 1833, 1838, 1840), მაგრამ ისე დაიღუპა, რომ მუშაობა ამ ნაწარმოებზე საბოლოოდ არ დაუმთავრებია. პოემის უკანასკნელი (VII) რედაქციის ავტოგრაფი იპოვნეს ამ რამდენიმე წლის წინ ქ. ლენინგრადში. ასეთი ხანგრძლივი მუშაობა „დემონზე“ ამტკიცებს, რომ ლერმონტოვი განსაკუთრებულ ყურადღებით ეკიდებოდა ამ თხზულებას. პოემის პირველ რედაქციაში მოქმედების ადგილი გარკვეულად არ არის აღნიშნული, მაგრამ ზოგიერთი ნიშნების საშუალებით მკითხველს შეუძლია მიხედეს, რომ მოქმედება წარმოებს ესპანეთში, ე. ი. იმ ქვეყანაში, რომელსაც ლერმონტოვი, ოჯახურ გადმოცემათა გავლენით, დიდი სიყვარულით ეკიდებოდა ზოლმე, თუმცა არც მის ბუნებას იცნობდა კარგად, არც მის ხალხს, და ამის გამო არ შეეძლო ესპანეთის გეოგრაფიულ-ისტორიულ ჩარჩოებში მოეცა საესეებით დამაკმაყოფილებელი მხატვრული ნაწარმოები. ეს იყო უეჭველად იმის მიზეზი, რომ პოემის მესამე რედაქციაში, რომელიც შედგა მას შემდეგ, რაც 1837 წელს პეტერბურგიდან გაძევებული ლერმონტოვი მოხვდება საქართველოში, ლერმონტოვი ხელახლა გადაამუშავებს თავის პოემას და ძირითადად შეცვლის მის შინაარსს. ნაცვლად ვიღაც უსახელო ესპანელი მონაზონი ქალისა, რომელიც გამოყვანილი იყო პოემის უწინდელ რედაქციაში, მთავარ მოქმედ პირად ლერმონტოვმა ახლა აირჩია ქართველი თავადის ქალიშვილი, სახელად თამარი, ხოლო პოემის მოქმედება გაშალა საქართველოს წარმტაცი ბუნების სარჩულზე. ამით პოემამ მიიღო ის გარკვეულობა, რომელიც აკლდა მის პირველ რედაქციებს, და, გარ-

და ამისა, პოეტს მიეცა საშუალება საქართველოს მშვენიერ პეიზაჟებით აემაღლებინა თავისი ქმნილების მხატვრული ღირსება.

თუ „მწირის“ შესახებ ჩვენ ვთქვით, რომ იგი არის თავისუფლებისადმი მიძღვნილი ჰიმნი, ანუ თავისუფლების პოემა, „დემონის“ შესახებ უნდა ითქვას, რომ ის არის სიყვარულის უსაზღვრო ძალისადმი მიძღვნილი ჰიმნი, ანუ სიყვარულის პოემა. მკითხველს ერთგვარი უფლებაც კი ეძლევა იფიქროს, რომ ლერმონტოვმა სწორედ იმისათვის ამოაგდო სიყვარულის მოტივი პოემა „მწირიდან“, რათა ექცია იგი მთავარ ღერძად პოემა „დემონში“, რომელსაც ამუშავებდა „მწირთან“ ერთად, ე. ი. მოხდა თემის დიფერენცია: თუ ლერმონტოვის ადრინდელი პოემები „აღსარება“ და „ბოიარი ორმა“ შეიცავენ ერთსა და იმავე დროს როგორც თავისუფლების, ისე სიყვარულის მოტივებს, უფრო გვიან დაწერილ პოემები „მწირი“ და „დემონი“ ამუშავებენ ამ მოტივებს ცალკე, და ამით თითოეულ მოტივს ეძლევა კლასიკური სისრულე. როგორც ყველგან, ისე აქაც დიფერენცია იქცა განვითარებისა და პროგრესის საფუძვლად.

„დემონის“ მთავარი მოქმედი პირია ქართველი ქალი თამარი. ასე რომ პოემას შეიძლება სათაურად „თამარი“ მისცემოდა „დემონის“ ნაცვლად.¹ თამარის მამა გუდალი² იყო მდიდარი, დარბაისელი და სახელოვანი ქართველი თავადიშვილი, კარგად ცნობილი არაგვის ხეობაში. თამარი დანიშნულია სინოდალის³ თავადზე; მალე უნდა მოხდეს ჯვარისწერაც. მაგრამ ჯვარისწერისათვის მზადებაში მყოფ თამარს, როდესაც იგი მხიარულად უკრავდა ღირს თავის სახლის ბანზე, უეცრად მოჰკრავს თვალს იმ მიდამოებში მოხეტიალე დემონი, და ისე მოიხიბლება თამარის მშვენიერებით, რომ გაახსენდება ბედნიერი დრო, როდესაც იგი ცაში ცხოვრობდა და ღმერთის ერთგული მოსამსახურე იყო. დემონი განიზრა-

¹ აღსანიშნავია, რომ „დემონის“ ერთ-ერთმა მთარგმნელმა (გილიემენმა) თავის თარგმანს ასეთი სათაური მისცა: „Tamara, poème de Lermontoff“.

² ეს სახელი ნაწარმოებია ალბათ ისეთი გეოგრაფიული სახელებიდან, როგორც „გუდა-მაყარი“, „გუდას-მთა“.

³ „სინოდალი“ ალბათ გადმოკეთებულია „წინანდალიდან“.

ხავს მოიპოვოს თამარის სიყვარული და ამ მიზნით მოაწყობს ისე, რომ თამარის საქმროს მოჰკლავენ ავაზაკები გზაში, როდესაც იგი, საჩუქრებით დატვირთული ქარავანით, გუდალის სასახლისაკენ მიემგზავრებოდა თამარზე ჯვარის დასაწერად. ამ უცნაურმა უბედურებამ ისე იმოქმედა თამარზე, რომ იგი კარგავს სულიერ წონასწორობას და, რაც დღე გადის, მით უფრო ცუდად ხდება. ნათესავები ფიქრობენ ახალი საქმრო მოუნახონ თამარს, მაგრამ თამარი არ არის თანახმა ვისმე გაჰყვეს ცოლად და სთხოვს მამას, რომ მონასტერში მიაბარონ. გუდალიც ასე მოიქცევა: თამარს მიაბარებენ მონასტერში. მაგრამ ნაცვლად გამოჯანსაღებისა და სულიერ მღელვარებათა დაწყნარებისა, თამარი თანდათან უარესად ხდება. ყოველდღე მას ძილში ევლინება ღემონი, რომელიც ცდილობს შეაყვაროს თავი თამარს და ამ სიყვარულით მოიპოვოს ხსნა სულიერი მარტოობის იმ ტანჯვისაგან, რომელსაც განიცდის. თამარის გულში იღვიძებს სიბრალული ღემონის მიმართ, რომელიც ღმერთს განუდევნია თავისი სამეფოდან და რომელიც არავის არ უყვარს და თავისი მარტოობის გამო უზომოდ დატანჯულია. სიბრალული ხშირად სიყვარულის წინამორბედი, და მონახონი თამარის სიბრალულიც ღემონის მიმართ თანდათან სიყვარულად გადაიქცევა. თამარი ოცნებობს, რომ თავისი სიყვარულით იგი გაასწორობს ღემონს, შეაცვლევიანებს მას ბოროტ ხასიათს, აქცევს კეთილ არსებად და შეარიგებს ღმერთთან. მაგრამ პოემიდან ირკვევა, რომ თამარმა ამ განზრახვის შესრულება ვერ შესძლო: ღემონი ისევ ღემონად, ისევ ბოროტ და ამაყ სულად დარჩა, თუმცა თამართან დაახლოებამ ისე იმოქმედა მასზე, რომ იყო წუთები, როდესაც ღემონმა იწყო ყოყმანი და თითქმის მზად იყო გამიჯნოდა ბოროტებას, უარეყო თავისი არსება, თავისი ამაყი ხასიათი, თავისი მეამბოხე „მე“ და დამორჩილებოდა ღმერთს, ეცნო მისი სიკეთე.

ანალოგიურ თემას ამუშავებდნენ ლერმონტოვზე უფრო ადრე უცხოეთის მწერლები: ალფრედ დე-ვინი (თავის პოემაში „ელაო ანუ ანგელოზთა და“), თომას მური (პოემაში „ანგელოზთა სიყვარული“) და ჯორჯ ბაირონი (პოემაში „კაენი“ და „ცა და ღედამიწა“). სამივე მწერლის გავლენის ნიშნები მოჩანს ლერმონტოვის თხზულებაში. დაბოლოს, მოსახსენებელია აგრეთვე ვოლფგანგ გეტეს „ფაუსტი“, რომელსაც ემსგავსება „ღემონის“ დასასრული.

ამავე დროს ისიც უნდა ითქვას, რომ ლერმონტოვის მხატვრულ აღქმაში ბოროტი სულის სახეს განუცდია ერთგვარი ანთროპომორფიზაცია, რომელსაც ევროპელ მწერალთა თხზულებებში არ ვამჩნევთ, როგორც გეტეს მეფისტოფელი, ისე ბაირონის ლუციფერი და დე-ვინის სატანა აბსოლუტურად ბოროტი არსებებია და არავითარი ნიშანი სიკეთისა არ არღვევს მათ ბოროტებას. ასეთ აბსოლუტურად ბოროტ არსებად გვევლინება თითოეული მათგანი თავის დამოკიდებულებაში ადამიანთან. მაგალითად, გეტეს მეფისტოფელი ურთიერთობას ამყარებს ფაუსტთან ერთადერთი მიზნით: მას სურს ფაუსტის დაღუპვა და სხვა არაფერი. აგრეთვე ალფრედ დე-ვინის სატანას სურს მხოლოდ ის, რომ ჩაიგდოს ელოას სული, შეაცდინოს იგი და დაღუპოს; დე-ვინის სატანა არის მაცდური ბოროტი სული: სატანაზე არავითარ გავლენას არ ახდენს ის გარემოება, რომ ელოას ეცოდება სატანა. აი, ამ სახეებისაგან განსხვავებით ლერმონტოვის დემონი არ არის მაცდური სული, მას ის კი არ სურს, რომ შეაცდინოს თამარი, არამედ ის სურს, რომ თავისი თავი დაიხსნას თამარის სიყვარულით. დემონი თავის ბოროტებაში არ არის აბსოლუტურად მტკიცე და შეურყეველი არსება. მას აქვს რაღაც სიკეთის ნიშნები. ერთი ასეთი ნიშანია, მაგალითად, ის, რომ დემონს მობეზრებული აქვს ბოროტი საქმეების კეთება. როგორც პოემაში არის ნათქვამი, დემონი

„სიავეს სთესდა — არა სტკებოდა,
და ამ სიავის მოპირდაპირეს
არსად, არავის არა ხედებოდა...
ბოლოს მობეზრდა მას ბოროტება“.

ბაირონის ლუციფერისაგან განსხვავებით დემონს, როგორც ეს მისივე სიტყვებიდან ჩანს, ესმის, რომ იგი უბედურია:

«Какое горькое томленье
Всю жизнь, века, без разделенья,
И наслаждаться, и страдать...
Жить для себя, скучать собой
И этой вечною борьбой

Без торжества, без примиренья!..
Стараться все возненавидеть
И все на свете презирать»¹

ასე ეუბნება დემონი თამარს, და ამით მტკიცდება, რომ დემონი არ ყოფილა სავესებით ბოროტი არსება. წინააღმდეგ შემთხვევაში მას ხომ არ მოებზრდებოდა ბოროტი საქმის ჩადენა და იგი არ იგრძნობდა თავის თავს უბედურ არსებად იმის გამო, რომ მუდამ ბოროტ საქმეს აკეთებდა. აქედან გასაგები ხდება ისიც, რომ დემონს სურს გასწორდეს, გამოიცვალოს თავისი ბოროტი ხასიათი, გაემიჯნოს თავის ბოროტ არსებას, რათა განთავისუფლდეს მუდმივი დადრემილობისაგან, რომელიც მას აწუხებდა:

„მსურს შევირიგო მე ზეცა წმინდა.
კვალად სიკეთე ვირწმუნო მინდა,
ვნატრულობ ლოცვას და სიყვარულსა“.²

ამბობს დემონი სრულიად გულწრფელად: ცხადია, რომ არსი, რომელსაც აქვს სურვილი გასწორებისა და კეთილი ცხოვრებისა-კენ მოქცევისა, არ შეიძლება აბსოლუტურად ბოროტი არსი იყოს, ვინაიდან ბოროტების გარდა მასში მოცემული ყოფილა სიკეთის ჩანასახიც, ე. ი. მას ბოროტი არსებაც ჰქონია და კეთილი არსებაც. მაგრამ ასეთი გაორებული არსი, რომელშიაც ბოროტების გარდა სიკეთეც არის, რომელიც მერყევი და ხასიათის სიმტკიცეს მოკლებული რამ არის, შეიძლება მხოლოდ მიწიერ ქმნილებათა შორის მოიპოვებოდეს: ამგვარი გაორებული არსი არის ადამიანი, მაგრამ დემონი (ე. ი. ბოროტების მეტაფიზიკურ-რელიგიური პრინცი-პი, რომელსაც ამქვეყნის საზღვრების იქით აქვს თავისი სუფე-ვა) ხომ არ შეიძლება ასეთი იყოს. ამდენად ლერმონტოვის დემონი

¹ „ოჰ, რა მწარე და მოსაწყენია მთელი სიცოცხლე, საუკუნეების განმავლობაში, არ გყავდეს არც ტანჯვის და არც სიხარულის მოზიარე... რა მწარეა ცხოვრობდე შენი თავისთვის და მობეზრებული გქონდეს შენი თავიც და ეს მარადიული ბრძოლაც, რომელიც არ თავდება არც გამარჯვებით, არც შერიგებით. რა მწარეა ცდილობდე ყველაფრის შეძლებას და გეზიზღებოდეს ყველაფერი“.

² თარგმანი კ. კიკინაძისა.

უფრო ადამიანს ჰგავს და არა რელიგიის ჭეშმარიტ დემონს¹, და ამავნა მისი განსხვავებაც ბოროტი სულის იმ მხატვრული სახეებისაგან, რომლებიც მოგვცეს დასავლეთ ევროპის მწერლებმა: გეტემ, ბაირონმა, დე-ვინიმ და სხვ. ლერმონტოვის დემონის ეს მსგავსება ადამიანთან ისე შორს მიდის, რომ დემონს ტირილიც კი შეუძლია, რაც ბოროტ სულს უკვე სრულიად არ შეეფერება.

ეს ადამიანური ნიშნები აძლევენ ლერმონტოვის დემონს ტრაგიკულ ასპექტს და იწვევენ ჩვენს თანაგრძნობას მისი ტანჯვისადმი. შეიძლება ითქვას, რომ ლერმონტოვის დემონი იტანჯება ამ სულიერი გაორებით და ამ გაორებასთან დაკავშირებულ იმ სულიერი მარტოობით, რომლებიც განუყრელი თანამგზავრია ანალიტიკური შეგნებისა. ასეთს შეგნებას ჰეგელმა „გარღვეული შეგნება“ („Zerrissenes Bewusstsein“) უწოდა. დასავლეთ ევროპის ინტელიგენციის წრეში ეს „გარღვეული შეგნება“ ხშირი მოვლენა იყო უკვე XVII საუკუნიდან და არა ერთს ევროპელ მწერალს მოუცია მისი ასახვა (შექსპირს — ჰამლეტის სახით, მოლიერს — ალცესტის სახით, გეტეს — ვერტერის სახით, შატობრიანს — რენეს სახით, ბენჯამენ კონსტანს — ადოლფის სახით, ბაირონს — ჩაილდ ჰაროლდის სახით). რუსეთში ამ „გარღვეულ შეგნების“ მატარებლები იყვნენ კარამზინის ერასტი, გრიბოედოვის ჩაცკი, პუშკინის ონეგინი და თვითონ ლერმონტოვის იზმაილ-ბეი,² დემონის მხატვრული სახის შექმნით ლერმონტოვმა სცადა მოეცა დასავლეთ ევროპულსა და რუსულ ლიტერატურაში ფართოდ გავრცელებული მხატვრული ტიპების სინთეზი. იგი ღრმად ჩასწვდა იმ ჭეშმარიტებას, რომ ყველა ეს ჰამლეტები, ალცესტები და ვერტერები, რენეები, ადოლფები და ჩაილდ-ჰაროლდები, ერასტები, ჩაცკები და ონეგინები სხვადასხვა გარეგნულობის ქვეშ რაღაც საერთოს შეიცავდნენ, ყველა მათ ერთი და იგივე არსება, ერთი და იგივე სუბსტანცია ჰქონდათ, და ეს საერთო მათი არსება იყო დემონიზმი. ამიტომ თავის დემონის დასახასიათებლად ლერმონტოვმა გამოიყენა მა-

1 თვითონ ლერმონტოვიც ამბობს ლექსში „11 ივნისი 1831 წლისა“:
«лишь в человеке встретить могло священное с порочным».

2 „გარღვეული შეგნების“ მოვლენები იყვნენ აგრეთვე ბატუშკოვის ლირიკა და ბარატინსკის პოეზია.

საღად როგორც რუსული ლიტერატურის, ისე დასავლეთ ევროპულ ლიტერატურის სახეები. ლერმონტოვის დემონი არის განზოგადოება მთელი ევროპული ლიტერატურის მდიდარი მონაცემებისა. დემონის სახე არის XVII—XIX საუკუნის ევროპულ ლიტერატურაში მოცემული ტიპების სინთეზი, „ტიპების ტიპი“ — ბელინსკის ტერმინი რომ ვიხმაროთ.

მიუხედავად თავისი სურვილისა, უკუაგდოს ბოროტება და შეუერთდეს სიკეთის საწყისს ან ღმერთს, დემონი ვერ აღწევს მაინც მიზანს. ერთადერთი საშუალება ამისათვის იყო შინაგანი გარდატეხა, სიამაყეზე ხელის აღება, თავისი ეგოიზმის დაძლევა და უანგარო სიყვარულამდე ამალგება. მაგრამ დემონისათვის ასეთი უანგარო სიყვარული მიუწვდომელი შეიქმნა. მართალია, თამარს უყვარს დემონი თავგანწირულად, მაგრამ დემონს არ ჰყოფნის ძალა ამ თავგანწირულ სიყვარულს ასეთივე უანგარო და თავგანწირული სიყვარულით უპასუხოს. თუ თამარი იმ მიზნით დაუახლოვდა დემონს, რათა სიკეთისაკენ მოაქციოს იგი და გააბედნიეროს, დემონის მიზანია არა თამარის, არამედ საკუთარი თავის ბედნიერება; თამარს კი დემონი უცქერის როგორც საშუალებას ამ ეგოისტურა მიზნის მისაღწევად. თუ თამარს უყვარს დემონი მხოლოდ დემონის ბედნიერებისათვის და თავის თავზე იგი არ ფიქრობს, დემონს უნდა თამარი საკუთარი თავის ბედნიერებისათვის: იგი ფიქრობს, რომ შესძლებს ღმერთთან შერიგებას და მის ტანჯვას მოეღება ბოლო, თუ თამარი მას შეიყვარებს.

«Меня добру и небесам
Ты позвратить могла бы словом;
Твоей любви святым покровом
Одетый, я предстал бы там,
Как новый ангел в свете новом» —

ასე ეუბნებოდა დემონი თამარს.

„ჩვენი ღრრის გმირში“ პეჩორინი ამბობს: „მე ყოველთვის ჩემი თავისათვის, ჩემი სიამოვნებისათვის მიყვარდა ხოლმე... მე არასოდეს არ გამიღია რაიმე მსხვერპლი იმათთვის, ვინც მიყვარდა“. ასეთი სიტყვები შეეძლო ეთქვა თავის თავზე დემონსაც, ოღონდ გაცილებით მეტი უფლებით, ვინაიდან დემონსაც თამარი მხოლოდ თავისი თავისათვის უყვარს, თუ ასეთს დამოკიდებულებას საზო-

გადოდ შეიძლება სიყვარული ეწოდოს. ზუსტად რომ ითქვას, დემონს ისეთი დამოკიდებულება აქვს თამარის მიმართ, რომ ამ დამოკიდებულებას სახელად არც კი შეიძლება ჰქვამარიტი სიყვარული დაერქვას, ვინაიდან ჰქვამარიტი სიყვარული ნიშნავს თავისი თავის დავიწყებას და სხვაზე ზრუნვას.¹ ამრიგად, საბოლოო ანგარიშში დემონი ისევ ეგოისტად, ისევ ამაყ და ბოროტ სულად რჩება.

მართალია, იმ გარემოებამ, რომ თამარს შეეებრა და შეუყვარდა დემონი, აღუძრა დემონს სურვილი ბოროტებისაგან გამოჯენისა და სიკეთისაკენ მოქცევისა, მაგრამ დემონი მაინც ვერ იქცა კეთილ არსებად, მაინც ვერ შესძლო გადაელახა თავისი ბოროტება, თავისი ეგოიზმი, თავისი სიამაყე, მაინც ვერ დააღწია თავი სულის ობლობას, რომელიც სტანჯავდა მას ქვეყნის დასაბამიდან. რომ სიყვარული არის სულის ობლობის დაძლევისა და სულიერი აღორძინების საშუალება, ეს უდავო ჰქვამარიტებაა, რომელიც არა ერთხელ აღუნიშნავთ ფსიქოლოგებსა და მწერლებს². მაგრამ უბედურებაც ის არის, რომ ყველას როდი ეძლევა ბედისაგან სიყვარულის ნიჭი. დემონსაც სიყვარულის ნიჭი აკლდა, და ამაში იყო მისი ტრაგედია. მას სურდა ჰქონოდა სიყვარული («ХОЧУ ЛЮБИТЬ» — ეუბნებოდა იგი თამარს), მაგრამ არ ჰქონდა ძალა სიყვარულისა. ამიტომ, როგორიც ეგოისტი და ბოროტი სული იყო დემონი თამართან შეხვედრამდე, არსებითად ისეთივე ეგოისტი და ბოროტი სული დარჩა იგი თამართან შეხვედრის შემდეგაც.

«И вновь остался он, надменный,
Один, как прежде, во вселенной,
Без упования и любви»..

თავისი დაღვრემილი ეგოიზმით, ყოველგვარი იმედისაგან დაკლილი პესიმიზმით და ამაყი მარტოობით დემონი ბაირონის გმირებს ჰგავს. ამ უკანასკნელთა მსგავსად, დემონიც სიკეთისადმი და

¹ „სიყვარული არის სხვისი ბედნიერებით გახარება“, ამბობდა სპინოზა.

² რუსულ ლიტერატურაში ეს ჰქვამარიტება მშვენივრად აქვს გამოთქმული პუშკინს თავის პოემაში „ბახჩისარაის შადრევანი“. პუშკინმა გვიჩვენა, თუ როგორ გამოცვალა და გააქეთილშობილა გირეი-ხანი სიყვარულმა მარიამის მიმართ.

უარყოფელია; მასაც არაფერი არ სწამს, ისიც ყველაფერს უნდობ-
ლად ეკიდება, ყველაფერს უარყოფს, ყველაფერს გმობს, ყველა-
ფერს ანაღიზებს და შლის. დემონი თავის თავში არის ჩაკეტილი
და სხვებთან მისასვლელი გზა მას მოჭრილი აქვს. სხვისი გაგების
უნარი დემონს არ გააჩნია, ვინაიდან ასეთი გაგებისათვის საჭიროა
თანაგრძნობა, სიყვარული, რომელიც დემონს აკლია. დემონს, მა-
გალითად, სრულიად არ ესმის თამარი და არც შეუძლია მისი გა-
გება, რაც მშვენიერად მოჩანს იმ დაპირებიდან, რომელსაც აძლევს
იგი თამარს. მართლაც, რათა მოინადიროს თამარის გული, დემონი
ეუბნება მას:

„ეთერის შვილი თავისუფალი
ვარსკვლავებს ზევით წაგიყვან მხარეს,
ცისა და ქვეყნის დაგსვამ დედოფლად
შენ, ჩემს მეგობარს პირველს, საყვარელს...
შეუბრალებლად, გულგრილად, ცივად
შენ დედამიწას დაუწყებ ცქერას,
ხადაც ვერ ნახავ ვერც ნეტარებას
და ვერცა ხანგრძლივ მშვენიერებას,
სად სუფევს მხოლოდ ბოროტქმედება,
მკაცრი სასჯელი, წვრილმანი ვნება,
სადაც უშიშრად არა ხერხდება
არც შეძლება, არც შეყვარება“.¹

ამ სიტყვებში კარგად ჩანს, რომ დემონს არც თამარის გაგე-
ბის უნარი ჰქონია და არც ქვეყნის გაგების უნარი. წინააღმდეგ შე-
მთხვევაში დემონი მიხვდებოდა, რომ იგი ვერ მოხიბლავდა თა-
მარს ლამაზი სამკაულების დაპირებით. თუკი თამარს შეუყვარდა
დემონი, მოხდა ეს არა ანგარების გამო, არა იმიტომ, რომ თამარს
სურდა ამ სიყვარულით რაიმე წარმატება მიეღო თავისი თავისათვის.
მაგრამ ამის გაგების უნარი დემონს არა აქვს: მას საზოგადოდ არ
ესმის, რომ შეიძლება არსებობდეს უანგარო სიყვარული. იგი ფიქ-
რობდა, რომ ერთადერთი საშუალება თამარის სიყვარულის გამოსა-
წვევად იყო მისი ეგოიზმის დაინტერესება. მისი ანგარების გაღვი-

¹ თარგმანი კ. ჭაფარიძის.

ძება. ე. ი. დემონს თამარი ისეთივე ბოროტ და ეგოისტურ არსებად ჩაუთვლია, როგორიც იყო თვითონ. თამარის შესახებ დემონი მსჯელობდა საკუთარი თავის მიხედვით: არა ობიექტურად, არამედ სუბიექტურად.

ასეთივე შეზღუდულობა გაგების უნარისა მოჩანს ქვეყნის იმ შეფასებაშიც, რომელიც მოცემულია დემონის ზემომოყვანილ სიტყვებში. გეტეს მეფისტოფელი ამბობდა: «Ich bin der Geist, der stets verneint».¹ იგივე შეეძლო ეთქვა თავის თავზე ლერმონტოვის დემონსაც, ვინაიდან დემონიც უარყოფის სულია და იგი მხოლოდ უარყოფითს მხარეებს ამჩნევს ყოველ საგანში². მისი ცალმხრივი შეხედულებით, ქვეყანაზე მხოლოდ ბოროტმოქმედება, მხოლოდ ლაჩრობა, მხოლოდ ღალატი სუფევს. დემონი ვერ ხედავს, რომ ბოროტმოქმედების გვერდით ქვეყანაზე არის ბევრი რამ კეთილიც, რომ ლაჩრობისა და ღალატის გარდა იქ გამბედაობაც და ერთგულებაც მოიპოვება. მართალია, წმინდა ან აბსოლუტური სილამაზე, რომელსაც არავითარი სიმახინჯე არ ახლდეს, ამ ქვეყნად შეუძლებელია, ისე როგორც შეუძლებელია აქ წმინდა და მარადიული ბედნიერება. მაგრამ ქვეყანა არ არის შაინც აბსოლუტურად მოკლებული არც სილამაზეს და არც ბედნიერებას; ქვეყანაში ბევრი რამ მახინჯია, მაგრამ ბევრაც ლამაზია, ვინაიდან ძალიან მახინჯ საგანშიც არის რაღაც სილამაზე და ძალიან უბედურ არსებასაც აქვს თავისი ბედნიერების წუთები. დემონი კი მხოლოდ სიმახინჯეს და უბედურებას ამჩნევს ქვეყანაში, და ეს არის მისი უგუნურება. დემონს არ შეუძლია არც ერთ საგანში რაიმე დადებითი და კარგი შეამჩნიოს. მიზეზი ამისა კი ის არის, რომ დემონი ბოროტი, ეგოისტური, ამაყი არსებაა, რო-

1 „მე ვარ სული, რომელიც მუდამ უარყოფს“.

2 ლერმონტოვის დემონი ემსგავსება პუშკინის მიერ მოცემულ დემონს, რომლის შესახებ თავის ლექსში „დემონი“, პუშკინს ნათქვამი აქვს:

«Не верил он любви, свободе,
На жизнь насмешливо глядел
И ничего во всей природе
Благословить он не хотел».

მელსაც არაფერი არ უყვარს. სწორედ სიყვარულის ნაკლებობის გამო ეჩვენებოდა ღემონს ყველაფერი შავ ფერადებში, რომ მას სულ ცოტათი მაინც ჰყვარებოდა ჩვენი ქვეყანა და ამ ქვეყნის ადამიანები, ის მაშინ არ იტყოდა, რომ ქვეყანაზე ლალატისა და სიმპაზინჯის მეტი არაფერია. მაგრამ ღემონს ჩვენი ქვეყანა არ უყვარს, იგი უცხოა ამ ქვეყნისათვის და ამიტომ მას ამ ქვეყნის სწორი გაგების უნარიც არ გააჩნია, ვინაიდან საგნის სწორი გაგებისათვის საჭირო ყოფილა, ლერმონტოვის აზრით, ამ საგნის სიყვარული: თუ კაცი არ გიყვარს, ჩვენ მას ვერც შევიცნობთ, ვერც სწორად დავაფასებთ, ვინაიდან, ლერმონტოვის რომანტიკული კონცეპციით,¹ სიყვარულის გრძნობა არის შემეცნების პირობა, მისი საფუძველი, ხოლო სიავე არის სიბრყევის სათავე, და, მაშასადამე. ვინც ავია, იგი ბრყევიც არის, და ვინც კეთილია, იგი ბრძენიც არის (ლერმონტოვის ამ აზრებში მოჩანს პლატონ კარატაევისა და ნაბოლეონის მხატვრული სახეების შემქმნელ ლევ ტოლსტოის მსოფლმხედველობაც). მართალია, ღემონი ეძახის თავის თავს „ცოდნის მეფეს“, მაგრამ ეს სახელწოდება მას უკანონოდ აქვს მითვისებული, ვინაიდან ამ სახელწოდების საბუთია ცოდნის ცნება, რომლის შესახებ გარკვეული წარმოდგენა ღემონს არ ჰქონებია: მას არ სცოდნია, რა არის ცოდნა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, თავის თავს ღემონი ცოდნის მეფეს ვერ დააჩქმევდა, ვინაიდან ის ცოდნა, რომელიც აქვს ღემონს ქვეყნის შესახებ, არის ცალმხრივი, შეზღუდული, განყენებული, არადიალექტიკური ანუ „მეტაფიზიკური“ ცოდნა, რომელსაც ჰემმარიტი ცოდნის სახელი არც კი ეკუთვნის. არსებითად რომ ითქვას, ღემონი არის გონებაშეზღუდული, ბრყევი ქმნილება, მიუხედავად იმისა, რომ თვითონ მას თავისი თავი „ცოდნის მეფედ“ მიაჩნია.

ზემოთ ჩვენ დავინახეთ, რომ ღემონი არ იცნობს მის გარეშე არსებულ ქვეყანას. ახლა კი ვხედავთ, რომ არც თავის თავს იცნობს ღემონი კარგად: თვითშემეცნების დონემდე ღემონის შეგნება ვერ აღწევს, და, მაშასადამე, საზღვარიც თავის შემეცნებისა მას არ აქვს შეგნებული. როგორც უარყოფის სული, რომლის

¹ ამ კონცეპციას ფილოსოფიურად ავითარებდნენ სხვადასხვა დროს შელინგ, ვლად. სოლოვიოვი, ანრი ბერგსონი და სხვ.

ფუნქცია მხოლოდ უარყოფით ამოიწურება, დემონი არ ივარგება და კრიტიკოსის როლში, ვინაიდან კრიტიკა ნიშნავს არა აბსოლუტურ უარყოფას, არამედ იმ საპართლიან შეფასებას, რომელსაც ცუდის გვერდით შეუძლია კარგიც შეამჩნიოს. ის დაფასებაც, რომელიც მისცა დემონმა ქვეყანას, იყო არა კრიტიკა, არამედ ცილისწამება. ცილისმწამებელს ბერძნულად ჰქვია *მიფისტოფი*. დემონიც არის *მიფისტოფი*¹, ცილისმწამებელი ეშმაკი, ვინაიდან ის ბოროტი, ავი და ამაყი სულია, რომელსაც არაფერი არ უყვარს, გარდა საკუთარი თავისა, და ამის გამო ცუდის მეტს არაფერს ხედავს თავის გარშემო. გერმანელმა მწერალმა ნიკოლოზ ლენაუმ სთქვა: „Mephistopheles ist ein Esel“². არა ნაკლები უფლებით შეიძლება ითქვას ეს აგრეთვე ლერმონტოვის დემონის შესახებ: ლერმონტოვის დემონიც არა ნაკლებ ბრიყვია, ვიდრე გეტეს მეფისტოფელი, ვინაიდან მას მეფისტოფელზე მეტი სიყვარული როდი აქვს ქვეყნისადმი. რომ დემონი არ ყოფილიყო თავისი ეგოიზმით დაბრმავებული, რომ მას გაგების მეტი უნარი ჰქონებოდა, ის არ იფიქრებდა, რომ შეიძლება ადამიანის გული დაიპყრო იმგვარი დაპირებით, რომელიც მისცა მან თამარს. მართლაც, რას დაჰპირდა დემონი თამარს? როგორც ვნახეთ, დემონი ჰპირდებოდა თამარს, რომ შეუქმნიდა, ისეთს მდგომარეობას, რომლის მეოხებითაც თამარს გაუქრებოდა ყოველგვარი თანაგრძნობა და ყოველგვარი სიბრალოელი ქვეყნის მიმართ, ე. ი. დემონი ჰპირდებოდა თამარს გულის გაქვევებას. ბრიყვის მეტი სხვა ვინმე მისცემდა განა ადამიანს ასეთ დაპირებას? არაფერს არ თანაუგრძნობდე, არავინ არ გებრალეობდეს, არაფერი არ მოგწონდეს და გულის ნაცვლად ქვა გქონდეს მკერდში — განა ამგვარ სიცოცხლეს სიკვდილი არ სჯობს ადამიანისათვის?

ცხადია, ასეთი დაპირებით დემონი ვერ მოხიბლავდა თამარს: დემონი არ იცნობდა თამარის გულს, იგი ვერ არჩევდა ამ გულს თავისი გულისაგან და გადაჰქონდა თამარზე ის ნიშნები, რომლებიც მასვე ჰქონდა, და ამდენად ცდებოდა.

— ¹ სწორედ ამ სახელწოდებას აძლევდნენ ბერძნები ეშმაკს. Diaballein ნიშნავს „ცილისწამებას“.

² „მეფისტოფელი არის ვირი“. იხ. Ленау — Фауст, перевод Лунин-чарского.

თამარი არის დემონის ანტიპოდი. თუ დემონი თავის თავისა-
თვის ცხოვრობს, თამარი სხვისათვის ცხოვრობს. თუ დემონი ეკი-
დება თამარს როგორც საშუალებას, თამარი ეკიდება დემონს რო-
გორც მიზანს. თამარი მზად არის მთელი თავისი არსება მსხვერპ-
ლად შესწიროს დემონს, თუმცა მას, როგორც მონაზონს, კარგად
ეცოდინებოდა, რომ ასეთი განზრახვისათვის კაცს ჯოჯოხეთი მოე-
ლის. თამარი არ შეუშინდება ამ ჯოჯოხეთს, არ შეუშინდება სულის
სამარადისო წაწყმედას, ოღონდ კი იხსნას დემონი, ოღონდ კი
აქციოს იგი ბედნიერად. ასეთია ძალა მისი სიყვარულისა.

თამარი ქართველ ქალად ჰყავს ლერმონტოვს გამოყვანილი. მაგ-
რამ ამ ლიტერატურული სახის წყაროები, ისე როგორც დემონის
სახის წყაროებიც, დასავლეთ ევროპულსა და რუსულ ლიტერატუ-
რაში უნდა ვეძიოთ.¹

ლერმონტოვის თამარი ღვიძლი და არის კარამზინის ლიზასი,
რომელსაც უყვარს ერასტი, და პუშკინის ტატიანასი, რომელსაც
უყვარს ონეგინი, თუმცა არაფერს კარგს, გარდა დაღუპვისა, არც
ერთი, არც მეორე ამ სიყვარულისაგან არ ელის.² ასეთივე
თავგანწირული სიყვარული ახასიათებს ევროპული ლიტერა-
ტურის ქალებს — გეტეს მარგარიტას, ჟან ჟაკ რუსოს იულიას.
რიჩარდსონის კლარისას, ბაირონის ანას, ბენჯამენ კონსტანის ელეო-
ნორას, დე-ვინის ელოას. ყველა ესენი მზად არიან დიდი ტანჯვა
აიტანონ იმ არსებისათვის, რომელიც უყვართ. ყოყმანი, ანგარი-
ში, თავის თავზე ფიქრი ამ ქალებმა არ იციან სიყვარულში. მათი

¹ არც ქართველ ხალხს, არც ქართულ ლიტერატურას ლერმონტოვი არ იც-
ნობდა ისე კარგად, რომ მას განეცადა მათი ღრმა გავლენა. მით უმეტეს არ
იცნობდა ლერმონტოვი ქართველ ქალს. ერთ თავის კერძო ბარათში ლერმონ-
ტოვი წყენით აღნიშნავს, რომ მას არ შეუძლია ქართველ ქალებთან საუბარ-
ი, რადგანაც თვითონ მან არ იცის ქართული ენა, ხოლო ქართველმა ქალებ-
მა არ იციან რუსული ენაო. თავისთავად ცხადია, რომ ის, ვისაც არ შეუძლია
ქალს გამოელაპარაკოს, ამ ქალის სულში ღრმად ვერ ჩაიხედავს და მის ლიტე-
რატურულ სახესაც ვერ შექმნის. ამიტომ, თუმცა თამარი ლერმონტოვს ქარ-
თველ ქალად ჰყავს გამოყვანილი, მაგრამ ქართველი ქალის სპეციფიკური ბუნება
მასში არ ჩანს, და, მაშასადამე, იგი ქართველი ქალის ტიპად არ ჩაითვლება.

² «Погибну, Таня говорит,
Но гибель от него любезна» («Евг. Онег.»).

სიყვარული არის ჭეშმარიტი სიყვარული, ჭეშმარიტი თავდავიწყება, ყოველგვარი ანგარებისაგან და ცივი ეგოისტური ზრახვებისაგან თავისუფალი გრძნობა. ასეთია თამარის სიყვარულიც, — იმ განსხვავებით ოდონდ, რომ თამარში ეს თვისება თავგანწირვისა ისეთ წერტილამდე არის აყვანილი, რომ მის იქით შეუძლებელია კიდევ რამე იყოს. თუ სიყვარული არის ქალური ელემენტი par excellence, მაშინ თამარის შესახებ უნდა ითქვას, რომ იგი არის ქალურობის უზენაესი მოვლენა, რომელიც ემთხვევა წმინდა ქალურობას, მარადიულ ქალურობას ან ქალურობის მეტაფიზიკურ პრინციპს, რომელსაც გეტემ „das Ewig-Weibliche“ უწოდა¹.

თამარი არის სიყვარულის უკიდურესი განსახიერება, იგი არის სიყვარულისა და სინაზის ზეადამიანური გმირი. მართლაც, თუ ადამიანს შეიძლება ეცოდებოდეს ადამიანი, თამარის სიყვარული ისეთი გრანდიოზული ზომის არის, რომ თამარს ეშმაკიც კი ეცოდება. ამაზედ უფრო ნაზი გული წარმოუდგენელია. თამარს ისეთი ფართო გული აქვს, რომ მისთვის სახარების კანონი ვიწრო აღმოჩნდა. თუ სახარების კანონი მოითხოვს უანგარო სიყვარულს ყოველი ადამიანისადმი, თამარს იმდენად დიდი გული აქვს, რომ იქ ადგილი მოინახა თვით ღმერთისაგან განრისხული ბოროტი სულისათვისაც, რომლის სიყვარული სახარების მიერ აკრძალულია. აქედან გასაგებია ლერმონტოვის პოემის დასასრულიც: თამარის მიწიერი სხეული ვერ აიტანს ასეთს უსაზღვრო სიყვარულს და თამარი გარდაიცვლება. მიცვალებული თამარის სულის გარშემო ატყდება დავა ბოროტ დემონსა და კეთილ ანგელოზს შორის. დემონი იჩემებს თამარის სულს: თუ თამარი სააქაოში ეკუთვნოდა დემონს, რატომ არ უნდა ეკუთვნებოდა იგი დემონს საიქიოშიც? მაგრამ დემონი მარცხდება, და თამარის სული რჩება ანგელოზს, რომელსაც მიყავს იგი სამოთხეში.

„უყვარდა ღრმად, და განელა მას იქ
სიყვარულისთვის სამოთხის კარი“ —

¹ „Das Ewig-Weibliche zieht uns hinan“ (Faust).

ეუბნება დემონს ანგელოზი თამარის შესახებ. ე. ი. თავისი სააქაო ცხოვრებით, რომელიც მან სიყვარულს შესწირა, თამარმა დაამტკიცა თავისი გულის სიწმინდე¹. სამოთხე კი სწორედ წმინდა სულე-ბისათვის არის დანიშნული და არა ცივი, ვიწრო და მკვახე სულე-ბისათვის.

არსებითად რომ ითქვას, არც სააქაოში ეკუთვნოდა თამარის სული დემონს. მართალია, თამარს უყვარდა დემონი, მაგრამ სწო-რედ ამ სიყვარულით დაამტკიცა მან, რომ სულიერად იგი არ ეკუთვნოდა დემონს, ვინაიდან სულიერად ჩვენ ხომ იმას ვეკუთვნით, ვის კანონსაც ვასრულებთ, სიყვარული კი სრულიადაც არ არის დემონის კანონი. დემონი იყო მხოლოდ საბაბი, რომლის მიმართ გამოვლინდა თამარის არსება, და არა ბატონ-პატრონი თამარის სუ-ლისა. თავისი სიყვარულით დემონისადმი თამარი წინააღმდეგობას უწევდა სიძულვილისა და უარყოფის იმ კანონს, რომელსაც ბორო-ტი დემონი ამყარებდა ქვეყანაში, ე. ი. წინააღმდეგობას უწევდა თვით დემონს, ებრძოდა მის არსებას. სწორედ ამ ბრძოლით დემო-ნის ბოროტი არსების წინააღმდეგ დაიმსახურა მან ღვთიური სა-მოთხე — ასეთია შინაარსი იმ პასუხისა, რომელსაც ანგელოზი აძლევს დემონს².

დიდი აზრებია უექველად ლერმონტოვის ამ პოემაში ჩაქსოვი-ლი. რომ ქრისტიანული რელიგიის პრინციპებით ლერმონტოვი არ არის აქ შეზღუდული, ეს ცხადია. პირიქით, პოეტი თითქმის მიზნად

¹ შდრ. სიყვარულის მსგავსი შეთხასება ბ. კონსტანთან, რომელიც ასეთ სი-ტყეებს ათქმევინებს ადოლფს: „ჩაქალი, რომელიც გულით არის გატაცებული, არის რაღაც ამაღლეზე და წმინდა“. („ადოლფი“, თარგმ. ქეთ. ირე-მადისა).

² აღსანიშნავია რომ მსგავს აზრზე არის აგებული გეტეს „ფაუსტის“ ფი-ნალიტი. მიუხედავად იმისა, რომ ფაუსტის სული, ფორმალური ხელშეკრულებ-ის ძალით, უნდა რგებოდა მეფისტოფელს, თავისი სიცოცხლით, რომელიც იდე-ლისაკენ განუწყვეტელი მისწრაფებით იყო სავსე, ფაუსტმა გააუქმა ამ ხელ-შეკრულების ძალა და დაამტკიცა, რომ არსებითად არ ყოფილა მეფისტოფელის საკუთრება, ვინაიდან მეფისტოფელის საკუთრება არის მხოლოდ ის, ვისაც არაფერი არ სწამს, არავითარი იდეალი არა აქვს, ვინც არაფერს არ ელტვის.

ისახავს გადალახოს პოზიტივეური რელიგიის საზღვრები, და, მაშასადამე, აქაც იჩენს თავს ლერმონტოვის მეგრძოლი პიროვნება. „დემონი“ არის პოეტური ცდა ან პოეტური ექსპერიმენტი ტრადიციული ქრისტიანობის რომანტიკული გარღვევისა და თავის თავის უარყოფამდე დაყვანისა. ამდენად ლერმონტოვის „დემონში“ ამოიკითხება აზრები, რომლებსაც ფილოსოფიური ყალიბი მისცეს საფრანგეთში სენ-სიმონმა, ხოლო გერმანიაში მემარცხენე ჰეგელიანელებმა—შტრაუსმა, ფეიერბახმა, ბაუერმა, შტირნერმა. მართლაც, პოზიტივეური ქრისტიანობის მეტაფიზიკური კონცეპციით, ღმერთი არის ღმერთი, დემონი არის დემონი, ადამიანი არის ადამიანი: თითოეულს აქვს თავისი არსება, ერთხელ და სამუდამოდ განსაზღვრული და მეორის არსებისაგან გარდაუვალი ხაზით გამიჯნული. თუ ღმერთი არის სიკეთის პრინციპი, დემონი არის ბოროტების პრინციპი, რომელსაც ღმერთთან არაფერი აქვს საერთო, ისე როგორც სიკეთეს არაფერი აქვს საერთო ბოროტებასთან. ამის თანახმად, ქრისტიანული კანონით აკრძალულია, რომ ადამიანმა შეიყვაროს დემონი. „რატომ არის აკრძალული, თუ ეს სიყვარული იქნება დემონის მოქცევის მიზნით გამოწვეული?“ — ასეთს კითხვას აყენებს თავისი პოემით ლერმონტოვი, რომელიც, როგორც ვხედავთ, არ იზიარებს ქრისტიანულ შეხედულებას არც დემონზე და არც ადამიანზე, არც სიკეთეზე და არც სიყვარულზე¹. თუ ქრისტიანული გაგებით დემონში არავითარი სიკეთე არ არის და მისი გარდაქმნა და აღორძინება შეუძლებელია, ლერმონტოვის რომანტიკული წარმოდგენით დემონშიც არის სიკეთის ჩანასახი: *tota in toto*,

1 ლერმონტოვის შეხედულებით, კეთილი და ბოროტი არ არიან ერთმანეთისაგან აბსოლუტურად გათიშული. ისინი ერთმანეთში გადადიან. ერთმანეთს ენათესავენ: „რა არის უდიდესი სიკეთე და ბოროტება? უხილავი ჭაჭვის ორი მონა, რომლებიც ერთმანეთს უახლოვდებიან, როდესაც ერთმანეთს შორდებიან“, ამბობს ლერმონტოვი („ვალიმი“). რაც უფრო ეწინააღმდეგებიან ერთმანეთს კეთილი და ბოროტი, მით უფრო ახლო არიან ისინი ერთმანეთზე დამთხვევასთან და, მაშასადამე, ბოროტებისაგან აბსოლუტურად გამიჯნული სიკეთე არ არსებობს. ლერმონტოვის ეს შეხედულება ემსგავსება ნიკოლოზ კუზანელის თეორიას (*coincidentia oppositorum*), რომელიც შეითვისეს სპინოზას მეშვეობით შელინგმა და ჰეგელმა. შელინგის აზრებთან გაცნობის შესაძლებლობა ლერმონტოვს ჰქონდა მოსკოვის უნივერსიტეტში, სადაც იმ დროს კითხულობდნენ ლექციებს შელინგის მიმდევარი პროფესორები: პავლოვი და ნადეჟდინი.

lotum in quolibet parte. დემონი არ არის აბსოლუტური ბოროტება (ე. ი. ბოროტების მეტაფიზიკური პრინციპი) და, მაშასადამე, მისი გარდაქმნა და აღორძინება პრინციპულად შესაძლებელია. თუ ქრისტიანული კონცეპციით ადამის არც ერთ შვილს არ შეუძლია ბოროტი სული შეიყვაროს და თვითონ ამის გამო არ გაბოროტდეს და არ დაეცეს, ვინაიდან სუტია ადამიანი და განსაზღვრულია მისი ძალები (თუ თვით ღმერთმა ვერ შესძლო დემონის მოქცევა, ადამიანი როგორ შესძლებს ამას?) — ლერმონტოვის აზრით, ადამიანთა შორისაც შეიძლება მოიპოვებოდეს ისეთი არსება, რომელსაც ბოროტი სულის შეყვარებაც კი არ გააბოროტებდა.

სწორედ ასეთი არსების მხატვრული სახე სცადა ლერმონტოვმა მოეცა თავის თამარით: დემონი სიავის გაადამიანებული ანგელოზია. თამარი კი გაანგელოზებული ადამიანია, ე. ი. ისეთი ადამიანია, რომლის მორალური ძალები ადამიანურ საზომს სცილდება. მაგრამ აქ ლერმონტოვის წინააღმდეგ ამეტყველდა ემპირიული სინამდვილე: გაანგელოზებული ადამიანი ამ ქვეყნად ხომ არ მოიპოვება, ისე როგორც არ მოიპოვება გაადამიანებული ანგელოზიც. ამიტომ რეალური სინამდვილის სიცხოველე აკლია როგორც დემონს, ისე თამარსაც. ორივენი მკრთალი აბსტრაქციებია და არა სიცოცხლით სავსე მხატვრული სახეები. ლერმონტოვმა ვერ შესძლო მხატვრული ფორმა შეესხა იმ კონცეპციისათვის, რომელიც ჰქონდა მას დემონისა და ადამიანის შესახებ. როგორც დემონი, ისე თამარი შინაგანი წინააღმდეგობით დამძიმებული სქემებია. მართლაც, როგორ შეეძლო დემონს მოსურვებოდა გასწორება? მაშინ ის ხომ დემონი ან ბოროტი სული არ იქნებოდა. ან როგორ შეეძლო თამარს ღმერთიც ჰყვარებოდა და ეშმაკიც? მაშინ ის ადამის მოკვდავი შვილი კი არა, არამედ ღმერთზე უფრო მაღალი არსება იქნებოდა, და, როგორც ასეთს, მას არ დასჭირდებოდა ღმერთის სამოთხე, რადგან ექნებოდა ამაზე უკეთესი საკუთარი სამოთხე.

თავისი სიყვარულით დემონისადმი თამარმა მოისურვა გადაელახა წინააღმდეგობა ღმერთსა და დემონს შორის, ე. ი. მოისურვა ღმერთზე ამალეობა. ამდენად თამარის სიყვარული დემონისადმი შეიძლება გაგებული იქნეს როგორც თავისებური შეთქმულება ქრისტიანული ღმერთის წინააღმდეგ, შეთქმულება, რომლის ობიექტურ მიზანს შეადგენდა ისეთი სამყაროს აშენება, რომელიც ქრის-

ტიანული ღმერთის მიერ შექმნილ სამყაროზე უფრო კეთილი იქნებოდა და სადაც არავენ იქნებოდა უბედური.¹ ეს იყო უდიდესი აჯანყება ღმერთის წინააღმდეგ. აჯანყება, წამოწყებული სიყვარულის სახელით, აჯანყება, რომლის ინიციატორს (ე. ი. თამარს) ღმერთი არ მიაჩნდა საკმაოდ კეთილ არსებად და, ლოგიკურად, თავის თავს ღმერთზე უფრო კეთილად თვლიდა. ასეთს ქმნილებას, რომელიც აჯანყებას აწყობდა ღმერთის მეუფეობის წინააღმდეგ, რომელსაც სურდა ღმერთის სამეფო დაემხო და მის ნაცვლად აშენებინა ახალი და უფრო კეთილი სამყარო, სადაც მოხსნილი იქნებოდა წინააღმდეგობა ღმერთსა და ეშმაკს შორის და სადაც ორავენი, ე. ი. ღმერთიც და ეშმაკიც, თანასწორუფლებიანი ქვეშევრდომები იქნებოდნენ, — განა ასეთ ქმნილებას შეეძლო ღმერთის სამოთხეში მოთავსება? ან რა სამოთხე იქნებოდა თამარისათვის ღმერთის სამოთხე, სადაც ის ვერ შეხვდებოდა თავის საყვარელ დემონს? ან როგორ იქნებოდა თამარის გულის მქონე არსება ქრისტიანულ ღმერთის სამოთხეში ბედნიერი, რაკი მას ეცოდინებოდა, რომ ამ სამოთხის გარეთ არსებობს ჯოჯოხეთი, სადაც იტანჯება დემონი და მასთან ერთად იტანჯებიან ცოდვილ ადამიანთა ურიცხვი სულები? ყველა ეს კითხვები აუცილებლად დგება ჩვენს წინაშე, როდესაც ეკთხულობთ ლერმონტოვის პოემას, დგება, მაგრამ პასუხს ვერ ვპოულობთ, ვინაიდან პოემა არ იძლევა პასუხს და ვერ არიგებს საკუთარ წინააღმდეგობებს. თამარის სახეც ამიტომ არ არის გარკვეული ან თავის თავთან შეთანხმებული მხატვრული სახე. დოსტოევსკიმ, რომელმაც კვლავ განაახლა ლერმონტოვის ზოგიერთი პრობლემა, მეტი თანმიმდევრობა გამოიჩინა, როდესაც მან თამარის ანალოგონს, ივანე კარამაზოვს, უკან დააბრუნებინა ღმერთისათვის „ბილეთი სამოთხეში“. ამაზე უფრო გარკვეულად გამოთქმული პროტესტი ღმერთის წინააღმდეგ არ შეიძლება, თუმცა თა-

1 ამდენად თამარის ზრახვები შეიძლება ჩვენ დავეუქვებით იმ სენ-სიმონის მისწრაფებებს, რომელიც აპირებდა ძველი ქრისტიანობა ახალი რელიგიით შეეცვალა. მეორეს მხრივ, თამარი კვავს დოსტოევსკის დიდ ინკვიზიტორს, რომელიც ოცნებობს უნივერსალურ ბედნიერებაზე. აღსანიშნავია, რომ თამარის შეთქმულება პოემაში მარცხით თავდება, და თამარს უხდება ადგილის ძებნა იმ ღმერთის სამოთხეში, რომელსაც ობიექტურად ებრძოდა. აქ ლერმონტოვის პოემა უახლოვდება პუშკინის „ბოშებს“.

მარიც არა ნაკლები პროტესტანტია, ვიდრე ივანე კარამაზოვი. არსებითად რომ ითქვას, თამარი არის ქრისტიანული ღმერთის მოწინააღმდეგე ქმნილება, რომელსაც სარწმუნოების ენაზე ეშმაკი ეწოდება; ხოლო თამარის სიყვარული დემონისადმი არის ერთი ეშმაკის სიყვარული მეორე ეშმაკისადმი. თამარი არის მეამბოხე, ბაირონისებური სახის მოდიფიკაცია, ისე როგორც სახეშეცვლილი ბაირონისებური პერსონაჟია დემონი. ბაირონის გმირების მსგავსად, თამარიც ამაყი ქმნილებაა და მისი უსაზღვრო სიყვარული ბოროტებაა, ვინაიდან ადამიანის სიყვარული სათნო შეიძლება იყოს მხოლოდ კანონის საზღვრებში: სიყვარული ხომ თავისთავად როდი არის სათნოება, არამედ სათნოა იგი მხოლოდ იმ პირობით, თუ კანონის შეგნების შედეგია. თამარის სიყვარულიც არ არის სათნოება: იგი ბუნების ნაჩუქარია. ამდენად თამარის აჯანყებაც არის ბუნების აჯანყება წინააღმდეგ ღმერთისა (რომელიც ტრადიციული კულტურის პრინციპია), დედამიწის აჯანყება წინააღმდეგ ზეცისა, ე. ი. „ცასთან ამაყი მტრობა“, როგორც იტყოდა ბელინსკი.

ზექონათქვემიდან ირკვევა პოემა „დემონის“ ნაკლოვანება: სრული თანამიმდევრობა ამ პოემას აკლია, მისი მთავარი სახეები ლაღატოვნ ლოგიკასა და სინამდვილეს. მიუხედავად ამისა, „დემონი“ მაინც გენიალური ნაწარმოებია. იგი აყენებს ჩვენს წინაშე მსოფლიო პრობლემებს და დიდ ფილოსოფიურ ინტერესს შეიცავს. წმინდა მხატვრული ღირსებაც პოემას ბევრი აქვს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი ლამაზი ენა და კავკასიის ბუნების წარმტაცი სურათები, რომლების ბადალი პუშკინსაც არ მოუცია. მოსახსენებელია დაბოლოს ზოგიერთი სცენის იშვიათი დრამატიზმი. ლერმონტოვი ალბათ თვითონაც ხედავდა თავისი თხზულების ხარვეზებს და ამიტომ არ ბეჭდავდა მას. შესაძლებელია, რომ იგი ფიქრობდა კიდევ გადაემუშავებია თავისი ნაწარმოები, მაგრამ მოულოდნელმა სიკვდილმა არ დააცალა განზრახვის შესრულება.

საინტერესოა, რომ ნიკოლოზ მეფის ცენზურა მტრულად მოეკიდა ამ პოემას. პირველად იგი უნდა დაბეჭდათ კრაევსკის ჟურნალში („Отечественные записки“) 1842 წლის იანვრის ნომერში. კიდევაც ააწყვეს დასაბეჭდად, მაგრამ, როგორც რედაქტორი კრაევსკი იუწყებოდა, დაბეჭდვა ვერ შესძლეს „დაპოუჯიდებელ მიზეზთა გამო“. ცენზურის ეს მტრული განწყობილება იმით იყო გა-

მოწვეული, რომ პოემა ჩასთვალეს სარწმუნოების საწინააღმდეგო თხზულებად, ვინაიდან იქ აღწერილი იყო მონაზონის სიყვარული ეშმაკისადმი და, გარდა ამისა, ისეთი სიტყვები იყო შიგ გაბნეული, რომელიც ღმერთის გმობას გამოხატავდა. მხოლოდ დიდი ვაი-ვაგ-ლახით დართეს კრავესკის ნება, დაებეჭდა თავის ჟურნალის მეექვსე ნომერში ნაწყვეტი „დემონიდან“.

სატირიკულ-რეალისტური პოემები

ბაირონისებურ-რომანტიკული პოემის გვერდით ლერმონტოვი ამუშავებდა სატირიკულ-რეალისტური პოემების ქანსაც, სადაც მაღალი რომანტიკული სტილი შეცვლილია უფრო სადა და რეალურ ყოფა-ცხოვრებასთან უფრო ახლო მდგომი სტილით და რომანტიკულ პეროიკას უპირდაპირდება რეალისტური სატირა. ამ სატირიკული პოემების ნიმუშები იმავე ბაირონს ჰქონდა მოცემული („ბეპო“, „დონ-ჟუანი“). ოთხი ასეთი პოემა აქვს ლერმონტოვს დაწერილი¹. ამათგან მხოლოდ ორი არის დასრულებული. ეს დასრულებული სატირიკულ-რეალისტური პოემები ლერმონტოვისა არიან: „მონგო“, რომელიც ლერმონტოვმა დაამთავრა 1836 წელს, და „ტამბოველი ზაზინადრის ცოლი“, რომელიც დაიბეჭდა „სოვრემენიკში“ 1838 წელს, ცენზურის მიერ ძალიან დასახიჩრებული სახით. დანარჩენი ორი სატირიკულ-რეალისტური პოემა ლერმონტოვისა არის „საშკა“ და „ზღაპარი ბავშვებისათვის“. არც „საშკა“ და არც „ზღაპარი ბავშვებისათვის“ არ არის ლერმონტოვის მიერ ბოლომდე მიყვანილი.

ბაირონისებურ-რომანტიკულ პოემებთან შედარებით, ამ სატირიკულ-რეალისტურ პოემებში სუბიექტურ-ლირიკული ელემენტი ემორჩილება ობიექტურ-ეპიკურ ელემენტს, თუმცა იგი მთლად განდევნილი არ არის მაინც ნაწარმოებიდან და ზოგჯერ ისეთი გულწრფელობით, ისეთი ინტიმურობით ხასიათდება, რომ უკეთესად გვაცნობს ლერმონტოვის სულისკვეთებას, ვიდრე ბაირონისებური

¹ ამ რიცხვში არ შედიან „ულანთა ცოლი“ და „პოსპიტალი“, რომლებიც ლერმონტოვის იუნკერულ თხზულებათა კატეგორიას ეკუთვნიან.

პოემების ლირიკული დიგრესიები. განსაკუთრებით უნდა ითქვას ეს პოემა „საშკას“ შესახებ, სადაც ლერმონტოვი ხშირად აკეთებს ლირიკულ განდგომებს და გვაძლევს შესაძლებლობას, ღრმად ჩავხედოთ ავტორის გულში. თუ ბაირონისებურ რომანტიკულ პოემებში მოქმედება გადატანილია საღდაც, შორეულ ეპოტიკურ გარემოში (ასეთი გარემო იყო რუს მკითხველთათვის კავკასია, სადაც წარმოებს ლერმონტოვის ბაირონისებურ პოემათა უმრავლესობის მოქმედება), სატირიკულ-რეალისტურ პოემებში მოქმედება გაშლილია ჩვეულებრივ საყოფაცხოვრებო გარემოში. „ხაზინადარის ცოლის“ მოქმედება წარმოებს ტამბოვეში, რაც რუს მკითხველთა აპერცეპციაში დაახლოებით ისე უნდა გარდატეხილიყო, როგორც გარდაიტეხებოდა, მაგალითად, ქართველი კაცის წარმოდგენაში, რომ პოემის მოქმედების ადგილად ვინმეს აერჩია თელავი ან ზესტაფონი. მოქმედ პირებად ბაირონისებურ-რომანტიკულ პოემებში ლერმონტოვს გამოყვანილი ჰყავდა არაჩვეულებრივი ქმნილებები, რომლებიც გმირული ხასიათითა და განსაცვიფრებელი სულიერი ძალით ხსიათდებიან (მწირი, დემონი, თამარი). ამისაგან განსხვავებით, სატირიკულ-რეალისტურ პოემებში მოქმედ პირებად გვევლინებიან ჩვეულებრივი ადამიანები, თავისი პატარა გრძნობებით, პატარა აზრებით და პატარა ქცევებით. თუ არაჩვეულებრივი ქმნილება იწვევს ან განცვიფრებასა და მოწიწებას, ან სიძულვილსა და გაავებულ საჩკაზმს, ჩვეულებრივი ადამიანებისადმი დამოკიდებულება უფრო სდა, უფრო უბრალოა, განცვიფრება და მოწიწება აქ უადგილოა — არა ნაკლებ, ვიდრე საჩკაზმი, და ყველაზე უფრო ბუნებრივი პოზიცია იქნება ან მსუბუქი ირონია, ან ჰუმორი. მართლაც, ლერმონტოვის სატირიკულ-რეალისტური პოემები მსუბუქი ირონიითა და ჰუმორით არიან შეფერილი. პოემის ჟანრი აქ უცვლადის ლექსად დაწერილ საყოფაცხოვრებო მოთხრობის ჟანრში, როგორც იყვნენ, მაგალითად, პუშკინის „გრაფ ნულინი“, „სახლი კოლომნაში“, ანდა „ევგენი ონეგინი“. მშვენივრად მოჩანს ეს გარემოება ლერმონტოვის პოემაში „ტამბოველი ხაზინადარის ცოლი“, რომლის სადა ენა უახლოვდება ჩვეულებრივი საუბრის პროზაულ ენას და რომელიც მდიდარია პროვინციალური ყოფა-ცხოვრების ჟანრული სურათებით. ამ სისადავეს არ არღვევს „ტამბოველი ხაზი-

ნადრის ცოლის“ შინაარსიც, რომელსაც ტრაგიკომიკური ხასიათი აქვს.

ქალაქ ტამბოვის ხაზინადარი, გვარად ბობკოვსკი, უკვე ხანში შესული კაცია, მაგრამ ცოლი ახალგაზრდა ჰყავს. ბობკოვსკის უყვარს დიდი გატაცებით კარტის თამაში და ზოგჯერ მხად არის სახაზინო ფულიც არ დაზოგოს ტალიის გასათამაშებლად. ხშირად ბობკოვსკი გაჩითული კარტებით ეთამაშება დაპატიჟებულ სტუმრებს, და, რათა ამ უკანასკნელებმა არ შეამჩნიონ ცუდლუტობა, ხაზინადარი დარიგებას აძლევს თავის ცოლს, თუ როგორ გაუარშიყდეს იგი კარტში მოთამაშე სტუმარს, მიიპყროს მისი ყურადღება და არ მისცეს ამით საშუალება თვალყური ადევნოს ხაზინადრის ოინებს. საქმე კარგად მიდიოდა, სანამ ხაზინადარს არ შეხვდა ერთი ახალგაზრდა პარტნიორი: ეს იყო ტამბოვში დროებით დაბანაკებული პოლკის ოფიცერი, როტმისტრი გარინი, რომელმაც მოუგო კარტში ბებერ ბობკოვსკის ჯერ მთელი მისი ქონება, და ბოლოს — ლამაზი ცოლიც, რომელიც ცუდლუტმა ხაზინადარმა გაიმეტა კარტში გასათამაშებლად.

„ტამბოველი ხაზინადრის ცოლი“ რეალისტური სტილით არის დაწერილი. ავტორი კრიტიკულად ეკიდება პროვინციალური ყოფის ნაკლოვანებებს. იგივე უნდა ითქვას დაუმთავრებელი პოემა „საშკას“ შესახებ, რომელიც პოეტ პოლეჟაევის იმავე სათაურით ცნობილ პოემას ენათესავება და ამ უკანასკნელის გაგრძელებას წარმოადგენს ლიტერატურული ევოლუციის თვალსაზრისით. როგორც პოლეჟაევის „საშკაში“, ისე ლერმონტოვის „საშკაში“ მოცემულია მსუბუქი ყოფაქცევის ქალის (ტირზას) დახასიათება, რაც ერთგვარად დოსტოევსკის სონია მარმელადოვას უმზადებს ნიადაგს. პოემაში რეალისტურად წარმოდგენილია რუსი პროვინციალური მემამულის ოჯახი და ის. პირუტყვული გარყვნილება, რომელსაც ავრცელებდა თავის გარშემო მრუში მეზატონე. ლერმონტოვი თითქმის ისეთივე ფერადებით აგვიწერს პროვინციას, როგორითაც აგვიწერა იგი შემდეგ ნეკრასოვმა, რომლისთვისაც ბატონყმური სოფელი იყო საშინელი ექსპლოატაციისა და ტლანქი გარყვნილების ბუდე. მთელი პოემა გაჟღენთილია ოპოზიციური გრძნობით გაბატონებული სოციალური ცხოვრების წინააღმდეგ. პოემაში მოთხრობილია მთავარი მოქმედი პირის, ახალგაზრდა საშკას, თავგადასავალი და მოცემულია მისი

სულიერი განცდების ისეთი დაუზოგველი ფსიქოლოგიური ანალიზი, რომელიც ლევ ტოლსტოისა და თედორე დოსტოევსკის ფსიქოლოგიზმს ემსგავსება და მის წინამორბედად უნდა ჩაითვალოს. ეს ფსიქოლოგიური ანალიზი, ეს სოციალური პროტესტი და ყურადღება პროვინციის ყოფა-ცხოვრებისადმი იმნაირ სახეს იღებენ პოემა „საშაში“, რომ ლექსის სამოსელი მისთვის თითქმის მოუხერხებელიც კი არის, ვინაიდან ასეთი შინაარსის გამოსათქმელად ზედგამოჭრილი ფორმა არის პროზა. ამიტომ ლერმონტოვის „საშადან“ ერთი ნაბიჯი იყო ფსიქოლოგიურ რომანამდე. თავისი რომანით „ჩვენი დროის გმირი“ ლერმონტოვმა თვითონ გააკეთა ეს ნაბიჯი.

„სიმღერა ვაჟარ კალაშნიკოვზე“

რეალისტური ხასიათი აქვს აგრეთვე ხალხური პოეზიის სტილით დაწერილ პოემას — „სიმღერა ვაჟარ კალაშნიკოვზე“, რომელიც ლერმონტოვის საუკეთესო თხზულებათა რიცხვს მიეკუთვნება. პოემა გაელენთილია რუსული ხალხური პოეზიის სურნელებით და უხვად იყენებს ზეპირი შემოქმედების პოეტურ ხერხებს (მუდმივ ეპითეტებს, უარყოფითს შედარებებს, პარალელიზმებს, რეტარდაციებს და სხვ.). მოქმედება წარმოებს XVI საუკუნის მოსკოვში, ივანე მრისხანეს დროს. ივანე მრისხანეს საყვარელ ოპრიჩნიკს, გვარად კირიბევეიჩს, მოეწონება ერთი პატიოსანი მოსკოველი ვაჟრის, სტეფანე კალაშნიკოვის ახალგაზრდა ცოლი ალიონა დიმიტრევნა. გათამამებული სრული უპასუხისმგებლობის გრძნობით (ვინაიდან ივანე მეფის ოპრიჩნიკებს შეეძლოთ ყოველგვარი ბოროტმოქმედება ჩაედინათ მოსახლეობის მიმართ და ისინი მაინც დაუსჯელი დარჩებოდნენ, რადგან მეფის განსაკუთრებული მფარველობის ქვეშ მყოფ ოპრიჩნიკების მიმართ არ არსებობდა არც კანონი, არც სამართალი), კირიბევეიჩი სადამოს ყამს დაუხვდება გზაზე ალიონა დიმიტრევნას, რომელიც ეკლესიიდან მარტო ბრუნდებოდა შინ. ერთ-ერთ მიყრუებულ ქუჩაბანდში კირიბევეიჩი წაავლებს ხელს ალიონა დიმიტრევნას, დაუწყებს კოცნას და სთხოვს სიყვარულს. საშინლად შეურაცხყოფილი ამ თავდასხმით, ალიონა დიმიტრევნა გაუსხლტება ხელიდან კირიბევეიჩს და, თმებგაწეწილი და ტანისამოსდაკმუქნული, გაიქ-

ცევა სახლისაკენ, სადაც მას ელოდა მაღაზიიდან დაბრუნებული მეუღლე. ალიონა დიდიტრევენა შოუყვება ქმარს, როგორი შეურაცხყოფა ჰიაყენეს, და თვალცრემლიანი სთხოვს თავის მეუღლეს, დაიცვას მისი პატიოსნება. ვაჭარმა კალაშნიკოვმა კარგად იცოდა, რომ ოპრიჩნიკის წინააღმდეგ სასამართლო უძლურია, და იგი გადაწყვეტს თავისი საკუთარი ძალ-ღონით იძიოს შური შეურაცხყოფისათვის და დაიცვას თავისი ადამიანური ღირსება. კრემლის ძახლობლად იყო დიდი მოედანი. იქ იმართებოდა ხშირად სახალხო გასართობები, — სხვათა შორის კრიეიც, რომელიც ძველად საყვარელ სპორტად ითვლებოდა რუსეთში. ერთ დღეს შეიკრიბა მოედანზე დიდძალი ხალხი. ივანე მეფეც იქ ბრძანდებოდა თავისი ამალით. დაჰკრეს ბუკი თუ არა, გამოდის ოპრიჩნიკი კირიბეევიჩი და, რათა გაართოს თავისი მოწყალე მეფე, იწვევს კრიევში მოწინააღმდეგეს. სამჯერ დაუარა წრეს კირიბეევიჩმა, მაგრამ უშედეგოდ: ვერავინ ბედავდა შებმას ივანე მეფის საყვარელ ოპრიჩნიკთან. ბოლოს, უკანასკნელად რომ დაჰკრეს ბუკი, თავმოძვრნე კირიბეევიჩთან შესაბამელად გამოვიდა სტეფანე კალაშნიკოვი. დაიწყა ბრძოლა. ყველა გაფაციცებით ადევნებდა თვალს მოწინააღმდეგეთა მოძრაობას. უცბად კალაშნიკოვმა ისე მაგრად შემოჰკრა მუშტი კირიბეევიჩის საფეთქელში, რომ აქვე სული გაანთხევინა. მეფეს ეწყინება, რომ თვალწინ მოუკლეს საყვარელი ოპრიჩნიკი, და კალაშნიკოვს პასუხის საგებად იწვევს. მაგრამ გულადი კალაშნიკოვი არ შეუშინდება მეფის რისხვას და ეტყვის, რომ განზრახ გავიდა კრიევში კირიბეევიჩთან შესაბამელად, რათა მოეკლა იგი, ხოლო რა დანაშაული ჰქონდა ჩადენილი კირიბეევიჩს, ამის გამჟღავნებაზე კალაშნიკოვმა უარი განაცხადა, თუმცა იცოდა, რომ ანისათვის კარგი არ დაემართებოდა. მართლაც, ივანე მრისხანე გასცემს ბრძანებას, რომ კალაშნიკოვი ჩამოახრჩონ.

პოემაში მშვენიერად არის ასახული ივანე მრისხანეს ეპოქა, იმდროინდელი საზოგადოება, ზნე-ჩვეულება, ადამიანები. დიდი მხატვრული სიპართლით არის დახასიათებული თვითონ ივანე მრისხანე და მისი დამოკიდებულება როგორც ოპრიჩნიკებთან, ისე ხალხთანაც.

თავისი მხატვრული სისრულის გამო „სიმღერა ვაჭარ კალაშნიკოვზე“ ლერმონტოვის საუკეთესო პოემად ითვლება. დანარჩენ პოემებს შორის მხოლოდ „მწირი“ თუ შეიძლება იქნეს დაყენებული

მის გვერდით. ოღონდ „მწირი“ სუბიექტური ლირიზმით არის გაღენთილი, რაც შეეხება „კალაშნიკოვს“, იგი საესეებით ობიექტური ნაწარმოებია და მშვენივრად ამტკიცებს თუ რა ფართო იყო ლერმონტოვის მხატვრული ოსტატობის დიაპაზონი. „სიმღერა ვაჰარ კალაშნიკოვზე“ დაწერილია ხალხური ბილინების ენით, რომელსაც ლერმონტოვი დიდი თავისუფლებით იყენებდა.

„ჩვენი დროის გმირი“

პოემების გვერდით და მასთან პარალელურად ლერმონტოვი ამუშავებდა პროზაულ ქანებსაც. ამ დარგს ეკუთვნიან ლერმონტოვის ნოველები „ვადიმი“ და „თავადის ქალი ლიგოვსკაია“. ამ დარგს ეკუთვნის აგრეთვე ლერმონტოვის რომანი „ჩვენი დროის გმირი“.

ნოველა „ვადიმი“ იწერებოდა 1833 წელს. იგი ლერმონტოვს არ დაუმთავრებია, მაგრამ დაწერილი ნაწილიდანაც კარგად მოჩანს ამ ნოველის ძირითადი ნიშნები. მოქმედება წარმოებს XVIII საუკუნის რუსეთში. მთავარი გმირი ვადიმი აზნაურია თავისი წარმოშობით, მაგრამ მიემხრობა (ფარულად) ემელიანე პუგაჩოვს, რათა შური იძიოს მემამულე პალიცინზე, რომელსაც ოდესღაც დიდი უბედურება მიუყენებია ვადიმის მამისათვის. ნოველაში მოცემულია ცდა პუგაჩოვის აჯანყების სოციალური მიზეზების გაგებისა: გლეხთა აჯანყების მთავარი მიზეზი ის ყოფილა, რომ XVIII საუკუნეში რუსეთის თავად-აზნაურობა პოლიტიკურად და მორალურად გადაგვარებულ წრეს წარმოადგენდა; მას დაკარგული ჰქონდა მამა-პაპური სიმბნე, მაგრამ ამავე დროს არ დავიწყებია ძველებური მეთოდები ყმებისადმი მოპყრობისა და ვერ შეუთვისებია მეტი ღმობიერება, მეტი ჰუმანურობა.

მწერლის დამოკიდებულება აჯანყებულ გლეხობისადმი ორმაგია: ერთის მხრივ ლერმონტოვს ეცოდება მკაცრი ბატონების მიერ აწიოკებული გლეხობა. მაგრამ მეორეს მხრივ მას არ წამს, რომ ეს გლეხობა შესძლებს მარტო თავისი საკუთარი ძალით ბატონყმობის ნაცვლად ახალი სოციალური წესწყობილება შექმნას, ვინაიდან ამისათვის საჭირო გონებრივი და ზნეობრივი განვითარება, ახალ-

გაზრდა პოეტის აზრით, რუსეთის გლეხკაცობას არ გააჩნია. მებატონეთა დესპოტიზმით მოთმინებიდან გამოყვანილი გლეხობა უცხად აფეთქდება, რათა შური იძიოს თავის ექსპლოატატორებზე: ამოჟლიტოს მებატონეები და დაარბიოს მათი მამულ-დედული. მაგრამ ასეთ ბარბაროსულ შურისძიებაზე მეტი რამ რომ მოიმოქმედოს, ამის შესაძლებლობა, ნოველის კონცეპციით, აღემატება გლეხების ძალებს და მოხერხებულ დემაგოგს ყოველთვის შეუძლია გამოიყენოს იგი თავისი პატივმოყვარე მიზნების მისაღწევად.

ასეთი პატივმოყვარე დემაგოგის როლი ეკუთვნის ნოველაში ვადიმს, რომელიც მიემხრო გლეხთა მოძრაობას არა იმიტომ, რომ გულწრფელად უყვარდა გლეხობა და სურდა მისი განთავისუფლება ბატონყმობისაგან, არამედ იმიტომ, რომ ფიქრობდა გლეხთა აჯანყება თავისი პირადი მიზნებისათვის გამოეყენებინა. ვადიმის სახით ნოველაში მოცემულია ბაირონისებური გმირის ერთ-ერთი ვარიანტი — ამაყი, დაღვრემილი და დემონური არსება, რომლის საძაგელი კუზიანი გარეგნობა ვიქტორ ჰიუგოს ქვაზიმოდოს მოგვაგონებს. ნოველის სოციალურ მოტივს ერთვის თან რომანული მოტივიც: ეს მოტივია ვადიმის უცნაური სიყვარული ანგელოზივით უმანკო და კეთილი თავისი დის (ოლგას) მიმართ. საერთოდ უნდა ითქვას, რომ „ვადიმი“ სუსტი ნაწარმოებია: მისი მოქმედი პირები, მცირეოდენი გამონაკლისის გარდა, დახასიათებულნი არიან მკრთალად, აქა-იქ კი გარკვეულად მოჩანს უცხო მწერლების (ჰიუგო, შატობრიანი) გავლენა.

1835 წელს ლერმონტოვი წერს პეტერბურგის ცხოვრებიდან რომანს „კენინა ლიგოვსკისა“, მაგრამ არ ამთავრებს მას. ხოლო ამ რომანის მთავარ მოქმედ პირს (პეჩორინს) გამოიყენებს მეორე რომანში, რომლის მოქმედებას გადაიტანს კავკასიაში. ეს მეორე რომანი იყო „ჩვენი დროის გმირი“, რომელიც იწერებოდა 1838 — 1840 წლებში. კავკასიაში მოქმედების გადატანამ გააღრმავა რომანის შინაარსი და მისცა პოეტს საშუალება უფრო მეტად, უფრო დეტალურად ჩასწვდომოდა თავისი გმირის შინაგან ცხოვრებას, მის სულიერ განცდებს. ამ რომანის დაწერით ლერმონტოვმა შესძლო გადაეწყვიტა ფსიქოლოგიური რომანის შექმნის დიდი პრობლემა, რომელიც მომწიფებული იყო რუსულ ლიტერატურაში. უკვე პუშკინიც კარგად გრძნობდა ამ ლიტერატურულ პრობლემას, როდესაც იგი მუშაობდა თავის „ევგენი ონეგინზე“. მაგრამ „ევგენი ონეგინი“

იყო ლექსად დაწერილი რომანი, და ასეთი ფორმა აძნელებდა ზემოაღნიშნული პრობლემის გადაწყვეტას. ახალი ნაბიჯი გადადგა ამ მხრივ ლერმონტოვმა, რომელმაც უკუაგლო თავისი რომანისათვის სალექსო ფორმა და პროზას მიმართა. ლექსის ბორკილისაგან თავისუფალ „ჩვენი დროის გმირში“ მთავარი მოქმედი პირის სულიერ განცდათა ფსიქოლოგიური ანალიზი იღებს დეტალურ ხასიათს და თავისი რეალიზმით უმზადებს ნიადაგს ტურგენევის, გონჩაროვის, ლევ ტოლსტოის და დოსტოევსკის სოციალურ-ფსიქოლოგიურ რომანებს. „ლერმონტოვმა იპოვნა XIX საუკუნის რუსული ფსიქოლოგიური და რეალისტური პროზის პრინციპი“.¹

რომანი „ჩვენი დროის გმირი“ ხუთი დამოუკიდებელი ნაწილისაგან შედგება: „ბელა“, „მაქსიმ მაქსიმოვი“, „ტამანი“, „თავადის ასული მერი“ და „ფატალისტი“. ეს ნაწილები გაერთიანებული არიან მთავარი მოქმედი პირის (პეჩორინის) საშუალებით. მოთხრობათა თანმიმდევრობა რომანში არ შეეფერება მოქმედებათა ქრონოლოგიურ თანმიმდევრობას სინამდვილეში. რომანში ნოველა „ბელა“ უსწრებს წინ ნოველას „თავადის ასული მერი“, თუმცა ქრონოლოგიურად უკანასკნელ ნოველაში აღწერილი მოქმედება უწინ მოხდა, ვიდრე „ბელაში“ აღწერილი მოქმედება. ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა რომანში წარმოდგენილ მოქმედებათა ასეთი იყო: ჯერ მოხდა ის, რაც მოთხრობილია „ტამანში“; შემდეგ მოხდა ის, რაც გადმოცემულია ნოველაში „თავადის ასული მერი“; ამას მოჰყვა ის, რაც მოთხრობილია „ბელაში“ და „ფატალისტიში“; ხოლო ყველაზე უკანასკნელად მოხდა ის, რაც აღწერილია „მაქსიმ მაქსიმოვიში“. მაგრამ რომანში ამ წესით არ მისდევნ ერთმანეთს ნოველები. რომანის ნოველების თანმიმდევრობა განსაზღვრულია არა შიგ აღწერილ მოქმედებათა ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით, არამედ რომანის შინაგანი ლოგიკური აუცილებლობით და იგი ერთ მიზანს ემსახურება: ეს მიზანია რომანის მთავარი მოქმედი პირის (პეჩორინის) სულიერი ცხოვრების სრული დახასიათება. პეჩორინის ხასიათი ირკვევა მის ურთიერთობაში სხვადასხვა წრის ადამიანებთან: ჯერ კავკასიის მთიელებთან („ბელა“), შემდეგ დაბალი სოციალური წრის რუს

¹ Л. Гинзбург, Творческий путь Лермонтова, 1940 г., 126 стр.

ადამიანებთან („ტამანი“), ბოლოს კი თავისივე სამხედრო და თავად-აზნაურული წრის წევრებთან („თავადის ასული მერი“, „ფატალისტი“, „მაქსიმ მაქსიმიჩი“). ამავე დროს „მაქსიმ მაქსიმიჩი“ შეიძლება ჩაითვალოს რომანის იმ ნაწილად, რომელსაც აქვს შესავალის მნიშვნელობა, რადგან იქ მოცემულია რომანის კომპოზიციის დასაბუთება. რაც შეეხება „ფატალისტს“, იგი, მართალია, არ ამჟღავნებს ახალ მხარეს პეჩორინის ხასიათში, მაგრამ სამაგიეროდ პეჩორინის უკვე საკმაოდ გარკვეული ფსიქოლოგიის საფუძველზე ეხება მსოფლმხედველობის დიდ პრობლემას და სწევებს მას ფატალიზმის სასარგებლოდ, რითაც წინ უსწრებს ლევ ტოლსტოის ფილოსოფიას.

ის გარემოება, რომ მწერალი არკვევს პეჩორინის ხასიათს მისი ურთიერთობის აღწერით სხვადასხვა წრის ადამიანებთან, მრავალმხრივ აშუქებს პეჩორინის სახეს და აძლევს მას სტერეოსკოპიული სურათის რელიეფურობას. „ჩვენი დროის გმირის“ პირველ ნოველაში („ბელა“) ბრწყინვალე არისტოკრატი გრიგორი ალექსანდრეს ძე პეჩორინი (რომელიც სამხედრო სამსახურს ეწევა კავკასიაში ოფიცრის ჩინით) უპირდაპირდება სწავლა-განათლებას მოკლებულ ჩერკეზებს—კაზბიჩს, ჰაზამათს და ბელას. ესენი ბუნების შვილები არიან, კულტურა მათ ჯერ არ შეხებია და მათი არსებაც არ გაურყვნია, როგორც კაზბიჩი, ისე ჰაზამათი და ბელა მთლიანი, თითქო ერთი ქვიდან გამოთლილი ხასიათებია. თითოეულის ბუნება გაუბზარავია. ისინი მთელი თავისი არსებით ეძლევიან იმ საქმეს, რომელსაც აკეთებენ. რეფლექსია და ყოყმანი, რომლის წყაროა განსჯა, ბუნების ამ გულუბრყვილო შვილებისათვის სრულიად უცნობია. მათ არ იციან, რას ნიშნავს თავისი მოქმედების შეფასება, მისი აწონდაწონვა, მის შესახებ მსჯელობა. როდესაც ისინი მოქმედებენ, მთელი მათი არსება ამ მოქმედებაშია, და როდესაც ისინი გრძნობას განიცდიან, მთელი მათი არსებაც ამ გრძნობაშია. მათი ნებისყოფა ამიტომ მტკიცე და ურყევეია, მათი გრძნობა კი ძლიერია. როგორც სიყვარულში, ისე სიძულვილში ისინი გულწრფელები არიან: თუ შეუყვარდათ ვინმე, მზად არიან მთელი თავისი სიცოცხლე გასწირონ ამ სიყვარულისათვის, ან თუ შესძულდათ ვინმე, არაფერს დაზოგავენ შურის საძიებლად. ისინი უფრო გულით ცხოვრობენ, ვიდრე თავით.

ბუნების ამ ადამიანებისაგან განსხვავებით, კულტურის ადამიანი პეჩორინი უფრო თავით ცხოვრობს, ვიდრე გულით. იგი თითქო

შუაზე არის გატეხილი. ის გაორებული არსებაა. მოქმედების დროს, მაგალითად, ერთი ნაწილი პეჩორინის არსებისა მოქმედებს, ხოლო მისი მეორე ნაწილი აფასებს პირველი ნაწილის მოქმედებას და მსჯელობს იმის შესახებ, კეთილია ეს მოქმედება თუ ავი, ზნეობრივია იგი თუ უზნეო. არც ერთს თავის მოქმედებას პეჩორინი არ ეძლევა მთლიანად, არც ერთი მისი მოქმედების შესახებ არ შეიძლება ითქვას, რომ პეჩორინის მთელი არსება ამ მოქმედებაშია მოთავსებული, ვინაიდან მოქმედების გარეშე რჩება პეჩორინის არსების მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომელიც თვითონ არ მოქმედებს, მაგრამ მსჯელობს და აფასებს მოქმედებას. აი ეს მსჯელობა, ეს შეფასება, ეს აწონდაწონვა, ე. ი. ის, რაც განსჯის ფუნქციას წარმოადგენს, პეჩორინს უფრო განვითარებული აქვს, ვიდრე კავკასიის ბუნების შვილებს—კაზბიჩს, ჰაზამათს და ბელას, და ამ გარემოებას შეაქვს გაორება პეჩორინის არსებაში. ეს გაორება იჩენს თავს არა მხოლოდ პეჩორინის მოქმედებაში, არამედ მის გრძნობაშიც. თუ ბუნების შვილი ბელა მთლიანია თავის გრძნობაში და იგი მთელი თავისი არსებით ეძლევა სიყვარულს, იგივე არ შეიძლება ითქვას პეჩორინის შესახებ. პეჩორინი მერყევია თავის გრძნობაში და მტკიცე სიყვარული მის გაორებულ არსებას არ შეუძლია. როდესაც პეჩორინის არსების ნაწილი გატაცებულია სიყვარულის გრძნობით, მეორე ნაწილი მსჯელობს, კარგია ეს სიყვარული თუ არა, შეეფერება იგი მას თუ არ შეეფერება. ასეთი მსჯელობა კი ასუსტებს სიყვარულს, ძირს უთხრის ამ გრძნობას. ამიტომ პეჩორინის სიყვარულს ყოველთვის უბედურება მოაქვს იმათთვის, ვისაც იგი შეიყვარებს.

ამის მშვენიერი მაგალითია პეჩორინისა და ბელას რომანი. პეჩორინს მოეწონა ჩერკეზთა თავადის ქალიშვილი, 16 წლის ბელა, და მოისურვა მასთან დაახლოება. მაგრამ, რადგანაც სოციალური პირობები არ აწვდიდნენ მას ამისათვის საჭირო ლეგალურ ფორმებს, პეჩორინი გადალახავს ამ სოციალურ პირობების ფარგლებს და მიმართავს არალეგალურ საშუალებებს. იგი შეამჩნევს, რომ ბელას უმცროს ძმას ჰაზამათს ძალიან მოსწონდა კაზბიჩის ცხენი ყარაჯოზი, და მოხერხებულად გამოიყენებს ამ დაკვირვებას: პეჩორინი შეპირდება ჰაზამათს, რომ დაეხმარება მას კაზბიჩის ცხენის მოპარვაში, თუ ჰაზამათი ამ დახმარებისათვის მოიტაცებს თავის დას ბელას და მოიყვანს მას პეჩორინთან. როდესაც ეს გეგმა განხორციელდა და

პეჩორინმა ჩაიგდო ხელში ბელა, მის წინაშე ახალი სიძნელე წამოიჭრა: საჭირო იყო ბელას გულში სიყვარულის გრძნობის გაღვიძება. ეს კი მით უფრო ძნელი აღმოჩნდა, რომ პეჩორინსა და ბელას ამორებდა ერთმანეთისაგან არა მხოლოდ ტომობრივი, არამედ აგრეთვე სარწმუნოებრივი განსხვავება. როგორც პეჩორინის ენა, ისე პეჩორინის რელიგია უცხო იყო მართლმორწმუნე მაჰმადიან ჩერქეზის ქალიშვილისათვის, რომელიც ქრისტიან რუსებს (მით უმეტეს სამხედრო პირებს) უცქეროდა, როგორც „გიაურებს“. მაგრამ პეჩორინი მოახერხებს ამ დაბრკოლებათა გადალახვასაც და შესძლებს შეაყვაროს თავი ბელას. რამდენიმე ხანს პეჩორინი ბედნიერი იყო, მაგრამ მალე მას მობეზრდა ბელას სიყვარული. ამას შეამჩნევს ბელა და დარდში ჩავარდება. ეს დარდი ალბათ იმსხვერპლებდა საბრალო ქალს, რომ იგი არ მოეკლა კაზბიჩს, რომელმაც ამით შური იძია თავისი საყვარელი ცხენის დაკარგვისათვის.

ამრიგად, კულტურის კაცმა პეჩორინმა, რომელიც თვითონ მტკიცე მთლიანობას მოკლებული და გაორებული არსება იყო, ააფორიაქა ბუნების შვილთა მარტივი, საღი და გაუბზარავი ყოფა-ცხოვრება, შეიტანა შიგ გაორება, გათიშვა, მტრობა, სიკვდილი. პეჩორინმა მოსწყვიტა მის წრეს და დაღუპა ბელა. მანვე გარყვნა და დაღუპა ბელას ძმა ჰაზამათი. მანვე გააუბედურა დაბოლოს კაზბიჩიც, რომელსაც ეგების მოეხერხებინა როგორმე შეეგროვებინა საჭირო ყალიბი. შეერთო ბელა ცოლად და ბედნიერად ეცხოვრა მასთან, რომ პეჩორინი საბედისწეროდ არ მოვლინებოდა იმ მხარეს.

როგორც ვხედავთ, ლერმონტოვის ნოველას საფუძვლად უდევს კულტურისა და ბუნების ურთიერთი წინააღმდეგობის რომანტიკული იდეა, რომელიც სახელმძღვანელო ძაფად არის გამოყენებული პეჩორინის ფსიქოლოგიის გასაგებად. მთელი ნოველა მძიმე მელანქოლიის ატმოსფეროთი არის მოცული. საყურადღებოა ისიც, რომ პეჩორინის ბოროტმოქმედება რჩება სრულიად დაუსჯელად. თვითონ პეჩორინიც ისე იქცევა, თითქო ის დარწმუნებული იყოს, რომ არავინ მოსთხოვს პასუხს უდანაშაულო ადამიანთა გაუბედურებისათვის. ცხადია, რომ მისი წარმოდგენით ეს საწყალი მთიელები არც კი შედიოდნენ ადამიანთა რიცხვში.

„ჩვენი ღროის გმირის“ უდიდესი ნოველა არის „თავადის ასული მერი“. აქ პეჩორინის ხასიათი უფრო დეტალურად ისახება მკითხ-

ველთა წინაშე. თუ „ბელა“ გვაძლევს პეჩორინის ხასიათის ზოგად კონტურებს, „თავადის ასული მერი“ აგვისახავს პეჩორინის ხასიათის ინდივიდუალურ მხარეებს. თუ „ბელაში“ პეჩორინი გვევლინება როგორც ერთ-ერთი იმ ოფიცერთაგანი, რომელნიც დაპყრობილი ხალხის შვილებს საკმაოდ უცერემონიოდ ეკიდებოდნენ, „თავადის ასული მერი“ აგვიწერს პეჩორინს, როგორც რთული განცდების ჭკონე ინდივიდუალურ პიროვნებას. ამას შეეფერება მოთხრობის წარმოების წესიც: „ბელა“ გვიამბობს პეჩორინის შესახებ კეთილი, გულუბრყვილო და ფსიქოლოგიური ანალიზის უნარს მოკლებულ მაქსიმ მაქსიმოვიჩის¹ პირით, რომელსაც, მართალია, უყვარდა პეჩორინი ისე, როგორც უყვარდა ყოველი თავისი თანამშრომელი, მაგრამ არ შეეძლო პეჩორინის შინაგან არსებაში, მის რთულს აზრებსა და სურვილებში ღრმა ჩაწვდომა. რაც შეეხება ნოველას „თავადის ასული მერი“, იქ თვითონ პეჩორინი მოგვითხრობს თავის თავზე და ბასრი ანალიტიკური ჭკუის საშუალებით გამოსჭრის და მკითხველთა წინაშე გამოამჟღავნებს საკუთარი შინაგანი არსების საიდუმლო ნაწილებს. მოთხრობა იშლება პეჩორინის დღიურის ფორმით და სევდით სავსე აღსარებას წარმოადგენს. მოქმედება წარმოებს პიატიგორსკის მიდამოებში შეკრებილ მოაგარაკეთა შორის. ოფიცერი პეჩორინი გაეცნობა აქ თავადის ასულს მერის, რომელიც მოსწონს

¹ რომ პეჩორინისა და ბელას ისტორია არ ყოფილიყო მაქსიმ მაქსიმოვიჩის პირით გადმოცემული, მაშინ, ცხადია, პეჩორინის სახე უფრო ცუდს გამომეტყველებას მიიღებდა, ვიდრე ამას „ბელაში“ ვხედავთ. კეთილი მაქსიმ მაქსიმოვიჩის მოთხრობაში კი პეჩორინის ბოროტმოქმედება შესუსტებულია. — შეიძლება იმიტომაც, რომ თვითონ გულუბრყვილო მაქსიმ მაქსიმოვიჩი დიდ დანაშაულს მთელი ქალის მოტაცებაში არ ხედავდა. თუ პეჩორინის თავისებურებას განსჯის პიპერტოფია შეადგენს, მაქსიმ მაქსიმოვიჩის ინდივიდუალური განსჯის ატროფია ახასიათებს. მას არაფრის შესახებ არ აქვს თავისი საკუთარი განსჯა. ამ მხრივ მაქსიმ მაქსიმოვიჩი მოგვაგონებს ლევ ტოლსტოის პლატონ კარატაევს, რომლის შეხედულებით, ვინც სჯის, ის აუცილებლად ცდება („где суд, там и неправда“), და, მაშასადამე. სჯობს, რომ ვიცხოვროთ განუსჯელად, სადად, მარტივად, ისე როგორც ცხოვრობენ ბუნების შვილები. თავისი ფსიქოლოგიით მაქსიმ მაქსიმოვიჩი ახლო დგას მთიელებთან, და მთელი განსხვავება მათ შორის იმყოფება არა განვითარების ხარისხში, არამედ ტიპში: კაზბიჩი ჩერკეზული ტიპია, მაქსიმ მაქსიმოვიჩი კი რუსული ტიპია. მაგრამ როგორც ერთი, ისე მეორეც არ არის ჯერ კულტურის ყოფაში ღრმად შესული.

იუნკერ გრუშნიცკის, და მრავალი დაბრკოლების გადალახვის შემდეგ (პეჩორინი მოჰკლავს ღუელში გრუშნიცკის) მოახერხებს თავი შეაყვაროს მერის. მაგრამ მიაღწევს თუ არა მიზანს, პეჩორინი გამოუტყდება მერის, რომ მას მერი არ უყვარს. ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ პეჩორინი თავისთავად ჰქვიანი და მოხერხებული კაცია, მის საქმიანობას ხვავი არ აქვს და მთელი მისი მოქმედება და ყოფაქცევა უაზრო და უმიზნოა. პეჩორინის ცხოვრებას აკლია ის, რასაც ჩვენ ვეძახით აზრს, გონებას, მიზანს, შინაარსს, და ამ ცხოვრებისაგან მომავალ თაობას მოსაგონებლადაც კი არაფერი დარჩება. ამდენად პეჩორინის ცხოვრება არის წყლის ნაყვა, ამაო შფოთვა, სრულიად ცარიელი ღელვან-ღულილი. პეჩორინი მოგვაგონებს XIX საუკუნის პირველ მესამედში ფრიად გავრცელებულ ტიპს,

„თავმოყვარესა და გამოფიტულს.
განუსაზღვრელი ოცნებებითა,
გაბოროტებულ ჰკუა-გონებით,
ფუჰ მოქმედებით და მღელვარებით“¹.

პეჩორინი ჰგავს იმ გაორებული, გაბზარული, ან „გარღვეული“ შეგნების მქონე ლიტერატურულ გმირებს, რომლებსაც ხშირად აგვიწერდნენ როგორც დასავლეთ ევროპის, ისე რუსეთის მწერლები: შექსპირი (ჰამლეტი), გეტე (ვერტერი), ბაირონი (ჩაილდ-ჰაროლდი), კონსტანი (ადოლფი), გრიბოედოვი (ჩაცკი), პუშკინი (ონეგინი) და სხვ.² თვითონ პეჩორინსაც კარგად ესმის, რომ მის ცხოვრებას არ აქვს მიზანი, მაგრამ იგი ხშირად ცდილობს ინუგეშოს თავი იმ მოსაზრებით, რომ ცხოვრებას არც უნდა ჰქონდეს მიზანი თავის გარეშე, რომ მიზანი ცხოვრებისა არის თვითონ ცხოვრება, თვითონ პროცესი ცხოვრებისა, ცვლილებისა, ბრძოლისა. „მე მიყვარს ჩემი მტრები, თუმცა არაქრისტიანული სიყვარულით“, ამბობს პეჩორინი: „ისინი

¹ „ევგენი ონეგინი“, თ., VII, სტროფი XXII, თარგ. გრიგოლ ცეცხლაძისა.

² პირველი ესკიზი ასეთი ტიპისა მოცემულია რომაელი მწერლის, ლუციუს სენეკას ტრაქტატში „De tranquillitate animi“, სადაც აღწერილია სულიერად გაორებულ კაცი, ენეუს სერენა, რომელიც ძველი წარმართული საზოგადოების ფარგლებში ვერ ეტევა, მაგრამ ამავე დროს ახალ ქრისტიანულ სარწმუნოებასაც ვერ სწვდება და სულიერი გაორებისაგან იტანჯება. შდრ. Буассье, Римская религия, 411.

ჰე მართობენ, მიღწევებენ სისხლს. მუდამ ფხიზლად იყო, იქერდე ყოველ შეხედვას, ყოველი სიტყვის მნიშვნელობას, ზედბოდე განზრახვებს, ანგრევდე შეთქმულებებს, ჯერ თავს მტრებს მოტყუებულად აჩვენებდე, შემდეგ კი უცბად, ერთი დაკვირვებით, ანადგურებდე დიდი ეშმაკობითა და დიდი გარჯით აშენებულს მათ გეგმებს, — აი რას ვეძახი მე ცხოვრებას“. პეჩორინის ამ სიტყვებში კარგად მოჩანს, რომ მას ცხოვრების მიზნად მიაჩნია თვით პროცესი სიცოცხლისა და ამ მიზანს იგი ცხოვრების გარეშე არ ეძებს.

მაგრამ პეჩორინს არ შესწევს ძალა საბოლოოდ დაკმაყოფილდეს ამ შეხედულებით ცხოვრების მიზანზე. ხშირად იგი ძალიან მწვავედ გრძნობს, რომ არსებითად მის ცხოვრებას არ აქვს მიზანი, რომ იგი უშინაარსო და ცარიელი ცხოვრებაა. ერთის შეხედვით; ბუნებას თითქო არ დაუკლია პეჩორინისათვის არც ჭკუა, არც მოხერხებულობა, არც ენერგია. ასეთი ნიჭით დაჯილდოებულ კაცს უნდა რაღაც საყურადღებო საქმეები გაეკეთებინა და ცხოვრებაში კვალი დაეტოვებინა. მაგრამ პეჩორინი არაფერს სამერმისოს არ აკეთებს, და მისი ნიჭიც ქალების უმიზნო დევნაზე იხარჯება¹. „რატომ ხდება ეს?“ — ნაღვლიანად ეკითხება თავის თავს პეჩორინი, მაგრამ ვერ პოულობს ამ კითხვაზე სწორ პასუხს და ყველაფერს აბრალებს ხან თავისი შეგნების ნაკლებობას, ხან კი თავისი ბედის უკუღმართობას. „ვიხსენებ მთელს ჩემს წარსულს და უნებურად ვეკითხები ჩემს თავს: რისთვის ვცხოვრობდი! რა მიზნებისთვის დავიბადე?.. ალბათ იყო ეს მიზანი და ალბათ მქონდა მე მაღალი დანიშნულება, რადგან მე ვგრძნობ ჩემს თავში უსაზღვრო ძალას. მაგრამ მე ვერ ამოვიცანი ჩემი დანიშნულება, მე გავატაცებინე ჩემი თავი ცარიელ და უმადურ ვნებებს“. როგორც ვხედავთ, თავის ცხოვრების ფუქსავატობის მიზე-

¹ პეჩორინი ჰგავს ამ მხრივ ბენეამენ კონსტანის ადოლფს, რომელიც ავტორის სიტყვით, „თავისი ხასიათისათვის დასჯილი იქნა თავისივე ხასიათით. იგი არ წავიდა არც ერთი გარკვეული გზით, მან არ შეასრულა არც ერთი სასარგებლო დანიშნულება და თავისი ნიჭი გაფლანგა მხოლოდ თავისი კაპრიზის გამოდევნებაში, ყოველი სხვა მოტივის გარეშე, გარდა გაღიზიანებისა“ (იხ. „ადოლფი“, თარგ. ქეთ. ირემიძისა). როგორც ადოლფს, ისე პეჩორინსაც აკლდა თავდაპირილობა. იგი საკმაოდ ვერ ფლობდა თავის თავს და გარეგნულ გაღიზიანებებს მიჰყვებოდა ხოლმე. ეს იყო შედეგი ნებისყოფის კულტურის ნაკლებობისა.

ზად პეჩორინი თვლის აქ შემეცნების სისტემას (მქონდა დიდი დანიშნულება, ოღონდ ვერ შევიცან იგიო). სხვა კონტექსტში კი იგივე პეჩორინი ადამიანის ცხოვრების ასეთი თუ ისეთი მსვლელობის მიზეზად აცხადებს უკვე არა მის შემეცნებას, არამედ ბედისწერას, ფატუმს.

არც ერთი ახსნა არ არის საცხებიტ დამაკმაყოფილებელი. დიდი ცოდნაც რომ ჰქონებოდა პეჩორინს, იგი თავის ცხოვრებას ვერ შეცვლიდა ძირითადად, რადგან ადამიანის ცხოვრება მისი ცოდნით ხომ არ განისაზღვრება: ჩვენი ცოდნა შედეგია ჩვენი ცხოვრებისა და არა მისი პირველი მიზეზი, მისი წარმოშობი საფუძველი. მარტო ცოდნა როდი ჰქმნის ადამიანის ცხოვრებას, რადგან ადამიანს არა აქვს აბსოლუტურად თავისუფალი არჩევანი. შესაძლებელია, კაცმა მშვენიერად იცოდეს, რა არის კარგი, მაგრამ არ ჰქონდეს ნებისყოფის ძალა ამ კარგის არჩევისათვის. ეს კეშმარიტება თვითონ პეჩორინისათვისაც ბოლომდე არ რჩება საიდუმლოებად, და ამიტომ არის სწორედ, რომ თავისი ცხოვრების უკუღმაროობის მიზეზის ძებნას იგი ბედისწერაში იწყებს. მაგრამ არც აქ არის პეჩორინი მართალი, ვინაიდან ის, რასაც პეჩორინი ბედისწერას (ფატუმს) ეძახის, მრავალ მოვლენათაგან შედგებოდა, ამ მოვლენათა შორის კი დიდი ადგილი პეჩორინის სოციალურ მდგომარეობას ეჭირა. პეჩორინი იყო იმ თავად-აზნაურობის შვილი, რომელიც XIX საუკუნეში დაშლას განიცდიდა. ამ კლასმა ამოწურა თავისი ისტორიული აზრი და ჯრსებობის მწუხარში შევიდა. აქედან მოდის როგორც პეჩორინის მწუხარება, სევდა, ისე მისი ინტერესიც მეტაფიზიკური საკითხებისადმი: მინერვას ბუ შეღამებისას გამოფრინდება ხოლმე. ღამდებოდა თავად-აზნაურობის ცხოვრება და ჩადიოდა მისი მზე. პეჩორინის თავისებურება, მისი ორიგინალობა მხოლოდ ის იყო, რომ მან სხვებზე უფრო მწვავედ იგრძნო გულში თავისი კლასის მოახლოებული სიკვდილი, სხვებზე უფრო მწვავედ განიცადა დისპარმონია თავის მისწრაფებათა და ამ მისწრაფებათა დასაკმაყოფილებლად ობიექტურ გარემოების მიერ მოცემულ საშუალებათა შორის. უსაზღვრო პატივმოყვარეობით შეპყრობილ პეჩორინს სწყუროდა დიდი ასპარეზი, დიდი საქმეები, მაგრამ ნიკოლოზ პირველის ეპოქა არ აძლევდა პეჩორინის სოციალური წრის ადამიანებს ასეთ ასპარეზს, და მათი დაუკმაყოფილებელი პატივმოყვარეობა ეძებდა საზრდოდ.

თავისათვის ამგვარი საქმეების სუროგატებს. ერთადერთი სალი გამოსავალი ამ სოციალური წრის ადამიანებისათვის იყო სხვა სოციალური კლასისადმი მიკედლება. მაგრამ ამისათვის პეჩორინი არ იყო საკმაოდ მომზადებული: მას არ გააჩნდა ის ფსიქოლოგიური პირობა, რომლის გარეშე შეუძლებელია მეორე კლასის რიგებში გადასვლა. პეჩორინი ჯერ კიდევ ვერ განთავისუფლებულა თავისი თავად-აზნაურული წოდებრივი სიამაყისაგან. იგი მაგრად ებლაუქება თავის აზნაურულსა და ოფიცრულ სახელს. პეჩორინი ზევიდან დასცქერის ყველას, ვისაც არა აქვს „კეთილშობილად“ აღზრდილ ადამიანთა გარეგნულობა და მიხვრა-მოხვრა. კაცად ის მხოლოდ იმას თვლის, ვისაც რუსი ოფიცრის სამხედრო მუნდირი აცვია. სამოქალაქო წოდების კაცი კი პეჩორინის წარმოდგენით უკვე არ არის სავსებით წესიერი ადამიანი ან ადამიანი *comme il faut*. მით უმეტეს არ არის პეჩორინის თვალში წესიერი ადამიანი კავკასიის მთიელი. მართალია პეჩორინი მზად არის თეორიულად აღიაროს ადამიანთა თანასწორობა, მაგრამ მხოლოდ თეორიულად, მხოლოდ მშრალი ჭკუით, და არა პრაქტიკულად, არა თავისი მოქმედებითა და გრძნობით. ამრიგად, თუმცა პეჩორინი თავის სოციალურ წრეს ოპოზიციაში უდგას და ჰგმობს მას სიტყვებით, მაგრამ მან კარგად არ იცის, რა ზომაზე ღრმად არის იგი ამ წრესთან დაკავშირებული და რამდენი მისი თვისება აქვს მას ჯერ კიდევ ხელუხლებლად შენარჩუნებული თავისი არსების სიღრმეში. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ პეჩორინს თავისი თავი არა აქვს საკმაოდ კარგად შეცნობილი, მას აკლია თვითშეგნება, თუმცა თავისი შეგნების განვითარებით იგი სხვებზე უფრო მაღლა დგას თუნდაც იმიტომ, რომ ხედავს თავისი წრის ნაკლოვანებებს, რომლებსაც სხვები ვერ ამჩნევენ.

ცხადია, რომ ასეთი ფსიქოლოგიის პატრონს, როგორიც იყო პეჩორინი, არ შეეძლო ოცდაათიან წლების რუსეთში ეპოვნა თავისი ნიქისათვის შესაფერი ადგილი თვითმპყრობელობის მიერ ისედაც შევიწროვებული საზოგადოებრივი ცხოვრების ასპარეზზე. პეჩორინიც ამიტომ უსაქმო კაცად რჩება რუსეთში და როდესაც მას ნამდვილი საქმის ის სუროგატი, რომლითაც ერთ ხანს ირთობდა თავს, საბოლოოდ მობეზრდება, პეჩორინი იღებს გადაწყვეტილებას მოშორდეს სამშობლო მხარეს. პეჩორინი მიემგზავრება ირანში, საიდანაც იგი არ აპირებს დაბრუნებას, რადგან ხედავს, რომ რუსეთ-

ში მას აღარ აქვს ადგილი და მისი ძალები იქ ვერ პოულობენ ჯერო-
ვან საზრდოს. თავად-აზნაურობა იშლებოდა როგორც კლასი. ხოლო
მისი წევრები ჰკარგავდნენ ერთმანეთთან კავშირს და სულიერი
მარტოობის მსხვერპლი ხდებოდნენ. პეჩორინიც ამ სოციალური
პროცესის ტიპური წარმომადგენელია, და ლერმონტოვის დიდი
მხატვრული ნიჭი იმაში გამომჟღავნდა, რომ მან დაიჭირა თავის
კლასში მიმდინარე პროცესი და სწორად გამოსახა იგი პეჩორინით,
რომელიც ონეგინის ღვიძლი ძმაა და ამ ონეგინივით ზედმეტი ადა-
მიანია რუსი ხალხის ცხოვრებისათვის, მიუხედავად იმისა, რომ
პეჩორინი ონეგინზე უფრო ნიჭიერი და უფრო მოქმედი ბუნების
პატრონია.

ყველა ამით პეჩორინის სახე უკვე გარკვეულია, და ნოველა
„ტამანი“ ახალს არაფერს აშუქებს პეჩორინის პიროვნებაში, გარდა
იმისა, რომ ეს მოთხრობა წარმოდგენილია, როგორც პეჩორინის
ლიტერატურული ცდა და ამით ლერმონტოვი თითქო გვაძლევს იმის
ნიშანს, რომ პეჩორინს განზრახული ჰქონდა მწერლობაში ებოვნა
ხსნა, ისე როგორც მწერლობაში ებოვნა ხსნა ისტორიული დაღუპვი-
საგან თავად-აზნაურობის არა ერთმა ნიჭიერმა წევრმა: პუშკინმა,
გოგოლმა, ტურგენევმა და თვითონ ლერმონტოვმაც. მაგრამ ამისა-
თვის საჭირო იყო უწინარეს ყოვლისა თავისი ფსიქოლოგიური
„მე“-დან ამოსვლა, სუბიექტურობის ესთეტიკური გადალახვა. პეჩო-
რინს კი ამის უნარი აკლდა: მას შეეძლო მხოლოდ თავის თავზე წერა
და საკუთარი თავგადასავალის ზუსტი, ნატურალური გადმოცემა. ეს
კი მწერლისათვის არ კმაროდა, და პეჩორინიც ვერ გახდა მწერალი.
ასე მოიხაზა საზღვარი პეჩორინის არსებობისა, ე. ი. ამ არსებობის
უარყოფა.

დ რ ა მ ე ბ ი

დაგვჩა განსახილველად ლერმონტოვის დრამატიული თხზუ-
ლებები. ლერმონტოვის გამოჩენილი მკვლევარი ნესტორ კოტლია-
რეცკი წერდა: „შემოქმედების დრამატიული ფორმისაკენ ლერმონ-
ტოვს სიყრმიდანვე ჰქონდა მიდრეკილება. 14 წლის რომ იყო,
ლერმონტოვმა გაასცენიურა პუშკინის პოემა „ბოშები“. შემდეგ
ამისა მას განზრახვა ჰქონდა დაეწერა მეტისმეტად სისხლიანი

წარმოდგენა ვილაც ყაჩაღების ცხოვრებიდან. მანვე მოხაზა სიუჟეტი შატობრიანის „ატილას“ თემაზე, ოცნებობდა აგრეთვე დაეწერა ტრაგედიები რომის ცხოვრებიდან („მარიუსი“ და „ნერონი“), წინასწარ კი სცადა დაეწერა ასეთი ტრაგედია ძველი რუსეთის ცხოვრებიდან და თვით თანამედროვე რუსეთის ცხოვრებიდანაც. მაგრამ ყველა ეს ცდა მარცხით დამთავრდა, და ლერმონტოვის პირველი დასრულებული დრამატიული ეტიუდი იყო ტრაგედია „ესპანელები“¹.

ამ დრამატიულ თხზულებას მოჰყვა სხვებიც. ესენია — „Menschen und Leidenschaften“ („კაცნი და ვნებანი“), „უცნაური კაცი“, „მასკარადი“ და „ორი ძმა“. საუკეთესოა ლერმონტოვის ამ დრამატიულ თხზულებათა შორის ტრაგედია „მასკარადი“, რომლის წერა ლერმონტოვმა 1835 წელს დაამთავრა. ლერმონტოვი ფიქრობდა, დაედგა ეს პიესა სცენაზე, მაგრამ ნიკოლოზ მეფის ცენზურისაგან ამის ნებართვა ვერ მიიღო: ცენზურამ სამჯერ აკრძალა ეს პიესა², აკრძალვის საბუთად კი ის მოსაზრება მოყავდათ, თითქოს ლერმონტოვის პიესა, როგორც ეს ჟანდარმების შეფს ბენკენდორფს მოეჩვენა, ხოტბას ასხამდა უზნეობას. მაგრამ ნამდვილი მიზეზი აკრძალვისა ის იყო, რომ თავის პიესაში ლერმონტოვმა გაილაშქრა მაღალი საზოგადოების წინააღმდეგ. რათა მიეღო პიესის დაბეჭდვის ნებართვა ცენზურისაგან, ლერმონტოვმა ორჯერ გადააკეთა თავისი ნაწარმოები და მისცა მას სათაურად „არბენინი“. მაგრამ საქმეს არაფერი ეშველა: ცენზურა თავის გადაწყვეტილებას არ ცვლიდა. „მასკარადი“ პირველად დაიბეჭდა 1842 წელს, მაგრამ სცენაზე იგი დადგმულ იქნა მხოლოდ 50-იან წლებში და დიდი წარმატება არ ჰქონებია.

ლერმონტოვის დრამატურგია არ არის ჯერ კიდევ საბოლოოდ შესწავლილი, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: დრამა მოითხოვს ავტორისაგან სრულს ობიექტივიზმს, ლერმონტოვის დრამები კი სუბიექტივიზმით ხასიათდებიან. ეს ითქმის უწინარეს ყოვლისა ლერმონტოვის „ესპანელების“ შესახებ, რომელიც 1832 წელს დაიწერა. ტრაგედიის მოქმედება წარმოებს საშუალო საუკუნეების ესპანეთში. მთავარი მოქმედი პირი პიესისა, ფერნანდო, წარმოშობით ებრაელია,

¹ Н. Котляревский — М. Ю. Лермонтов. 1915, 93 стр.

² Н. Здобинов — Новые цензурные материалы о Лермонтове (журн. «Октябрь», 1939 г, кн. 10 — 11).

მაგრამ ბავშობიდანვე იგი იზრდებოდა ესპანელი აზნაურიშვილის ოჯახში და თავისი თავი ამიტომ ესპანელი ეგონა. როდესაც ფერნანდო დასრულწლოვანდება, მას შეუწყვარდება თავისი სახლის პატრონის ქალიშვილი ემილია, რომელიც თანაგრძნობით ეგებება ფერნანდოს სიყვარულს. ამავე დროს ემილია მოსწონს ერთ ხნიერ მღვდელს სორინის, ბოროტს და ზნედაცემულ კაცს, რომელიც არავითარი ბოროტმოქმედების წინაშე არ დაიხვეს უკან, ოღონდ კი დაიკმაყოფილოს თავისი გარყვნილი სურვილები. რათა იხსნას ემილია სორინისაგან, ფერნანდო მოჰკლავს ამ ქალიშვილს ხანჭლით, რისთვისაც ინკვიზიცია მიუსჯის მას აუტო-და-ფეს, ე. ი. ცეცხლის კოცონზე დაწვას.

მხატვრული თვალსაზრისით, „ესპანელები“ სუსტი ნაწარმოებია და ჯერ კიდევ მოუმწიფებელ ოსტატს ამჟღავნებს. თხზულება სავსეა სატირული ტირადებით, რომლებიც აჭიანურებენ მოქმედების განვითარებას. მოქმედი პირებიც დახასიათებული არიან მკრთალად და მწიგნობრულად. ტრაგედიის ცალკეული ეპიზოდები ემსგავსებიან უცხო მწერალთა თხზულებებში მოცემულ ეპიზოდებს. მაგრამ, მიუხედავად ამ ნაკლოვანებებისა, ლერმონტოვის ტრაგედიას აქვს თავისი დადებითი მხარეც.

მთავარ მის ღირსებას შეადგენს ის განმათავისუფლებელი იდეა, ის მძაფრი პროტესტი ფეოდალური არისტოკრატიის ტირანიისა და კათოლიკური სამღვდლოების ზნედაცემულობის წინააღმდეგ, რომლის (პროტესტის) მატარებლად ლერმონტოვის პიესაში გამოყვანილია ფერნანდო. რუს მკითხველს, როდესაც იგი წაიკითხავდა ფერნანდოს სიტყვებს, მიმართულს საშუალო საუკუნეების ესპანეთში არსებული ეროვნული, სოციალური და რელიგიური ჩაგვრის წინააღმდეგ, არ შეეძლო არ გახსენებოდა ის ეროვნული, სოციალური და რელიგიური ჩაგვრა, რომელსაც XIX საუკუნის რუსეთში განიცდიდნენ მოსახლეობის ფართო მასები, ვინაიდან დიდი იყო მსგავსება ლერმონტოვის პიესაში ასახულ საშუალო საუკუნეების ესპანეთისა და XIX საუკუნის რუსეთს შორის.

პიესებში „Menschen und Leidenschaften“ და „უცნაური კაცი“ ადგილი მოქმედებისა ლერმონტოვს გადმოტანილი აქვს რუსეთში. ნ. კოტლიარევსკის შენიშვნით, მოქმედების ადგილის ასეთი გადმო-

ტანით პიესებმა მოიგეს, ვინაიდან ლერმონტოვს საშუალება მიეცა, ნაცვლად უცნობი ესპანეთისა, უკეთესად ცნობილი თავისი სამშობლო აეწერა და თავის თხზულებაში დაემუშავებინა არა მწიგნობრული მასალა, არამედ რეალური ცხოვრებიდან ამოღებული შთაბეჭდილებები. მიუხედავად ამისა, მხატვრული სისრულე ამ დრამებს მაინც აკლია, და ამის მთავარი მიზეზია ის სუბიექტივიზმი, რომელიც შეაქვს ლერმონტოვს თავის პიესებში. როგორც „Menschen und Leidenschaften“, ისე „უცნაური კაცი“ აგებულია იმ ოჯახურ კონფლიქტის იდეაზე, რომელმაც მოუწამლა თვითონ ლერმონტოვს ახალგაზრდობის წლები. ამდენად ორივე პიესას ავტობიოგრაფიული ხასიათი აქვს, ხოლო იქ გამოყვანილ გმირებში მკითხველს შეუძლია ლერმონტოვისა და მისი ნათესავების პორტრეტები იცნოს.

მთავარი მოქმედი პირი პიესისა „Menschen und Leidenschaften“ არის იური ვოლინი. პიესის შინაარსი ძალიან მოგვაგონებს იმ ტრაგედიას, რომელიც თვითონ ლერმონტოვმა გამოსცა თავის ოჯახში. ლერმონტოვის მსგავსად, იური ვოლინი მსხვერპლია მამასა და ბებიას შორის არსებული უთანხმოებისა. ვოლინსაც ადრე გარდაეცვლება დედა, ობლად დარჩენილი ბავშვი ჩაუვარდება ხელში ბებიას, ტლანქსა და გაუნათლებელ დედაკაცს, რომელიც აწიოკებდა თავის ყმებს. ვოლინი იზრდება მამისაგან მოწყვეტილად, თავისი ბებიის ინტრიგების ქსელში. ეს ინტრიგები აყენებენ ვოლინს ყალბ მღგომარეობაში და მორალურად აშორებენ მამისაგან, რომელიც დაბოლოს კარგავს მოთმინებას და წყევლის თავის შვილს. ვოლინი ვერ აიტანს მამის წყევლას და თავს მოიწამლავს. პიესაში ძალიან ცუდ ფერადებში არის წარმოდგენილი ვოლინის ბებია, რომელიც თავისი ხასიათის თვისებებით ელისაბედ არსენიევას მოგვაგონებს.

ამ დრამას ემსგავსება დრამა „უცნაური კაცი“, ოღონდ იქ დავა წარმოებს მთავარ მოქმედ პირის არა ბებიასა და მამას შორის. არამედ დედასა და მამას შორის. მთავარი მოქმედი პირია ვლადიმირ არბენინი, რომელიც თავისი სულიერი განცდებითა და თავგადასავლით ლერმონტოვს ჩამოგავს. ვლადიმირ არბენინის მამასა და დედას შორის არ არის თანხმობა. ვლადიმირი მიემხრობა დედას და ყველაფერში ამტყუნებს მამას. უკანასკნელი წყევლის ამისათვის თავის შვილს, და ვლადიმირიც იღუპება.

როგორც იური ვოლინი, ისე ვლადიმირ არბენინი უკმაყოფი-

ლონი არიან ცხოვრებით, რადგან ვერ პოულობენ იქ ვერც მტკიცე სიყვარულს, ვერც სანდო მეგობრულ გრძნობას. ყოველგან ღალატი, ყოველგან მტრობა და შუღლი, ყოველგან სულმდაბლობა და სიბერიუვე, — ასეთია ქვეყანა არბენინისა და ვოლინის წარმოდგენაში. ქვეყნის ამ უკუღმართობის მთავარ მიზეზად როგორც ვოლინი, ისე არბენინი თვლიან ღმერთს, ამ უზენაეს განგებას, რომელსაც ადამიანი ბედნიერებისათვის უნდა შეექმნა, ნაცვლად ამისა კი ადამიანი ყოველგან იტანჯება. ეს შეგნება ამხედრებს ამ პირებს ღვთაებრივი განგების წინააღმდეგ და ხშირად წარმოათქმევინებს ღმერთის შესახებ გმობის ისეთს სიტყვებს, რომლებიც დოსტოევსკის პროტესტანტებს (ივანე კარამაზოვს და კირილოვს) მოგვაგონებენ.

თავის დრამებში, ისე როგორც თავის რომანტიკულ პოემებში, ლერმონტოვს მთელი თავისი ყურადღება მიჰყრობილი აქვს მთავარი მოქმედი პირის სულიერ განცდათა დახასიათებისაკენ. დრამის დანარჩენი მოქმედი პირები კი გამოყენებული არიან მხოლოდ საშუალებად ამ მიზნის მისაღწევად, და, მაშასადამე, მათი ფსიქოლოგიური რაობის გარკვევას ავტორი მაინც და მაინც არ მისდევს¹. არსებითად რომ ითქვას, ამ წესს არ არღვევს ტრაგედია „მასკარადიც“, რომელიც ყველაზე უფრო მომწიფებული და მხატვრულად დასრულებული ნაწარმოებია ლერმონტოვის დრამებს შორის. მიუხედავად იმისა, რომ მოქმედება გაშლილია აქ სოციალური ყოფის ლიანდაგზე, ამ ყოფის სურათი პიესაში ასრულებს მხოლოდ მხატვრულ გარემოს როლს. მისი დანიშნულებაა მიაწოდოს მაყურებლებს მთავარი მოქმედი პირის ყოფაქცევისა და მსოფლმხედველობის ახსნა-განმარტება². თავისთავად კი ეს გარემო პოეტს არ აინტერესებს.

„მასკარადის“ დრამატიული მდგომარეობა მოგვაგონებს პოემა „დემონს“. აქაც ისე, როგორც „დემონში“, უპირისპირდებიან ერთმანეთს ბოროტი, მაგრამ გასწორების წყურვილით გატაცებული მამაკაცი და უაღრესად კეთილი და ყოველი სათნოებით აღსავსე ქალი. „მასკარადის“ მთავარი მოქმედი პირია კარტის მოთამაშე და გაიჟვრა არბენინი. მას მობეზრდა თავისი წრე, რომელსაც იგი,

¹ შტრ. В. Фишер, Поэтика Лермонтова (კრებულში «Венок Лермонтову», 1914 г.).

² Н. Котляревский, Op. cit. 95.

გრიბოედოვის ჩაცვის მსგავსად, გესლიანი ტირადებით ამათრახებს. რათა თავი დააღწიოს ამ გარყვნილ წრეს, არბენინი შეირთავს ცოლს და ფიქრობს იპოვოს თავის ოჯახში წყნარი და ბედნიერი საყუდარი. მაგრამ ცხოვრება არ გაუმართლებს არბენინს მის იმედებს. არბენინის ცოლი ნინო ნაზი და სათნო არსებაა. მას გულწრფელად უყვარს თავისი მეუღლე. მაგრამ ეს გრძნობა საკმარისი არ აღმოჩნდება ამაყი, დაღვრემილი და ბაირონის გმირების მსგავსად ცხოვრების წინააღმდეგ ამხედრებული არბენინის გასაბედნიერებლად. როგორც შექსპირის ოტელოს მისმა მტერმა იაგომ გაუღვიძა ეჭვი დეზდემონას მიმართ, ლერმონტოვის პიესაშიც მტერი ჩააგონებს არბენინს, რომ მას ნინო ღალატობს. ამ ჩაგონების ზეგავლენით არბენინი მოწამლავს თავის ცოლს, მაგრამ, როდესაც შეიტყობს, რომ ცოლს არ უღალატნია მისთვის, მწუხარებისაგან შეიშლება. დიდი რეალიზმითაა წარმოდგენილი ლერმონტოვის პიესაში მოქეიფეებისა და კარტის მოთამაშეთა ბინძური წრე, რომელშიაც ტრიალებს არბენინი. ეს გარემოება მით უფრო აღსანიშნავია, რომ დრამატურგის მთავარი მიზანი იყო არა ამ წრის, არამედ არბენინის პიროვნების დახასიათება. მიუხედავად ამისა, არბენინის სახე პიესაში მაინც მკრთალად მოჩანს და ამავე დროს მწიგნობრულ გავლენებსაც ამჟღავნებს.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ცხოვრება

ბავშვობა	5
სიყრმე	11
ლერმონტოვი — სტუდენტი	18
სამხედრო სკოლა და სამსახური	26
ლერმონტოვი საქართველოში	28
ლერმონტოვი და რუსული საზოგადოება	38
ღუგლი და სიკვდილი	47

შემოქმედება

აზრის პოეზია	54
ლირიკა	64
პოემები	82
„ჩვენი დროის გმირი“	113
დრამები	124
დასკვნა	130

რედაქტორი ბ. ჟღენტა

მხატვარი ლ. ჭიჭყარიანი

მხატვ. რედაქტორი გ. ლიკო

ტექნორედაქტორი მ. მეძმარიაშვილი

კორექტორი მ. მთვრალაშვილი

გადაეცა წარმოებას 11/VIII—59,
ზელმოწერილია დასაბეჭდად 14/I—60,
ანაწყოების ზომა 6 x 9,
ქაღალდის ზომა 60 x 84¹/₁₆,
ნაბეჭდი თაბახი 8,5,
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 6,02,
ტირაჟი 5.000 შვკ № 867
ფასი 2 მან. 20 კაბ.

მე-4 სტამბა, თბილისი, მეღქალაქი
Типография № 4, Тбилиси, меѡгородок.

Жизнь замечательных людей

Сергей Иосифович Данелиа

«МИХАИЛ ЛЕРМОНТОВ»

(На грузинском языке)

Художник О. Д ж и ш к а р и а н и

Детюниздат Грузинской ССР

«Накадули»

Тбилиси

1960